

základe smerníc podrobne zaoberá typológiou a evidenčným systémom zväzkovej agendy rozviedky, ako aj jej archívnym systémom. Informačnému systému I. správy MV sa venuje v poradí druhý príspevok autora Petra Rendeka. Okrem kategorizácie zväzkov ponúka aj číselné výstupy z informačného systému, ktoré ÚPN prevzal v pôvodnej podobe od Slovenskej informačnej služby. Aj v poslednom príspevku k tejto téme sa Tomáš Keszeli venuje informačnému systému rozviedky avšak z pohľadu záujmových osôb. Tabuľky v závere príspevku poskytujú zaujímavý pohľad do „útrob“ tohto systému a ukazujú, aké rôzne informácie o osobách obsahoval.

V *obetiach* sa opäť raz venujeme obdobiu II. svetovej vojny. Slovenské územie, okupované nemeckými jednotkami, bolo dejiskom masových vražd a perzekúcií páchaných na civilnom obyvateľstve. Autori Ján Hlavinka a Michal Schvarc sa venujú činnosti Einsatzkomanda 14 na našom území a masovej vražde, ktorú vykonalo toto komando na poli Krtičná pri Brezne.

V rubrike *predstavujeme* sme pre Vás pripravili zaujímavý rozhovor s Kardinálom Jánom Chryzostomom Korcom, v ktorom sa vraciame k vyhláseniu k deportáciám židov do koncentračných táborov z októbra 1987. Pred rozhovor sme zaradili úplné znenie vyhlásenia, ako aj reakciu naňho uverejnenú v komunistickej Pravde. V druhom príspevku autorka Alexandra Šimanská prináša pohľad na režim rasovej segregácie v Juhoafrickej republike v rokoch 1948 – 1994 a v tejto súvislosti aj na činnosť Komisie pravdy a uzmierenia, ktorá vznikla pre konfrontáciu s tragickou minulosťou.

Apendix obsahuje príspevok Pála Csákyho pri príležitosti odhalenia pamätníka rómskemu holokaustu na cintoríne vo Zvolene a stručný pohľad na vznik Múzea vývoja spoločenského vedomia. Záver tvorí recenzia Petra Kouru na knihu Karla Bočka, v ktorej opisuje svoju neľahkú cestu „uránového“ inžiniera, ktorý bol za postoje z roku 1968 obvinený zo sabotáže a unikol pred perzekúciou do západného Nemecka.

Verím, že aj toto najnovšie číslo, venované spomienke na Jána Langoša, Vás naplní presvedčením, že jeho myšlienky majú pokračovateľov v mladých autoroch, ktorí sa podieľajú na tvorbe našich publikácií. Aj keď jeho odchod bolí, sme naplnení radosťou a vďakou, že sme mohli byť súčasťou jeho prítomnosti.

Obsah

Za Jánom Langošom (4

Štúdie (24

- Vznik Ústredne štátnej bezpečnosti
(*Matej Medvecký*)
- Slovensko a parlamentné voľby 1946
(*Marek Syrný*)
- 231
(*Róbert Letz*)

Dokumenty (50

- „Ludovodemokratický honorár“
(*Petr Blažek*)

ÚPN interne (57

- Registrace, vedení a archivace svazků ve
směrnících čs. komunistické rozvědky
(*Pavel Žáček*)
- Agentúrne - operatívne zväzky v informačnom
systéme československej rozviedky
(*Peter Rendeck*)
- Záujmové osoby v evidencii I. správy ZNB
(*Tomáš Keszeli*)
- Morálna rehabilitácia vojnových veteránov
(*Gabriela Grochová*)
- Dohoda o spolupráci medzi IPN a ÚPN

Obete (84

- Masová vražda na poli Krtičná pri Brezne
(*Ján Hlavinka, Michal Schvarc*)

Predstavujeme (89

- Rozhovor s Kardinálom J. Ch. Korcom
(*Michal Dzurjanin*)
- Pravda – cesta k uzmierneniu
(*Alexandra Šimanská*)

Apendix (100

- Ospravedlnenie Rómom za holokaust
(*Pál Csáky*)
- Vznik Múzea vývoja spoločenského vedomia
(*Radoslav Ragač*)
- BOČEK, Karel: Ani gram uranu okupantům
(*Petr Koura*)
- Ponuka prednášok pre školy

Príhovor Jána Langoša na pôde Senátu Parlamentu Českej republiky

*Príhovor bol prednesený v
novembri 2004
v rámci konferencie
„Idey, na ktorých stojí
Česká republika“.*

Dobrý deň dámy a páni!

Bolo pre mňa veľkým potešením prijať pozvanie a prehovoriť pred týmto cteným auditóriom a chcel by som vás a senátora poprosiť o privilégium a o výnimku z vymedzeného času. Prosím vás o to ako cudzinec, ale i ako váš rodák z východnej časti spoločnej republiky. Téma tejto konferencie je pre mňa výzvou byť sčasti osobný a prehovoriť i rečou východnej Európy, ktorá je mäkkšia a emotívnejšia.

Idey, na ktorých stojí Slovenská republika, 50 rokov nášho spoločného osudu v období neslobody, idey, na ktorých stála európska kultúra a možno i civilizácia, boli rozmetané. Budem teda hovoriť o dobách dávno minulých a o zmenách, ktoré nás priviedli až do dnešného stavu ideového vyprázdnenia našich spoločností. Ak sa dá stredovek charakterizovať ako ľudské spoločenstvo, v ktorého strede bol Boh, potom zmeny od konca stredoveku znamenali vytlačovanie Boha zo stredy ľudského spoločenstva a vnášanie človeka do stredy tohto spoločenstva západnej kultúry a civilizácie, až sa z toho človeka stali vodcovia, ktorí priviedli európsku civilizáciu k hromadným vraždám 20. a možno i viac miliónov ľudí. A to sme sa nepoučili so stredoveku, keď niektorí chasidi nasledovali svojho vodcu.

Bol som vychovaný v ortodoxnom katolíckom duchu, v katolíckej rodine, ale keď som dospieval, môj duchovný svet radikálne ovplyvnili traja ľudia, spisovatelia a filozofovia. Nie je to zhoda okolností, že všetci traja boli moji starší bratia židia, dvaja východní a jeden západný žid. Ten prvý je pražský rodák Jiří Langer, ktorý napísal úžasnú knihu *Deväť brán*. Deväť chasidských príbehov ľudí, ktorí aj v dospelosti žili a i fakticky žili životom božích detí. A práve tieto božie deti sa nechali pobláznit pozemským božstvom „Šabataj Cvi“, aby zahynuli, aby boli povraždené.

Na čom stála stredoveká kultúra, keď sa dnes všeobecne hovorí, že stála na hodnotách židovsko-kresťanských? Pre mňa ako pre novozákonného katolíka

je to starozákonná výzva, ak Boh, ten, ktorého meno nesmelo byť vyslovované, teda Jehova alebo náš kresťanský Boh, hovoril z ohnivého kra alebo z otvorených nebies a tá prvá veta, to prvé slovo, ktoré povedal, znelo: „*Ja som tvoj Boh a nebudeš mať iných bohov okrem mňa, ktorým by si sa klaňal.*“

Pokiaľ Európania mali vo svojom strede toto slovo, tak sa nemohlo stať, že by nevedeli rozlišovať medzi dobrom a zlom. Vedeli rozlišovať, lebo dobro bol Boh a zlo bolo to, čo pochádzalo od iných božstiev. Keď bol Boh vytláčaný zo stredy ľudského spoločenstva a nahradzovaný človekom, strácali naši predkovia onú schopnosť rozlišovať medzi dobrom a zlom. Zároveň tá najdôležitejšia morálna starozákonná i novozákonná výzva hovorila „*si povinný postaviť sa proti zlu*“, teda rozlišovať dobro od zla a postaviť sa proti zlu.

Ludwig Wittgenstein v jednom svojom filozoficko-logickom traktáte o pravde použil logický aparát, aby sa priblížil k vymedzeniu pojmu pravdy. V celých európskych západných dejinách bola pravda spájaná s Bohom. Ludwig Wittgenstein hodnotil pravdivosť dvoch výrokov. Výrok „*pravda je Boh*“ a výrok „*Boh je pravda*“. Svojím logickým aparátom dokázal, že len jeden z týchto výrokov je pravdivý, a síce „Boh je pravda“. Výrok „pravda je Boh“ je podľa Wittgensteina nepravdivý.

Druhý autor, ktorý napísal najpodstatnejšiu filozofickú esej 20. storočia, bol Martin Buber a tá esej sa nazýva *Ja a ty*. O tom nebudem hovoriť, pretože to je potrebné si prečítať aspoň dva alebo tri krát a je potrebné to prežiť.

Tretí západný žid sa volá Jean Steiner. Narodil sa po holokauste, ale celý svoj život sa venoval skúmaniu toho, čo viedlo ku holokaustu, čo viedlo k takému masívnemu vyvražďovaniu jeho predkov. A tento Jean Steiner položil pre mňa základnú otázku: „*Čo chcel Všemohúci povedať nám žijúcim, keď dopustil také hrôzy, počas ktorých po prvý krát v dejinách i ortodoxní rabíni zapochybovali o je-*

ho existencii?“ A ja, mladý katolík, som parafrázoval túto otázku a položil som si otázku začiatkom 70. rokov „Čo chcel Všemohúci povedať nám kresťanom, keď dopustil také hrôzy, počas ktorých i tí najlepší z nás, biskupi a kňazi, začali verejne podporovať zločinecký, ateistický a materialistický režim, ktorý znamenal smrť a neslobodu miliónov ľudí.“ A hľadanie odpovede na túto otázku ma priviedlo až k presadeniu zákona o sprístupňovaní dokumentov represívnych bezpečnostných orgánov štátu 1939 - 1989 a o zriadení Ústavu pamäti národa, ktorý sa skrátene nazýva Zákon o pamäti národa.

Keď po 15 rokoch od pádu komunistického režimu stojíme pred skutočnosťou, že tí najlepší z nás, ktorí sa postavili zlu, sú pomenovaní „obetami komunizmu“ a sú odškodňovaní hanebnými sumami, a toto je hlavná verejná téma nášho vzťahu k tým najlepším, k tým hrdinom, potom verní tým ideám, ktoré sme kedysi opustili, musíme verejne deklarovať, a musí to urobiť štát, že mnohí z nás sa postavili proti zlu aj napriek tomu, že ich to stálo život, slobodu, že prišli o deti, že režim zmariť talenty ich detí, že režim vyhnal státisíce ľudí zo svojich domovov, že ich zbavil majetku a bránil ľuďom vo vykonávaní náboženského a verejného života. A tou deklaráciou je zákon o treťom odboji. Náš demokratický režim ďakuje týmto ľuďom, že sa postavili proti zlu. To boli tí poslední, ktorí žili ideami, na ktorých má stáť Slovenská i Česká republika.

Podľa môjho názoru ide o obnovu týchto ideí, ktorá sa musí uskutočniť v každom z nás. Otvorenie archívov, v ktorých sú dokumenty o represióch komunistického režimu, nám pomôže postaviť pred nás otázku: „Akí sme v tej dobe boli, ako sme sa chovali ku zlu, či sme sa naozaj postavili proti zlu, ktorý znamenal tento režim alebo sme sa s ním snažili urobiť nejakú dohodu, aby sme si uchránili životy, postavenie či peniaze?“ To je otázka, ktorú si kladím aj ja. Bol by som rád, keby sme si túto otázku kládli všetci, ale vedome, poučene odhalenou pravdou o režime, v ktorom

sme žili, ako k tomu došlo, ako sa celé vrstvy chovali, ako sa nechali podriaďovať, ako sme sa nechali zotročiť. A o tomto je to otváranie archívov.

Pri presadzovaní tohto zákona v slovenskom parlamente mi veľmi pomohlo zverejnené odporúčanie, ktoré pre UNESCO vypracovalo Medzinárodné združenie archivárov a ktoré bolo zverejnené v roku 1998. Táto správa je známa ako Quintanova správa pre UNESCO a bola zverejnená v odborných publikáciách a myslím, že ju šírilo aj UNESCO. Medzinárodné združenie archivárov odporučilo všetkým krajinám, ktoré sa ocitli v období prechodu od totalitného či autoritatívneho režimu k demokracii, sústrediť všetky archívy represívnych orgánov týchto režimov so zachovaním pôvodného usporiadania v nezávislej inštitúcii, najlepšie verejne kontrolovateľnej, v parlamentných režimoch pod kontrolou parlamentu a otvoriť tieto dokumenty odbornej i laickej verejnosti.

Quintanova správa hovorí o tom, že tento krok pomôže krajinám v prechode od diktatúry k demokracii, pretože umožní prístup k niektorým kolektívnym a individuálnym právam. A ako sa píše v tomto odporúčaní a je to úplne zrejmé, medzi kolektívne práva, ku ktorým toto rozhodnutie štátu umožní prístup, patrí „*právo ľudí a národov zvoliť si vlastnú cestu ku politickej zmene. Právo ľudu na úplnosť svojej napísanej pamäte, právo na pravdu, právo na identifikáciu zodpovedných za zločiny proti ľudskosti, ľudským právam a slobodám*“. Individuálne práva, ku ktorým bude takto umožnený prístup sú právo na zisťovanie alebo odhaľovanie osudov príbuzných, ktorí zmizli v období represie, právo byť oboznámený s údajmi, informáciami o osobách, ktoré sa nachádzajú v archívoch o represii, právo na historický výskum za účelom poznania, právo na rehabilitáciu väzňov a obetí politickej pomsty, právo na odškodnenie a nápravu škody, ktorú utrpeli obeť represie a právo na navrátenie konfiškovaného majetku.

Vlády, ktoré sa neriadia týmto odporúčaním, sledujú čisto mocenské ciele. To, že ešte stále su fondy ŠtB neprístupné, niektoré utajované, nie je spôsobené morálnymi dôvodmi. Je to spôsobené čisto mocenskými dôvodmi tej či onej vlády. Slovenský parlament prijal zákon, ktorý deklaratívne hovorí, že slovenský národ, v zmysle národného spoločenstva ako je to v preambule upresnené, teda slovenské národné spoločenstvo, žilo od roku 1939 do roku 1989 v období neslobody. To je základná deklarácia. Pod vládou nacistickej Tretej ríše, vzápätí pod vládou komunistického stalinského Sovietskeho zväzu, pod zločineckou, neľudskou ideou nacionálneho socializmu a zločineckou, neľudskou marxisticko-leninskou ideológiou. Toľko k deklarácii.

Národ i jednotlivci majú právo poznať, ako k tomu došlo, poznať činnosť represívnych orgánov a parlament je zriaďovateľom Ústavu pamäti národa, ktorý zhromažďí vo svojom archíve všetky písomnosti, ktoré v tomto období popisovali činnosť bezpečnostných orgánov štátu,

zjednodušene povedané, Ústredie ŠtB slovenského štátu a ŠtB, ktorá sa začala formovať v podstate z tohto Ústredia ŠtB vojenského slovenského štátu na národnú bezpečnosť a komunistickú štátnu bezpečnosť. Teda z celého tohto obdobia.

Slovenský parlament stanovil v zákone podmienku bezúhonnosti pre členov orgánov Ústavu pamäti národa. Za bezúhonného sa považuje podľa slovenského zákona ten, kto nebol členom KSČ, KSS a iných politických strán združených v Národnej fronte, za bezúhonného sa ďalej považuje ten, kto nebol funkcionárom spoločenských organizácií združených v Národnej fronte a za bezúhonného sa považuje človek, ktorý nebol v jednotlivých kategóriách spolupráce, vymenovaných v českom lustračnom zákone. Toto je v slovenskom právnom poriadku zakotvená podmienka bezúhonnosti pre obsadzovanie orgánov Ústavu pamäti národa.

Teda obdobie neslobody 1939 – 1989 ako dejinné kontinuum, pretože to obdobie, ktoré sa nazýva obnovením prvorepublikového demokratického režimu, je obdobie prechodu z jedného totalitného režimu do druhého, niektoré dokumenty, ktoré sú značne neusporiadané z tohto obdobia a neboli dostupné bádateľom, o tom hovoria jasnou rečou.

Slovenský parlament v zákone o pamäti národa umožnil ÚPN používať pojmy, ktoré sú inak trestné, ale pre účely dokumentácie pojmy ako komunistické a nacistické zločiny, zločiny proti ľudskosti – pre potreby dokumentácie tohto režimu – zločiny proti mieru a pod., pretože sme presvedčení, že zločin ostáva zločinom, nech sa udial v akomkoľvek režime.

Teda Ústav pamäti národa okrem toho, že poskytne dokumentáciu o jednotlivých zločinoch, ktorých sa dopustil nacistický a komunistický režim, túto dokumentáciu odovzdá orgánom činným v trestnom konaní. Na to sú vyčlenení a generálnym prokurátorom menovaní prokurátori a ministrom vnútra poverení vyšetrovatelia. Ale to je vec orgánov činných v trestnom konaní, pretože my si

nerobíme ilúzie, že prokurátori a sudcovia, ktorí súdili v komunistickom režime budú súdiť svojich chlebodárov. Podstatou je, že ústav zverejní zhromaždenú dokumentáciu o jednotlivých zločinoch a osobách, ktoré nesú bezprostrednú zodpovednosť za tieto zločiny. A trestno-právne vyrovnanie sa s komunistickým režimom je ešte možné tak v Českej republike, ako aj na Slovensku, pretože usmrtenie na hraniciach, za ktoré boli odsúdení traja členovia UV SET nemeckým súdom, tie zločiny sú nepremlčateľné. Keď Egon Krentz spolu so svojimi súdruhmi podal v roku 1999 sťažnosť na Európsky súd pre ľudské práva, ten jednomyselne v pléne rozhodol, a traja sudcovia priložili k rozsudku ešte aj svoje dôvody, ktoré ich viedli k takému verdiktu, zamietol sťažnosť týchto troch politických funkcionárov, ktorí boli odsúdení na šesť rokov tvrdého väzenia.

Európsky súd pre ľudské práva v podstate povedal, že tie zabitia na hraniciach boli zločinmi proti ľudskosti, ktoré spáchala organizovaným spôsobom skupina ľudí. A teda je možné z tohto pohľadu a s využitím týchto judikatúr, nemeckej justície a Európskeho súdu pre ľudské práva, stíhať i dnes organizovanú skupinu ľudí, ktorá pripravila, zosnovala a uskutočnila tieto zabitia na hraniciach, ktoré sú zločinmi proti ľudskosti.

Naša práca nemôže zostať pri všeobecnom popise udalostí. Na tých sa podieľali konkrétne osoby, niesli za nich zodpovednosť. A ak súdy odsúdia alebo neodsúdia túto skupinu ľudí, verejnosť má právo poznať mená tých, ktorí nesú osobnú zodpovednosť za zločiny proti ľudskosti. To je jeden príklad.

Ústav sa zatiaľ zaoberá inými zločinmi len rámcovo, ale zhromažďuje dokumentáciu, ktorá má slúžiť i pre orgány činné v trestnom konaní ako podnet a bude zverejnená i s plnými menami. Napríklad sa domnievame, že Lubomír Štrougal ako minister vnútra dal priamy rozkaz napojiť do hraničných drôtov vysoké napätie, čím spôsobil smrť viacerých neozbrojených civilistov, ktorí sa chceli dostať do slobodného sveta. Je známe, že v roku

1976 ČSSR ratifikovala európsku dohodu o ľudských a politických právach, ktorou sa zaviazala umožniť slobodný pohyb svojich občanov jednak na svojom území a jednak cez svoju hranicu do iných štátov.

Ústav pamäti národa zhromaždil doposiaľ asi 70% písomností bezpečnostných orgánov, ktoré zostali v archívoch na Slovensku. Pokračujeme ďalej a mnoho dokumentov, ktoré popisujú osud občanov Slovenskej republiky a ktoré popisujú činnosť represívnych orgánov komunistického režimu na území Slovenskej republiky, je v archívoch Českej republiky a akonáhle sústredíme všetky písomnosti z územia Slovenska, budeme sa usilovať o rokovanie s českými štátnymi orgánmi. Budeme sa usilovať o vydanie originálov týchto dokumentov alebo ich vierohodných kópií tak, aby na Slovensku bol otvorený laickej i bádateľskej verejnosti úplný archív, v ktorom bude zhromaždená aspoň zachovaná a sčasti zrekonštruovaná písomná dokumentácia o činnosti komunistických represívnych orgánov.

Nechcem byť neslušný a pyšný, ale myslím si a bol by som rád, keby „ex oriente lux“ – svetlo z východu osvietilo českú vládu a tá prijala obdobný zákon, lebo potrebujeme v Čechách partnera, ktorý bude v rovnakom postavení, partnera, ktorý zhromaždí písomnosti o činnosti represívnych orgánov komunistického režimu v Českej republike. Naše osudy od '38. roku boli totožné. I v Čechách panovala doba neslobody. Len v Čechách sa politici ešte snažia uhájiť to krátke Benešove panovanie ako dobu obnovennej prvorepublikovej demokracie, ale myslím si, že už vtedy sa aspoň personálne začali formovať bezpečnostné orgány komunistického režimu z českých protektorátnych úradníkov, podobne ako tomu bolo na Slovensku. Takže si trúfam tvrdiť, že v tomto sú naše osudy zhodné a potrebujeme spolupracovať, otvoriť vaše i naše archívy, aby sme odhalili pravdu o nás, do roku 1992 občanoch jednej republiky.

Ďakujem za pozornosť.

Za Jánom Langošom

Foto: Andrej Bán.

Marian Gula
Bývalý popdpredsa
Spravnej rady ÚPN.

Drahý Jano,
nemôžem si odpustiť toto oslovenie i v tejto tragickej chvíli. Tragickej preto, že na ňu nebol nikto z nás pripravený. Predpokladali sme z nášho ľudského hľadiska pokračovanie. Pokračovanie Tvojho života, práce, Tvojej cesty. Všemohúci chcel inak. Rozhodol sa povolať Ťa. Prišiel si na koniec svojej cesty. Pozemskej cesty.

Jano! Pravda a spravodlivosť sa stali v Tvojom živote cieľom i témou. Nehovorili sme spolu len o tom – čo, ale i ako. A hovoril si nielen so mnou, ale aj s inými – kedykoľvek sa naskytla i nenaskytla príležitosť. Bol si vždy hotový hovoriť o nich a mal pripravené písomné podklady.

Nikdy nezabudnem. Po voľbách v roku 1999 si mi poslal návrh zákona o prístupe k informáciám. Bola v ňom i časť o prístupe k materiálom ŠtB. Chcel si hneď, keď sa k tomu naskytla príležitosť, byť pripravený otvoriť cestu pravde. Vtedy ešte nedozrel čas.

Po Tvojom odchode do politiky koncom roku 1989 sa tak začali naše druhé pracovné kontakty.

Spomínam si na naše prvé stretnutie. Začiatkom roku 1981 som nastupoval do Tvojho oddelenia na Ústave technickej kybernetiky Slovenskej akadémie vied. Po štúdiu na vysokej škole som na pätnásť rokov zakotvil v akadémii. Jedenásť rokov v Tvojom oddelení. Tu,

v atmosfére najvyššej slobody, ktorá v tom čase bola možná, sa diskutovali myšlienky o pravde, o násilí, o politike, demokracii, náboženstve i filozofii. Bola hlboká politická totalita a každý priestor k slobodnej diskusii bol vzácnosťou.

Kreslili sme integrované obvody, merali dĺžky gejtov, počítali oneskorenia signálov a hovorili o Bohu, o zmysle života, o pravde a o ich hľadaní a nachádzaní. A o umení. Hudba, film, obrazy. Nikto nevedel tak plasticky a pútavo rozprávať a demytologizovať príbehy vo filmoch či knihách.

Neskôr si začal venovať svoj voľný čas – a nebolo ho veľa – písaniu. Myšlienky a slová sa začali dostávať na papier. Tvoje vlastné i cudzie. Bol si pisárom i spisovateľom. Štátna bezpečnosť chodila pre Teba do zamestnania a jej príslušníci Ťa predvádzali na výsluchy. Ani vyhrážky Ťa nezastavili pri hľadaní slobody a pravdy. Začal si so svojimi priateľmi vydávať samizdat. Tvoj podiel bol obrovský: prepisovanie, redigovanie, kolportovanie...

Po novembri '89 sa naše cesty trochu rozišli. Tvoja ochota angažovať sa pri povaleaní komunistickej totality Ťa priviedla až do čela „ministerstva pre ŠtB“ vo federálnej Prahe. Zrušil si ŠtB a založil úrad pre vyšetrovanie zločinov, ktoré táto zločinecká organizácia spáchala. V Prahe tento úrad prežil v rôznych podobách dodnes.

Keď si sa v roku 1992 vrátil do Bratislavy, začal si premýšľať a hľadať spôsob, ako sa i na Slovensku vyrovnávať a vyrovnáť s totalitnou minulosťou. Ako hľadať pravdu o minulosti – o nedávnej minulosti, ako ju vypovedať, ako presadiť spravodlivosť. Bol si vždy pripravený pobiť sa v parlamente o zákon, ktorý by ľuďom odkryl minulosť, aby ju poznali, aby sa mohli s ňou vyrovnáť. V roku 2002 sa Ti to podarilo. Presadil si v slovenskom parlamente zákon o pamäti národa. Bolo to Tvoje dieťa, Tvoja vízia, ktorá sa po desiatich rokoch úsilia realizovala.

Jano!

Parlament Ťa zvolil do čela ústavu. Hneď spočiatku bolo treba obstaráť prostriedky i ľudí. Staral si sa o ústav ako o svoju rodinu. Dával si mu smer i vízie. Povzbudzoval ľudí a kládol nové a nové ciele. Keď sa nám niečo nepodarilo, vymyslel si na druhý deň iný spôsob. Neúnavne si sa snažil naplňovať ciele úradu. Keď nie originály, aspoň kópie. A všetko neúnavne a s úžasnou vitalitou. Keď som sa Ťa niekedy snažil pribrzdziť a naznačiť, že si ciele kladieš príliš vysoko, pokarhal si ma za skepsu: „*Musíš si postaviť ideál a snažiť sa oň. Kompromis príde aj sám.*“ Asi pred rokom

sme sa rozprávali o ďalšom smerovaní ústavu. Vymieňali sme si pohľady i názory. Skočil si mi do reči. Trochu som sa našťval a povedal: „*Jano, aspoň ma vypočuj, nechaj dohovoriť.*“ Odpovedal si: „*Ja už nemám čas počúvať. Ja už musím pracovať.*“ Znelo to, akoby sa niečo chýlilo ku koncu, ako zlá správa. Medzitým som na to zabudol. A spomenul som si na to minulé štvrtok.

Napriek neúnavnej práci si bol i nesmierne starostlivý otec rodiny. Veľakrát si spomínal manželku Gabu, ktorá bola v Prahe. Úctivo a s obdivom si sa vyjadroval o jej práci. Nesmierne si miloval svoje dcéry Ninu a Lucku. Ústavične si hľadal, kde a ako im pomôcť. Bol si na ne hrdý. Opakovane sme o tom hovorili.

Pre každého si mal milé slovo. Či si jednal s pracovníkom ústavu, či s členmi jeho orgánov. Vedel si každého povzbudiť.

Stromy zomierajú postojáčky. Hrdinovia na bojisku. Symboly neumierajú. Legendy zostávajú. Stal si sa legendou vyrovnávania sa s totalitnými režimami a symbolom boja proti komunizmu. Ukázal si ciele. Načrtol cesty. Po nich budeme pokračovať.

Toto a takéhoto si Ťa zachováme v srdci.

Viem, že každý z nás raz musí opustiť pozemský svet. V tomto krátkom období ste zanechali nám, ktorým ešte nebolo súdené „odišť“, hlbokú brázdú v dušiach nás všetkých. Česť Vašej pamiatke.
Dušan

Dovoľte, aby som sa rozlúčil za všetkých politických väzňov Slovenska a aj za seba s Jankom Langošom.

Jánovi Langošovi vďačíme za veľa, najmä za priateľstvo, ktoré obohacovalo naše životy o nové myšlienky, v ktorých sme nachádzali silu pre dôstojné pokračovanie nášho zápasu o pomenovanie doby, ktorá nás priamo zasiahla svojou zlobou. Ústav pamäti národa, ktorý Ján Langoš budoval, bol i zostane otvorenou knihou, do ktorej chceme i my písať kroniku nášho boja za slobodu, a tak obnovovať pamäť utrpenia národa, aby sa už nikdy nestalo, že štátne inštitúcie, ktorých povinnosťou bolo chrániť právo a spravodlivosť, ochotne slúžili záujmom jednej strany, hoci museli vidieť, že neľudská komunistická ideológia, triedny boj a tzv. diktatúra proletariátu sa stali nástrojom bezohľadného násillia, nezmyselnej a neznesiteľnej nespravodlivosti. V tomto zápase, riskujúc vlastnú slobodu, stál na strane ponížených a urazených aj Ján Langoš. Dielo, ktoré vybu-

doval a riadil, sa stalo monumentom, v ktorom sú zabudované dejiny dvadsiateho storočia, dejiny, ktorých obsahom bude mozaika utrpenia, hrdinstva, drobných víťazstiev i prehiev, odvahy i zbabelosti, a najmä viery vo víťazstvo pravdy a spravodlivosti.

Len sedem mesiacov prešlo odvtedy, čo sme spoločne Konfederácia politických väzňov Slovenska a Ústav pamäti národa slávnostne odhalili pod devínskym bralom spoločné dielo – pamätník Brána slobody. Som presvedčený, že stovky občanov, ktorí túto časť mesta navštevujú, si spomenú aj na Janka Langoša. Pred desiatimi dňami sme sedeli u Teba v kancelárii a navrhol som Ti, kde o necelé dva mesiace oslávime Tvoju šesťdesiatku. Už ju oslávime bez Teba.

Ján Langoš odišiel, my sme zostali, aby sme naplnili jeho víziu, nasledovali jeho príklad. Sme pripravení, Janko. Dobrý boj si bojoval. Na rozlúčku Ti nehovorím zbohom, ale so všetkými politickými väzňami „Dovidenia!“

Karol Noskovič

Predseda Konfederácie politických väzňov Slovenska a člen Správnej rady ÚPN.

Svet stratil dôležitý hlas, ktorý hľadal mier a spravodlivosť. Dúfam, že každý z nás si môže zobrať príklad z jeho životných cieľov.

Kathy McEnany, Washington, D.C.

Jaro Franek

Hovorca Ústredného zväzu židovských náboženských obcí Slovenskej republiky.

Vážená smútiaca rodina, vážené smútočné zhromaždenie,

stretávame sa pri poslednej rozlúčke s mužom mnohých aktivít, s manželom a otcom, vedeckým pracovníkom, ochranárom, výtvarníkom, publicistom, milovníkom hudby, znalcom literatúry, disidentom, politikom a strážcom pamäti slovenského národa. S človekom vrúcneho čítania a jasného myslenia. S dobrým priateľom stovák, snáď tisícok ľudí v celom Československu. S Jánom Langošom.

Ján Langoš bol vizionár ktorý neostával len pri svojich predstavách, ale dokázal vízie premieňať na skutočnosť. Tým sa odlišoval od tých, ktorí len snivajú, ale aj od tých, ktorí majú moc a vplyv, ale chýba im zmysluplná predstava budúcnosti. Vízia Jána Langoša sa týkala lepšieho sveta, sveta čistých vzťahov, sveta porozumenia, ale aj sveta, v ktorom bude zlo jasne pomenované. Bol veriacim kresťanom – katolíkom, ale veľmi dobre rozlišoval, čo znamená odpustiť a čo zabudnúť. Aj v tomto sa líši od mnohých v jeho okolí.

Foto: Andrej Bán.

Lúčim sa s ním na tomto mieste aj v mene židovskej komunity na Slovensku. Život Jána Langoša, jeho postoj k ľuďom, jeho trvalý a vyčerpávajúci zápas za jasné a jednoznačné pomenovanie historických skutočností ho priťahujú ku ľuďom, ktorých v zmysle židovských tradícií môžeme označiť za „spravodlivých medzi národmi“. Tu nemám na mysli ocenenie udeľované z Jad Vashem, ale označenie cudzinca, v tomto prípade kresťana, ktorý pre svoje presvedčenie a postoje v duchovnom zmysle slova patrí k nám. Odchodom Jána Langoša stratila židovská komunita na Slovensku a v Čechách jedného zo svojich najlepších priateľov, katolíka, s ktorým sa každý Žid mohol zhovárať o viere, Slováka, ktorý Holokaust vnímal tak, ako každý z nás.

Posledné dni sa v duchu s Janom zhováram tak, ako aj prv, počas jeho života. Keby všetko, čo sa s ním stalo, videl, tak by nám určite povedal: „*Nech je váš žiaľ za mnou úprimný, hlboký a krátky.*“

Jano – bude úprimný a hlboký.

Kedves Barátom, milý môj Priateľ!

Takto si nás, Maďarov, a aj mňa oslovoval pri našich stretnutiach. Vedeli sme o Tvojom vrúcnom vzťahu k Tvojmu slovenskému národu, a preto sme si obzvlášť vážili Tvoje priateľstvo, ktoré si prejavoval nám politizujúcim Maďarom a i Maďarom cezpoľným...

Keď sme boli v úzkych, vždy si nám pomohol. A keď si pomôcť nemohol, aj vtedy si nám pomohol – poskytol si nám „aspoň“ prejavy Tvojho priateľstva.

Pred mnohými rokmi, ešte v období neslobody, keď sme spoločne vstúpili do služieb dobra, mravnosti a pravdy, sme boli presvedčení, že to zvládneme. A že vyhráme.

Ale ukázalo sa, že všetko je zložitejšie a trvá dlhšie. Mnohí znechutení od toho odišli a iní prešli na druhú stranu. A mnohí hľadali a našli pragmatické riešenia.

Ty si patril medzi tých, ktorí sa toho nevzdali.

Bojoval si naďalej a bojoval si aj vtedy, keď si zostal skoro sám. Mám na mysli Tvoje posledné obdobie v parlamente. Pomáhali sme Ti, podporovali sme Tvoje návrhy a spolu sme sa tešili z Tvojich úspechov.

Do konca života ma však bude mrziť, že vtedy, keď si ako demokrat bol pripravený vstúpiť k nám Maďarom do nášho parlamentného klubu, my sme neboli na to pripravení. V parlamente Ťa mnohí považovali za Don Qu-

ijota, ktorý bojuje za ideály, ale bez reálnych úspechov. Ukázalo sa, že Ty nie si Don Quijot, ale reálny hrdina, ktorý sa nevzdáva. Obdaroval si nás dvomi dôležitými zákonmi: zákonom o informáciách a zákonom o pamäti národa. Jeden z nich je o našej súčasnosti, druhý je o minulosti.

Zo starej gréckej mytológie sa datuje výrok Elektry, ktorá bol dcérou tragicky zavraždeného Agamemnóna. Povedala: „*Keď zabudneme, že zabili Agamemnóna, môže sa stať, že zajtra nevyjde slnko a bude tma. A my sa budeme tváriť, že slnko naďalej svieti, tak ako keď žil Agamemnón.*“

Na Slovensku sa to však stať nemôže, lebo Ty si nás obdaroval pamäťou – pamäťou národa. Vďaka tomu sa učíme zabudnutému, učíme sa rozoznávať dobro a zlo, pravdu a faloš, znova sa učíme morálke.

Ty nám nedovoľíš, Tvoj zákon o pamäti národa nám nedovoľí, aby sme zabudli, že to zlo je potencionálne v nás.

Ale ak nebudeme proti zlu bojovať, môže sa stať, že zajtra naozaj nevyjde slnko a my to ani nezbadáme.

Milý Janko, kedves Barátom, je čas na rozlúčku. Ja viem, že Ty neodchádzaš, opúšťa nás iba Tvoja fyzická podoba.

Nemôžeš naozaj odísť, budeme Ťa ešte dlho potrebovať. Bude Ťa potrebovať Tvoje milované Slovensko.

László Nagy

Predseda Výboru NR SR pre ľudské práva, národnosti a postavenie žien.

Ten, kto nepozná svoju minulosť, je odsúdený ju opakovať. Žiadne protiprávne konanie štátu proti občanom nemôže byť chránené tajomstvom, ani nemôže byť zabudnuté. Je to veta, ktorú si hlavne kvôli Vám pán LANGOŠ zapamätám!!! Neplačte, buďte radi, že tu bol.

Rudolf Žalúdek - policajt

Stretnutie s Jánom Langošom

Keď si človek nerobí denníkové záznamy, zostanú mu na ľuďi alebo na udalosti spontánne spomienky, ktoré si zrejme ukladá podľa videnia alebo čítania svojho srdca. Takto si idem poskladať krátku spomienku na Jána Langoša.

V roku 1971 som nastúpil pracovať na Ústav technickej kybernetiky SAV, na odbor numerickej matematiky. Vo veľkej kancelárii naproti sedeli elektroinžinieri, ktorí pracovali v inom oddelení. Tam som denne vidal mladého muža s fúzmi, briadkou a dlhými vlasmi, Jána Langoša. Ján Langoš vychádzal z kancelárie a chodil po chodbe rovnakým štýlom, ako som ho vidaval vychádzať a kráčať o 35 rokov

neskôr z Ústavu pamäti národa – s úsmevom, odhodlaním, s dlhými zábermi rúk. K pravidelnému životu vedeckých pracovníkov patrili niektoré stereotypy, napríklad v tú istú hodinu ísť na obed. Na akadémii mal každý svoju partiu, s ktorou vykonával tento každodenný rituál. Ján Langoš chodieval denne na obed so svojou dvojčikou – Petrom Kákošom. Náhodné stretnutia potom vystriedali kamarátske rozhovory, kde mi rozprával o svojej rodine, ktorá bola za komunizmu prenasledovaná, o folkových spevákoch, zvlášť zo skupiny Slnovrat, kde sa pohyboval, o Mariánovi Vargovi, s ktorým bol veľký kamarát, o kysuckých Brízkach, kam chodieval a stretával sa s priateľmi z Čiech.

Málokto vie, že Ján Langoš mal výnimočné nadanie na výtvarné umenie. Po maturite, keď

František Mikloško

Poslanec Národnej rady Slovenskej republiky.

profesor z pražskej Vysokej školy výtvarnej videl jeho práce, ponúkol mu prijatie na štúdium bez prijímacích pohovorov. Ján Langoš dal nakoniec prednosť Vysokej škole elektrotechnickej v Bratislave. Jeho vzťah k výtvarnému umeniu a výtvarníkom, samozrejme, zostal a neoficiálne výstavy na Ústave technickej kybernetiky nás dali dohromady s umelcami neskoršej skupiny A-R a uňho až k rodinnému zblíženiu s výtvarníkom Danielom Fischerom.

Skupina A-R ho považovala takmer za svoju súčasť. Marián Meško pri každom odovzdávaní vianočnej ceny *Christmas* po novembri 1989 osobitne odkazoval, aby prišiel aj Ján Langoš.

Jeho kontakty s výtvarníkmi sa rozšírili na stretnutia s Vladimírom Havrillom, Jurajom Mihálikom, Jozefom Jankovičom, Rudom Sikrom a ďalšími.

K jeho stretnutiam na Ústave technickej kybernetiky patria tiež nekonečné rozhovory s filozofom Borisom Lazarom, ktorý začal pracovať na Ústave. Toto priateľstvo trvalo až do Borisovho odchodu do zahraničia. Po novembri 1989 sa Boris Lazar vrátil do Československa, Ján Langoš ho ako federálny minister vnútra zamestnal v Prahe, až kým Boris neodišiel ako diplomat do Nemecka, kde je zatiaľ najdlhšie slúžiaci veľvyslanec Českej republiky v Berlíne. Do tohto ich spoločenstva patrili aj Jaro Franek.

S Jánom Langošom sme sa potom stretávali aj uňho na byte. Spomínam si, že keď sme ku nim večer prišli, ako prvé bolo, že nám jeho manželka Gaba uvarila teplú večeru, čo malo pre nás obrovský význam. Tu boli stretnutia o samizdatoch a so samizdatmi. Tu sa rodili a budovali samizdaty *Fragment*, *Fragment K*, *Altamira* a nakoniec *Bratislavské listy*. Ján Langoš prijímal tú obyčajnú rolu. Okrem toho,

Foto: Andrej Bán.

že niekedy niečo napísal, že zháňal príspevky, v prvom rade prepisoval veci na písacom stroji. Tu boli stretnutia s Jánom Budajom, Olegom Pastierom, Milanom Šimečkom, Ivanom Hoffmanom, Jánom Čarnogurským. Dnes už nie každý vie, že strojom písané *Navrávačky* Dominika Tatarku z magnetofónových nahrávok prepísali a spracovali Ján Langoš a Milan Šimečka. Krásne fotografie v týchto knihách urobil Ján Budaj. Toto dielo vyšlo v náklade 20 kusov.

U Jána Langoša som sa prvýkrát stretol s Václavom Havlom. Bolo to 10. decembra 1987. Počúvali sme *Hlas Ameriky*. V Prahe na Staromestskom námestí bola manifestácia za ľudské práva. Námestie bolo plné, najmä mladých ľudí a tí skandovali: „*Nech žije Charta 77*“. Po desiatich rokoch česká verejnosť prijala *Chartu 77*.

Tu boli stretnutia s Milanom Šimečkom st., Mirom Kusým, Borisom Zalom, Milošom Žiakom, Fedorom Gálom, Martinom Bútorom a tu sme sa alternatívne stretávali v novembrových dňoch 1989. Na byte u Jána Langoša sa dohodlo, že na Slovensku sa neprijme názov *Občianske fórum*, ako navrhovali aktivisti z Košíc, ale *Verejnosť proti násiliu*.

V novembrových a ponovembrových dňoch stál Ján Langoš na tribúnach Nežnej revolúcie. Uvažovalo sa s ním na post slovenského ministra vnútra a neskôr predsedu vlády SR.

Vo februári 1990 absolvoval Václav Havel svoju triumfálnu cestu do Ameriky. Oficiálnymi členmi slovenskej delegácie bol Milan Kňažko a Ján Budaj. Do delegácie sme boli nominovaní ešte Martin Bútor, Jozef Kučerák, Ján Langoš a ja. Hľadal sa spôsob ako nás zaradiť. Nakoniec sme tam išli ako akreditovaní novinári: Ján Langoš za samizdat *Bratislavské listy* a ja za samizdat *Náboženstvo a súčasnosť*. Časopisy tých ďalších si už nepamätám.

Ponovembrová cesta Jána Langoša je dosť známa. Bol federálny Minister vnútra, v rokoch 1994 – 1998 bol na kandidátnej listine Kresťanskodemokratického hnutia v Národnej rade Slovenskej republiky (NR SR) ako člen Stálej konferencie Občianskeho inštitútu (SKOI). Ako predseda Demokratickej strany (DS) priviedol v týchto rokoch DS k maximálnym preferenciám v ponovembrovej ére, tesne nad 5 %. V rokoch 1998 – 2002 bol ako predseda DS poslancom v NR SR. Potom sa stal predsedom Správnej rady Ústavu pamäti národa. Tento ústav vznikol zákonom NR SR z jeho poslaneckej iniciatívy. Bol jeho šéfom až do tragickej smrti.

Stretnutia a aktivity s Jánom Langošom sa diali v čase komunistickej normalizácie, kedy ešte nikomu nenapadlo, že komunizmus môže raz padnúť. Kedykoľvek sme sa v týchto časoch pozreli na mapu Európy a popri malých stredoeurópskych krajinách sme videli obrovský Sovietsky zväz, veľa optimizmu z takéhoto pohľadu neplynulo. Boli to, na ten čas, drobné aktivity, ale zo spätného pohľadu dnes vidíme,

že tvoria krásny ľudský oblúk, ktorý napísal jeden životný príbeh. Životný príbeh Jána Langoša, jeho manželky, detí, priateľov. Príbeh, ktorý dnes treba vložiť do moderných dejín Československa a Slovenska.

Ján Langoš patrí a už bude patriť ku krásnym demokratickým postavám druhej polovice 20. storočia na Slovensku.

Úprimnú sústrasť najbližším. Pán Langoš bude chýbať aj tým, ktorých on nepoznal.

Mária H., Dunajská Streda

Vo chvíľach, keď pišem tieto riadky, prebieha v Bratislave pohreb Jána Langoša. Na pohrebe sú teraz stovky ľudí a aj keď ja sám som fyzicky vo vzdialenom Švajčiarsku, cítim sa byť myšlienkami na smútočnom obrade v Bratislave.

Mal som možnosť zoznámiť sa s pánom Langošom pred niekoľkými rokmi pri príležitosti prezentácie projektu Ústavu pamäti národa tunajšej českej a slovenskej krajskej obci.

Tieto riadky by mali nahradiť moje „posledné zbohom“ pánovi Langošovi. Nepíšem článok o Jánovi Langošovi – k tomu sú povolaní ďalší ľudia z radov jeho priateľov a spolupracovníkov – chcem, pre tých, ktorí sú ochotní podeliť sa so mnou o myšlienky, trochu podrobnejšie vyjadriť, prečo bolo pre mňa zoznámenie s pánom Langošom predelom v mojom vzťahu ku krajine, ktorá síce je mojou rodnou, ale pri ktorej atribút „rodná“ nie je spojený s hrdosťou v duši.

Slovensko je naozaj moja rodná zem... Zem, v ktorej sa udiali dobré i zlé skutky. Zem, v ktorej žijú slušní ľudia, ale aj takí, ktorí ku konaniu dobra mali a majú ďaleko. Každý národ má svoje krásne obdobia, ale aj obdobia, keď mu vládne zvlá, nenávisť, zločin a neľudskosť. Keď je národ porobený, len hrstka ľudí nájde odvahu postaviť sa proti zlu a riskovať nielen svoju existenciu, ale aj nepochopenie vrstiev, ktoré tvoria umlčanú väčšinu.

Nie je zmyslom týchto riadkov polemizovať o časovom vymedzení „obdobia neslobody“ v dejinách Slovenska. Od roku 1939? Od roku 1948? Že pre našu rodinu toto obdobie začalo rokom 1939 a pre iných až rokom 1948, tiež nie je podstatné. Skutočnosť je, že každý štát má nielen právnú kontinuitu, ale i kontinuitu svedomia. A národ je slobodný až vtedy, keď si je ochotný uvedomiť svoje rozhodnutia a činy a je schopný prejavíť ľútosť za páchanie zla.

Vzhľadom na to, že naša rodina bola, ako židovská, prenasledovaná od chvíle vzniku nového slovenského štátu, ktorý vznikol z vôle Adolfa Hitlera, je pre mňa doba neslobody definovaná nesmiernie dlhým obdobím pol storočia 1939 – 1989. V týchto riadkoch nemienim popisovať osud našej rodiny, ale pre lepšie porozumenie čitateľa uvediem, že som ako malý chlapec prežil väznenie v koncentračných táboroch Ravensbrück a Bergen-Belsen a absolvoval pochod smrti z Celle do Bergen-Belsenu.

Pred deportáciou sme sa skrývali v Prešove, boli sme však prezradení. Stovkám, tisícom prenasledovaných umožnili ich spoluobčania prežiť v úkryte. Zo všetkých národov sú Slováci najčastejšie menovaní v Yad Vashem ako „spravodliví medzi národmi“. Všetkým tým, ktorí vraždeniu ušli, toto osudové šťastie prajem. My sme to šťastie nemali. Boli sme prezradení, Hlinkova garda a gestapo nás zobrali a stalo sa nám to, čo miliónom iných židov. Nažive sme zostali len moja matka a ja.

Prežitie v koncentráku nie je žiadna zásluha a s odstupom času ho vnímam ako vec náhody. Pravidlo pravdepodobnosti v nacistických koncentračných táboroch neplatilo. Moja matka a všetci jej súrodenci prežili, môj otec a všetci jeho súrodenci boli zavraždení. Môjmu bratovi nebolo súdené prežiť, ja som zostal nažive. Keď mi ale osud prisúdil, aby som prežil, tak radšej takto, cez trnistú cestu toho najväčšieho poníženia. Takto aspoň môžem vypovedať... A skutočne, z návratu z očistca vyplýva táto jediná povinnosť – nemlčať. Tá je aj príčinou týchto riadkov. Nemohol som ich nenapísať.

Po oslobodení som zo svojej duše vymazal akékoľvek emócie k Slovensku. Slovensko nás nielen neubránilo pred zločinným nacistickým systémom, Slovensko nás vražednej mašinérii

Prof. Ivan Lefkovits

Prednáša imunológiu na univerzite v Marburgu a výskumne pôsobí v Bazilejskom imunologickom ústave. Je nositeľom viacerých vedeckých ocenení.

Foto: Andrej Bán.

tohto systému aj dobrovoľne vydalo. A nielen dobrovoľne vydalo, ale za každého deportovaného žida ešte zaplatilo Tretej ríši poplatok za odvezenie. Slovensko nás zradilo.

Jedného dňa v roku 1987, keď sa v našej pošte, v pokojnej a kludnej Basileji, objavil dvojstránkový list (tretia strana s podpismi) zo Slovenska, všetko sa zmenilo. Po prečítaní listu sa môj vzťah k Slovensku spontánne zmenil. Stiahlo sa mi hrdlo, keď som čítal, že sú Slováci, ktorých čítanie nedovoľuje ďalej mlčať. Že na Slovensku žijú ľudia, ktorí si uvedomili, že s takou ťarchou, akou holokaust bol a je, národ nemôže ďalej existovať. Nebudem tu hovoriť, aké riziko na seba signatári dokumentu vzali. Dnes už tento dokument poznám naspamäť, a pre tých čitateľov môjho príspevku, ktorým nie je známy, ho tu znovu uvádzam.

Dvadsaťštyri ľudí, dvadsaťštyri občanov vtedajšieho Československa, Slovákov (medzi inými spisovatelia, lekári, skladatelia, maliari, historici, právnici, biskup) podpísalo tento dokument. Medzi nimi aj Ján Langoš.

To, že sa Ján Langoš (oveľa mladší než ostatní signatári dokumentu) po prevrate v roku 1989 hlásil o svoje miesto na politickej scéne, má vnútornú logiku. Jeho srdce i rozum mu velili: urobiť všetko pre objasnenie krívd minulosti, a aspoň v medziach skromných možností napraviť tieto krivdy. Logika udalostí a zloženie politickej garnitúry (na Slovensku) ukázali, že vo svojich štátnických funkciách nemohol byť úspešný. Je to v poriadku, že nebol úspešný.

Dokazuje to totiž, že bol nekorumpovateľný. To, čo chcel presadiť, siahalo za zámary mocenskej elity (už slobodného) Československa. Veľkosť Jána Langoša, ale aj pragmatický prístup k veci vidieť v pochopení, že v rámci politickej rivality a rozličných záujmových skupín nebude mať možnosť uskutočniť svoju víziu očisty spoločnosti. Až založenie Ústavu pamäti národa, z vôle parlamentu a vlády Slovenskej republiky (pokiaľ viem, nie v každom prípade z úprinného srdca tých, čo o tom hlasovali), dalo pánu Langošovi voľné pole pre uskutočnenie toho, čo bolo pre neho dôležité. Nielen zmapovanie zla, nielen náprava krívd, ale pochopenie, že zlo má svoje začiatky, svoju kontinuitu, a že prelínanie systémov nacizmu a komunizmu (s trojročnou pauzou 1945 – 1948) vyžaduje tento široký záber.

Dúfam, že Ústav pamäti národa zostane na rovnakej ceste, lebo odkaz Jána Langoša spočíva v myšlienke, že zlo minulosti nie je vinou každého, ale každý je za neho zodpovedný: nie tým, ktorým bolo ublížené, ale svojmu svedomiu, zodpovedný svedomiu krajiny. Krajiny, ktorú som odvrhol, krajiny, ktorú som vďaka pánu Langošovi znovu našiel.

Keď sa myšlienky Jána Langoša presadia, bude to najväčšia pocta jeho pamiatke. Pamiatke veľkého Človeka.

Čo zostalo nedopovedané...

Moji priatelia vedia, že neviem ukončiť tému bez toho, aby som nevložil aspoň jeden doda-

tok. Môj dodatok k pocte Jánovi Langošovi sa týka dvoch tém, ktoré v našich rozhovoroch zostali nedokončené:

a) Národ sa vymeniť nedá, ale reprezentácia národa áno. V stabilnej demokratickej spoločnosti existuje samoregulačný systém – spätná väzba – umožňujúci odvolanie tých, ktorým neveríme, a nástup tých, ktorí sú ochotní zaistiť slušnosť a spravodlivosť pre všetkých. V dobách, keď je národ neslobodný a nemá elitu, ktorá by mu pripomenula ľudské hodnoty, vyjde na povrch to zlé – neznášanlivosť, závišť, zloba, nenávisť. Uvediem príklad, ktorý je zemepisne vzdialený, ale obsahovo veľmi blízky. Nacistický režim siahol na židovský majetok vo všetkých krajinách, ktoré si podrobil. Nie inak tomu bolo aj v Holandsku a Belgicku. Nemci dali tamajším úradom príkaz zabaviť a predať židovské nehnuteľnosti. Holandské úrady príkaz veľmi aktívne plnili, belgické úrady to však robiť odmietli. V Holandsku tisíce ľudí využili možnosť prísť „lacno“ ku kvalitným nehnuteľnostiam, v Belgicku však k tomu nelenže nedošlo, ale keď Nemci konfiškáciu a predaj začali robiť vo vlastnej réžii, neprihlásil sa žiadny belgický záujemca o kúpu konfiškovaného majetku.

Myslím si, že keby Slovensko bolo malo vo tej dobe človeka kalibru Jána Langoša, a on by zdvihol svoj hlas, tak by sa možno

zachovalo ako Belgicko. Nielen v otázke ariácie, ale hlavne v tom, že by nevydalo svojich spoluobčanov smrtiacej mašinérii nacizmu.

b) Na jednej výstave o holokauste som videl mapu Európy, kde farebnými špendlíkmi boli vyznačené miesta, kde boli koncentračné tábory. More špendlíkov po celej Európe... V Bergen-Belsene bol „môj špendlík“. Je tam veľmi dôstojné centrum „Gedenkstaette Bergen-Belsen“ s poučnou výstavou. V lete sú tam „Jugend work camp“ pre mladú generáciu (z celej Európy), pre generáciu, ktorá nechce zabudnúť. Každoročne tam organizujú symbolické pochody smrti, kde účastníci (tá tretia generácia, ktorá so zločinmi svojich dedov nemá skutočne nič spoločné) idú po stopách tých, čo túto kalváriu pred viac než šesťdesiatimi rokmi absolvovali, zastavujú sa na miestach, kde väzni padli vysilením a boli zastrelení, pomodlia sa a idú ďalej. Toto je pieta, ktorej základ nespočíva vo vine, ale v zodpovednosti... Pán Langoš, ktorý mal záujem v apríli budúceho roku na výročie oslobodenia do Bergen-Belsenu ísť, tam už nepôjde. Azda štafetu prevezme niekto iný.

c) Čitatelia, pozrite sa v internetovom vyhľadávači Google na heslo „spravodlivý medzi národmi“, na „Gedenkstaette Bergen-Belsen“ či na „Internationales Jugendworkcamp Bergen-Belsen“.

Navždy ostane v mojom srdci ako spravodlivý človek, ako človek, ktorý sa snažil priblížiť totalitnú minulosť všetkým, ktorí ju chcú z pohodlnosti zabudnúť a ktorí nie sú ochotní sa z nej poučiť, ktorí neustále relativizujú zlo, ktoré sme museli nechtiac prežiť a ktoré nás tak hlboko poznačilo. Čím to je, že odchádzajú najprv dobrí, spravodliví a slušní ľudia ako on ?

dr. Igor Páv

Jano Langoš spoznal pravdu o našom svete a podľa pravdy žil. Nespyšnel však ale sám pre seba, naďalej hľadal pravdu. Ľudia sa v blízkosti Jána Langoša dobre cítili a mnohí vďaka nemu nachádzali pravdu. Jano Langoš celým svojím životom potvrdil, že poznanie a múdrosť sú dobré. Že pravá múdrosť prináša dobro. A že je ťažké zvoliť si život v pravde, lebo s pravdou prichádza sloboda a so slobodou prichádza zodpovednosť. Jano Langoš ako málokto prijal zodpovednosť za všetko, čo

mu bolo v živote zverené. Dokázal pracovať za druhých. Dokázal sa obetovať pravde, aj keby bol mal ostať sám a konal tak rád a dôsledne. Neustupoval ľži a neustupoval zlu. Mnohí si dokonca život zľahčovali očakávaním, že v zápase o pravdu sa Jano Langoš obetuje za nás. Jano Langoš tak bez zaváhania činil. Bránil pravdu aj pre nás. Žil a pracoval, aby napravil hriechy druhých. Teraz je rad na nás. Vždy bol rad aj na nás.

Peter Tatár

Predseda Občianskej konzervatívnej strany

Odišiel nekompromisný strojca obnovy demokracie, strážca jej ideálov. Cítim sklúčenosť v duši.

Juraj Šutor

Patrik Dubovský
Pracovník Archívu Ústavu
pamäti národa.

Smrť kovboja alebo Langošova cesta

...ten pocit nenahraditeľnosti priateľa, pocitu skrivodlivosti a márnosti, nemohúcnosti voči „osudu“, dokáže až otriasť našou vierou, či oná nevyspytateľnosť Božích ciest je tou pravou odpoveďou. Tu ozaj platí, že hodnotu priateľa, vzoru zisťujeme, keď už tu nie je živý a jeho pamiatka a odkaz sa akoby vysmievali zoči-voči čerstvej bolesti. A napokon si vyčítame. Že toto či ono sme mu napokon nepovedali, nepovzbudili ho, neposlali mu taký článok či onakú fotku, či aspoň nezavolali mu, keď bol večer doma unavený a sám. A vtedy človek hľadá aspoň drobné spomienky, zabudnuté listy, nevymazané maily, ktoré by uľahčili duši – nenasýtenému priateľstvu, avšak oni sú sprvoti len ďalšími zrnkami soli do otvorenej rany. Hádam neskôr...

Keď sa Janko Langoš po rozpade federácie vrátil z Prahy, povedal na VPN, že sa bude zaoberať činnosťou bývalej ŠtB. Mal som 27 rokov a pracoval som v archíve Ministerstva kultúry.

Janko dával dokopy tím, ktorý by začal rozmotávať nechutný uzol eštecháckeho dedičstva. Bolo jasné, že sa s ním dôverne stretol počas práce federálneho ministra vnútra, keď už roky predtým pochopil, že za celou neslobodou našej krajiny stojí ŠtB a KSČ.

Hádam v polovici roka 1992 sme sa niekoľkí stretli u neho na byte a on nám so svojou typickou zanietenosťou, ktorá vychádzala z presvedčenia o jeho pravde, vysvetľoval, ako založíme nezávislú inštitúciu, ktorá by skúmala eštechácku minulosť Slovenska, odkrývala praktiky ŠtB a hovorila o jej obetiach. Predložil nám už aj malý plánik, kde boli oddelenia,

šípky, kompetencie. Priznám sa, že som bol z toho jeleň. Malo sa to volať Centrum dokumentácie zločinov komunizmu.

Janko prenajal jednu miestnosť na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave, v ktorej bol skromný nábytok a telefón. Neskôr ma tam zaviedol a s hrdosťou mi tú miestnosť ukazoval. Mal som v centre robiť ako archivár. Nevedel som, kde je sever, ale cítil som akúsi hrdosť, že sa spolu s ním dotýkam tých háklivých vecí. Centrum však malo krátky život. Prišiel Mečiar a s ním aj nemožnosť skúmať archívy bývalej ŠtB. Bolo to umocnené aj vkradnutím sa do archívu MV v tzv. Tisovej vile, v ktorom mali „Mečiarovci“ prsty.

Janko však previezol z Prahy časť dokumentácie ŠtB pre Slovensko. Raz mi ju ukazoval u neho v byte, mal ju ako „vzácné knihy“ uloženú v sekretári v obývačke. Proste obraz hodný jeho formátu – lovca samotára, ktorý veril len vlastným oči a hlasu srdca. Táto dokumentácia sa stala neskôr základom materiálov ÚPN.

V tom čase vznikla Trnavská univerzita. Janko jej fandil. Pracoval som na Katedre histórie a podarilo sa mi ho tam dostať na besedu so študentmi. Na záver ho ani nechceli pustiť. Cestou domov mi povedal, že som ho k tomu uhnal a typicky sa usmial.

Neskôr sa dohodol s vedením univerzity, že by dokumentáciu ku ŠtB na Slovensku daroval novovzniknutej nadácii Universitas Tyrnaviensis, ktorá začínala na Trnavskej univerzite, aby takto bola k dispozícii na štúdium. Na škole vtedy bežalo excelentné štúdium politológie a histórie. Učili tam Ľubomír Lipták, Martin Bútor, Ivan Mikloš, Anton Vavro, Imro Sklenka, Michal Slivka, Ján Regenda či Michal Horský.

Keď som neskôr prišiel za Jankom znovu na byt, aby som túto dokumentáciu previezol na mojej starej Lade na Trnavskú univerzitu, Janko ma privítal o barľách, pretože bol po autonehode. Pri raňajkách, keď si krájal cibuľu, mi povedal, že sa rozhodol materiály do Trnavy neďať. Bolo to prorocké rozhodnutie. Po voľbách začali útoky HZDS proti Trnavskej univerzite (Slobodníkovo vylamovanie zámkov), ale najmä sprvoti nádejná zostava na univerzite sa rozsypala.

Janko Langoš sa v roku 1994 stal jediným poslancom SNR na kandidátke KDH za SKOI. Keď sa neskôr SKOI spojila s menšími pravicovými stranami, Janko sa stal predsedom tejto novovzniknutej Demokratickej strany v roku 1995. Neskôr som prišiel pracovať do Hlavnej kancelárie DS ako tajomník Krajskej rady DS Bratislavského kraja. Odvtedy sme sa často stretávali, rozprávali o politike a Slovensku. Po-

Ján Langoš s manželkou.
Foto: archív rodiny.

čúval som ho s napätím, pretože jeho videnie vecí a argumentácia boli jedinečné z tej skupiny ľudí, ktorí sa snažili pestovať demokraciu bez prívlastkov. Cítil som v tom, že má rešpekt a úctu k onej moci Najvyššej, keď hovorieval o moci politickej.

Dodnes si veľmi vážim jeho postoj ako predsedu DS, keď pri tvorbe kandidátky DS pre SDK v lete 1998 sa rázne postavil proti umelému zásahu do poradia na kandidátke, ktorú už schválila Republiková rada DS. Kategoricky vtedy zahriakol svojho najbližšieho priateľa v DS. To ma utvrdilo v presvedčení o jeho úcte k pravde.

Najkrajšie spomienky mám na následnú predvolebnú kampaň v roku 1998. Po už druhej nehode ma na DS poprosili, aby som robil Jankovi asistenta a zároveň vodiča. On mal mať viac času na relax, prípravu na mítingy, telefonovanie. Mal na starosti východné Slovensko. Najazdili sme niekoľko tisíc kilometrov. Z Bratislavy do Michaloviec, Humenného, Košíc, Stropkova, Vranova, Uble, Levoče, Litmanovej, ale aj Lučenca, Levíc, Žiliny...

Dodnes mám živé spomienky na ľudí – pútnikov na Levočskej hore, kde ho vítali spolu s Mikim Dzurindom najmä mladí, pútnikov na hore Zvir pri Litmanovej alebo pri posviacke kostola v Jablonovom pri Bytči. To neboli vzájomné pohľady voličov a kandidáta, ale prepojenia spriaznených duší.

Vtedy, keď sme jeden večer po poslednom mítingu v Ublí na ukrajinských hraniciach vyrážali do Bratislavy, som bol unavený, pršalo a bola už tma. Míting pomaly končil, babky Ukrajinky sa čosi pýtali, my sme len ťažko rozumeli a vtom sa vo dverách objavil hádam 100-kilový Róm a spustil na Jana: „Co ty bradatý minister, co tu ty hutoríš?“ Jano sa mu pozrel do očí a okríkol ho: „Buď ticho, ty odroň!“ Všetko stíchlo. Zovrelo mi hrdlo. Pomyslel som si, už je to tu: nakladačka. No vtom prišiel jeho brat a utišil ho. Pneumatiky zostali celé a my sme mohli vyraziť. Napriek tomu, že sme mali rezervované ubytovanie, Janko chcel byť ráno v parlamente. Po dvoch hodinách jazdy som bol zrelý do postele. Janko vzal za Košicami volant do rúk a ja som v polospánku počul už len pukanie páčok stieračov. Kvapky bubnovali na strechu, reflektory pretínali tmu, auto na mokrej ceste držalo dobre. Prešli sme Sorošku, Moldavu nad Bodvou, zaspal som... Janko mal tú cestu rád. Hovoril jej „spodná“ a vysvetľoval mi všetky križovatky a odbočky, ktoré ju skracovali na minimum. Ráno stihol rokovanie SNR a SDK neskôr zostavovala vládu. Bola to dobrá kampaň.

Po komunálnych a prezidentských voľbách 1998 som odišiel pracovať do pozorovateľských misii OBSE do bývalej Juhoslávie. S Jankom sme sa znovu bližšie stretli v roku 2000. SDK sa rozpadala, Jano trval na dohode jej členov, ale časť DS inklinovala k budúcej SDKÚ. V DS sa dopredu dral ambiciózny Ľudo Kaník. Na sneme DS v Banskej Bystrici Langoš abdikoval a pred odchodom v prejave upozorňoval na niektoré fakty, s ktorými v Kaníkovej praxi nesúhlasil. Predsedom DS sa na pár minút stal Fero Šebej, ale pod podmienkou, že snem nezvolí za prvého podpredsedu Ľ. Kaníka. Ten však zvolený bol. Napriek našim apelom Šebej rezignoval a snem zvolil za predsedu DS Kaníka. Z DS sa odštiepili „Šebejovci“ a založili OKS. Jano Langoš do nej nevstúpil. Viacerí sme nasledovali jeho postoj a zároveň sme tvrdo kritizovali Kaníka.

Pred voľbami v roku 2002 pri tvorbe kandidátky DS zvedli znova boj o vedenie Kaník a Langoš. Mňa DS Trnavského kraja zvolila za lídra kraja, takže som bol aj na Republikovej rade, ktorá kandidátku schvaľovala. V boji o vedenie vyhral Kaník, Langoš bol druhý, mne sa ušlo šieste miesto. Oficiálna kandidátka DS a DÚ Jana Budaja bola odovzdaná. Kaník však šiel svojou cestou. Ako štatutár zrušil kandidátku DS a odporučil voliť SDKÚ. Janko protestoval, zvolal tlačovku. SDKÚ údajne poskočila a neskôr Dzurinda zostavoval vládu. Kaník sa stal v nej ministrom.

Janko Langoš o dva mesiace v auguste 2002 predložil do končiaceho parlamentu návrh zákona o zriadení ÚPN. Zákon prešiel. Bolo to ako blesk z neba. Jankov sen sa splnil. Mal som obrovskú radosť, hoci už vtedy som pracoval v ďalšej pozorovateľskej misii EÚ v Srbsku a v Bosne a Hercegovine.

Keď som bol raz z Juhoslávie na dovolenke, navštívil som Janka na Ministerstve spravodlivosti, kde pracoval. Ukazoval mi rôzne dokumenty o zakladaní ÚPN, zriaďovaní jeho Správnej rady. Živo mu iskrilo v očiach a ja som v jeho hlase cítil odhodlanie, presvedčenie o jeho pravde, suverenitu v komunikácii a najmä tú empatickú snahu nakaziť svojim presvedčením iných.

Neskôr sa mi ozval mailom, aby som prišiel pracovať na ÚPN. O pár mesiacov som sa vrátil z Bosny a nastúpil som do Archívu ÚPN. Prešlo 10 rokov čakania od založenia a konca Centra dokumentácie zločinov komunizmu po založenie ÚPN. Naplnil sa aj môj malý sen.

Z času na ÚPN si pamätám niekoľko stretnutí. V lete 2004 sme sa stretli pred budovou na Kvetnej. Bol som tam s manželkou, ktorá

Ján Langoš počas príhovoru v rámci kolokvia Skrytá cirkev.
Foto: Ľubomír Ďurina.

bola v 8. mesiaci. Jankovi sa rozžiarili oči, stískal nám ruky a usmieval sa svojim typickým úsmevom. Bol nadšený, že pre dievča máme meno Nina, ako sa volá jedna z jeho dcér.

Kolokvium o skrytej cirkvi v marci 2006 bolo fenomenálne. Langošov príhovor bol živý, vedel o čom hovorí. Prežil to ako aktívny laik i disident. Jeho úcta k hrdinom i obetiam boja cirkvi proti komunistickému režimu a ŠtB bola nefalšovaná. Keď vyprevádzal tajne vysväteného biskupa otca Bartolomeja Urbanca, bol to v jednej osobe šéf milovaného i nenávideného ÚPN a zároveň Boží človek.

Keď sme mali stretnutie riešiteľov projektu ÚPN o prenasledovaní cirkvi za komunizmu, prišiel medzi nás a predstavil nám svoju víziu. Vtedy som hádam najviac vnímal to, čo sa v ňom odohrávalo a čo zračila jeho tvár. Gestikuloval roztvorenou dlaňou, ako keby v nej vážil dôležitosť témy. Na príklade perzekúcií tajných františkánov v 80. rokoch chcel demonštrovať nezmenenú ŠtB ešte i pár rokov pred novembrom '89. Janko kládol dôraz na pomenovanie vinníkov a ich prípadné obžalovanie. Dokumenty, ktoré sme mali zbierať výskumom

archívov, sme spolu s Jankom Langošom plánovali vydať ako dôkazy pre verejnú obžalobu režimu komunistov proti cirkvi.

13. júna '06 som trochu meškal na otvorenie konferencie ÚPN k 60. výročiu volieb v 1946, v ktorých zvíťazila DS. Zastihol som ešte niekoľko Jankových viet z otvorenia. Sedel za stolom, jemne gestikuloval a hovoril o histórii vzopätí sa Slovákov proti narastajúcemu komunizmu po druhej svetovej vojne. Vyzdvihoval to ako symbol odporu voči tomu, čo chcel i jeho ústav robiť v súčasnosti. Potom sa vytratil tak, že som si to ani nevšimol.

Náš posledný rozhovor sa odohral v jeho pracovni. Povedal mi, aby som sa neznepokojoval z politickej situácie. Povedal, že o 2 - 3 roky bude čas na založenie dobrej politickej strany, ktorá by skĺbila v sebe kresťanské a občianske hodnoty. Také, aké on nosil v sebe, aké mnohí zdeformovali pre vlastné ciele a aké som u neho mal a mám rád. Odišiel som spokojný, že mám takého priateľa a šéfa.

15. júna som prišiel do práce akosi skôr. Hneď som začal v databázach vyhľadávať údaje o tých tajných františkánoch, o ktorých Janko hovoril na porade. Uvedomil som si, že je to ozaj tak: oprieť sa do „čerstvých“ prípadov a nájsť mená hrdinov i zloduchov. Podarilo sa mi nájsť viaceré mená prenasledovaných. Napísal som o tom krátky mail Jankovi a chystal som sa ísť spisy vyhľadať do archívu. O pár minút mi volal kolega, čo sa stalo.

Keď sme sa v tom hektickom lete 1998 raz vracali z mítingu v Lučenci, bola už tma. Hviezdy svietili a nás čakala na druhý deň Žilina. Staršia Favoritka potichu chraptila a Janko na vedľajšom sedadle raz driel, raz niečo hovoril. Cesta vošla do slnečnicového poľa. Janko ma poprosil zastaviť. Vystúpil a o chvíľu sa vrátil s jednou rozkvitnutou slnečnicou. Pohli sme sa a on vyfukal na telefóne číslo. Mäkkým hlasom začal vyznávať lásku svojej žene. Povedal jej, že ju veľmi miluje a že sa za ňou ponáhľa. Potom zložil, usmieval sa a hlavu naklonil do otvoreného okna.

Vlasy mu viali ako uháňajúcemu jazdcovi.

Niezmierne smutna wiadomość, zginął człowiek wielkiej prawości i uczciwości. Cześć jego pamięci!

Łukasz Kamiński

Priatel'ia, ešte neodchádzajte

Ešte sme nemali čas „predýchať“ šok z tragick'ej smrti bývalého ministra Tótha, prišiel ďalší šok. Keď som sa uplynulý týždeň dozvedel o smrti Jána Langoša, len ťažko som sa spamätával. Sú chvíle, keď aj po mužskej tvári stekajú slzy a nemožno ich zastaviť. A aj potom si ich človek nesie ešte hodiny a hodiny, ba celé dni vo svojej duši. Najprv Jaro Filip, potom Stano Radič. A teraz ďalší z priateľov. Prečo dobrí ľudia odchádzajú? Priatel'ia, už je tu toho na nás trochu veľa. Už nám to, prosím vás, nerobte.

Ján Langoš je prvý, kto odišiel z veľkej a silnej generácie. Generácie slovenského disentu, ktorá v časoch železnej opony a Veľkého brata odvážne formovala slobodné myslenie a nádej na slušný a slobodný život. Generácie, ktorá aj v slobodných rokoch zohrala vážnu úlohu do rodiacej sa i etablojúcej sa spoločnosti vnášala a stále vnáša hlbší rozmer či poctivé spoločensko-filozofické premýšľanie. Myšlienkov'ou takej silnej generácie, že na jej miesto sa zatiaľ neposúva nijaká ďalšia gene-

rácia, iba zopár jednotlivcov. Ján Langoš vždy zostal sám sebou a nemusel meniť postoje.

O živote i smrti, aj o tom, ako je to na tom druhom brehu, ešte stále veľa nevieme. Uprostred našej ľudskej drámy ešte stále tápeme, v tom lepšom prípade skromne, pokorne, s bázňou. To naozaj skutočné je to, keď precitneme, aký krehký je život, akí sme zraniteľní a vydaní napospas okamihom, úd'elu, niečomu, čo nemáme v moci. A pochopíme, že to jediné, čo stojí za to, je slušnosť, úcta, dobro, porozumenie, solidarita.

Janko, bolo to priskoro. Splnil sa Ti sen a odhaľoval si trpkú minulosť našich dejín, ktorej si kedysi s odvahou vzdoroval. No už si za hranicou, za ktorú my nedovidíme, o ktorej len čo-to tušíme, i keď o nej neraz až s trúfalicou sebaistotou hovoríme. Za hranicou, odkiaľ niet návratu, no kam si berieme seba samých, takých, do akých sme dospeli, dorástli. Janko, ďakujem Ti za vzácne priateľstvo. Žiaľ, mnohé zostalo nedopovedané, nedokončené. Priatel'ia, prosím vás, už naozaj stačilo. Neodchádzajte.

Ešte nie.

Ján K. Balázs

Kňaz františkánskeho rádu.

**Bol slobodným človekom s víziou a charakterom, akých potrebuje každé spoločenstvo, aby napredovalo.
Úprimnú sustrast' blízkym.**

R. Vargová, Martin

*Vážená smútiaca rodina p. Ing. Langoša,
Vážení pracovníci Ústavu pamäti národa!*

Správa o nešťastí p. ing. J. Langoša nás prekvapila doslova ako blesk z jasného neba. Nikto z nás také niečo nečakal a preto naše prekvapenie i náš smútok nás priam zavalujú a udúšajú. V tejto ťažkej situácii Vám posielam úprimné a srdečné pozdravy a chcem Vám povedať, že ťarchu tejto chvíle prežívam spolu s Vami. Pre útechu nenachádzam slová, iba toľko, že sa modlím a som v tichu s Vami. Do modlitieb zahrňam Vás i zomrelého p. ing. J. Langoša. Poznal som ho dávno pred Novembrom a sledoval som jeho činnosť. Bol to odvážny,

priamy a čestný muž. Stretli sme sa viackrát už za zlých čias prenasledovania a on ma navštívil ešte ako robotníka v Petržalke. Potom sa ozval i z Prahy ako minister a navštívil ma ako poslanec v Nitre na Hrade, i nedávno v mene Ústavu pamäti národa už ako emeritného biskupa. Vždy nám bol známy ako vyrovnaný a odvážny muž, mimoriadne obetavý v zápase o spravodlivosť pre všetkých. Taký ostáva v mojej mysl' i v srdci navždy. Modlím sa za neho, za jeho smútiacu rodinu, za jeho spolupracovníkov, a to spolu so všetkými, ktorí si ho vážili a mali ho radi. V duchu som s Vami všetkými v tejto tichej modlitbe.

**Kardinál
Ján Chryzostom
KOREC**

Ďrahý Janko,
Som rád, že som s Tebou mohol prežiť malý kus
života.
Celej Tvojej rodine vyslovujem úprimnú sustrast'

Stanislav

Peter Osuský

*Politik, vysokoškolský
pedagóg, jeden zo
zakladateľov Občianskej
konzervatívnej strany.*

Pamäť a kalendár

Pozerám do svojho „pracovného“ kalendára. 24. týždeň roku 2006, štvrtok 22. júna: 10.00 – prijatie „zástupcu“ Čínskej (neľudovej) republiky. Nie je veľvyslancom, ten štatút nesmie mať, lebo pekinskí komunistickí zločinci si nepravajú, aby milióny Tchajwančanov mali vo svete veľvyslancov a tzv. demokratický svet, vrátane Slovenska, sa pred nimi hrbí... 13.00 – smútočná rozlúčka.

Smútočná rozlúčka s Jánom Langošom. S Jánom Langošom, ktorý nemal rád komunistických ani iných zločincov. S Jánom Langošom, ktorý sa nehrbil. S Jánom Langošom, ktorého by som si (súč jedináčik, ale i keby nie) prial mať za brata. Nedá sa písať a nebyť osobný...

Obraciam list kalendára. Škoda, že rovnako ľahko nevrátiš čas. 23. týždeň roku 2006, utorok 13. júna: stojí tam „18.00 – ÚPN, SNP 28, Jano“. Bolo to zvláštne stretnutie po rokoch. Nebolo to patetické, hádam skôr mystické. Po štvrthodine v kancelárii predsedu Správnej rady ÚPN som mal pocit, že premietač zlepil pretrhnutý film a dej, ktorého sme boli od počiatku súčasťou, pokračuje. Pokračuje bez ohľadu na fakt, že osudu – premietačovi, trvalo lepenie takmer štyri roky. Toľko času uplynulo od chvíle, keď sme boli „takto“ spolu. Od onoho augustového dňa roku 2002, keď sme sa celkom nekonzervatívne a bujaro objímali, tľieskali a skákali. Parlamentný ukazovateľ výsledkov hlasovania vtedy zaznamenal (aspoň pre nás historický) fakt, že „prešiel“ zákon o Ústave pamäti národa. Pomerne prázdny parlament (bola to posledná schôdza toho volebného obdobia) prelomil prezidentovo veto. Bol to, matematicky i morálne, malý veľký zázrak.

Jano odchádzal „z kopca“, ako som to pracovisko volal ja, s novorodencom. Bol mu otcom i matkou. Dieťa zrodené v hlasovaní, v ktorom ho podporili i tí, od ktorých by som to nečakal – na rozdiel od tých, ktorí ho, vrátane prezidenta republiky, nechceli – od tých

sa nič iné očakávať nedalo. I ja som bol „v nádeji“. Rozšírenie paragrafu trestného zákona o „osviencimskej lži“ o „jáchymovskú lož“ mi o pár hlasov neprešlo. Ale ÚPN je tu! I tá pracovňa, kde som mal pred pár dňami pocit, že sa štyri roky, keď sme „neboli spolu“ skomprimovali do zlepeného políčka filmu je tu. Len Jano tu nie je.

Keď som si bol v piatok 16. júna v ÚPN kúpiť knihu, ktorú nám Jano s pýchou ukazoval, bola pod oknami „jeho“ kancelárie čierna zástava. Vo vchode do budovy ležala na stolíku kondolenčná listina. Práve do nej písal občan Stano Dančiak. Nevie, koľko s operovanými očami videl, ale tuším, čo cítil. Spomínam na mítingy, kde sme čelili tým, ktorí čelili Janovi Langošovi. Čelili zaťato, s nenávisťou a do dôsledkov. Čelili všetkému, čo zosobňoval. Tak ako on čelil všetkému, čo zosobňovali oni.

Do kondolenčnej knihy som napísal niečo o dobrom boji, ktorý bojoval. Nuž, vymyslel to múdrejší, ale nič pravdivejšieho ma „z vlastnej hlavy“ nenapadlo. Mám pocit, že autor musel Jana poznať. Bojoval pravdou. Svoj boj bojoval pravdou o nás, ktorí sme tu žili a žijeme. A aby tá predchádzajúca veta bola jasná, nebojoval o nás, sotva sme za to (i o to) stáli. Bojoval pravdou o nás, pravdou, ktorú zväčša nechceme počuť. A bojoval ňou za nás, lebo my, ktorí tu žijeme, o ňu ani za ňu zväčša príliš nebojujeme. Nechávame to na Langoša.

Ale teraz je tu to dieťa. Bude možno treba brániť jeho „oprávnené záujmy“ pred krakavčimi očami. A to už nemôžeme nechať na Langoša. Lebo jeho oprávnené záujmy sú naše existenčné záujmy. Možno o tom všetci nevieme, ale je to tak. Ľudia novembra odchádzajú. Z politiky už odišli takmer všetci. S nimi odchádza i novembrový étos. Ten sice nemá pohotovostné pluky ba ani správne kontakty na správnych miestach, ale napriek tomu bude chýbať. Pamätajme si ho. Vlastnou hlavou a vlastným srdcom. Tam nech máme záložný Ústav pamäti národa. A ak začneme zabúdať, spomeňme si na Jana. On nezabúda a díva sa na nás...

I am taught us so much about remembering, and now he is but a memory. But his memory brings with it the strength we derive from knowing we must never forget. We must shine the bright light of truth on history – with such light the future is bright. Thank you Jan.

Doanph M. Vall
Velvyslanec USA na Slovensko.

Ve čtvrtek tragicky zahynul křesťan, disident, politik a vzácný člověk

Byla to jedna z těch zpráv, kterým se člověk v první chvíli zdráhá vůbec uvěřit, jak jsou zlé: Ján Langoš zahynul při dopravní nehodě. Když mi přítel v pátek brzy ráno poslal textovou zprávu s tímto sdělením, byla to jedna z těch situací, v nichž člověk, bez toho že by se rouhal, smí klást onu nesmírně těžkou a nepokornou otázku: Bože, proč?

Odpověď na ni neznám, ale vím, že odešel vzácný člověk, křesťanský politik a bojovník proti bezpráví, který mohl ještě několik let pracovat pro svoji zemi a pro historickou spravedlnost. Význam jeho díla rozhodně přesahuje hranice Slovenska, a to nejen proto, že poslední dva roky před osudovými volbami roku 1992 pracoval jako federální ministr vnitra. Jeho aktivity na Slovensku, kam se po rozdělení společného státu vrátil, jsou, musí být a budou zdrojem inspirace i pro naši zemi. Když byl před třemi lety zvolen předsedou správní rady Ústavu paměti národa, jehož zřízení předtím legislativně i personálně připravil a probíhal v Národní radě Slovenské republiky, začalo být zřejmé, že osobnost tohoto formátu české politiky výrazně chybí. Teď bude chybět i Slovensku, Demokratické straně, jejímž předsedou před několika lety krátce byl, svým spolupracovníkům i své ženě a dvěma dcerám, které především si teď zaslouží naši vzpomínku a modlitbu.

Když se stal po prvních svobodných volbách, které naše generace zažila, československým ministrem vnitra, v Čechách jeho jméno znali jen zasvěcení. Málokdo věděl, že tento muž, svým vzhledem a vystupováním tolik odlišný od nudných politických figur minulé éry, byl v osmdesátých letech klíčovou osobností slovenské protikomunistické opozice, vydavatelem a spolupracovníkem několika samizdatových časopisů a organizátorem podzemní univerzity. V Čechách tehdy zřejmě převládala názor dědečka hlavního hrdiny Vieweghova románu Báječná léta s Klausem; tomu se „nelíbily dlouhé vlasy ministra Langoše“.

Ve mně naopak vyvolávaly těžko definovatelný pocit důvěry a blízkosti. Asi proto, že mi připomínaly katolicismus 80. let a rozmanité postavy, s nimiž jsem se v čase své konverze a po ní vídal a přátelil. Tehdy pro mě byla církev, k níž patřím a k níž patří i Ján Langoš (a tady opravdu netřeba používat minulého času) velkým prostorem svobody a pestrou alternativou k všeobklopující šedi reálného socialismu. Když se tento muž stal vysokým státním úředníkem, vyvolalo to ve mně naději, že toto

křesťanství, svobodné a radostné, nezůstane jenom nostalgickou vzpomínkou, ale že bude i naší přítomností a budoucností.

Svoji poslední federální roli (před volbami roku 1990 byl několik měsíců federálním poslancem) v roli ministra splnil dobře. Definitivně zlikvidoval StB, prosadil lustrační zákon a posvětil iniciativu svého náměstka Rumla na vytvoření zvláštní instituce zabývající se zločiny komunismu. Tyto aktivity se svým způsobem staly náplní i dalších patnácti let jeho života. Langoš dokázal přesvědčivě mluvit o potřebě poznat a co nejpřesněji popsat neblahou minulost, ale narozdíl od mnohých v tomto směru i leccos dobrého vykonal. Byl spravedlivý: ač katolík, jedním z jeho prvních projektů po vzniku Ústavu paměti národa bylo zveřejnění dokumentů k arizaci židovského majetku za první Slovenské republiky, včetně seznamu arizátorů. Když jsem ho před měsícem slyšel promlouvat v českém Senátu o tom, že slovenský Ústav potřebuje svůj český protějšek, říkal jsem si, že neuvěřitelná příměst a rozhodnost tohoto muže v součinnosti s jeho odzbrojující laskavostí a zdvořilostí nakonec české zastupitele pomůže přesvědčit. Bylo by troufalé domýšlet se, co nebo kdo je bude přesvědčovat teď. Tehdy jsem se jen přikláníl k myšlence, že český ústav bude; dnes jsem si jí jist.

Jeli jsme s přítelem historikem a jeho ženou tramvají od Mánesa do Holešovic a Ján Langoš, jak to měl ve zvyku, nás oslovoval maz-

Rudolf Vévoda

Historik, riaditeľ Vyššej odbornej školy publicistiky.

livým slovenským „páni“ - a mně to znělo jako citoslovce údivu. Vlastně na mě působil jako člověk, který je čímisi neustále příjemně překvapován. Přitom o životě věděl svoje. Tohle mi

možná na něm bude chybět nejvíc: ona kombinace životní radosti a realismu. Kombinace až drtivě vyvážená.

Zdroj: www.christnet.cz

Pan Ján Langoš byl nejen charismatickým politikem, ale především morálním vzorem, počínaje disentem, přes ministerskou funkci ve federální vládě až po vedení Ústavu paměti národa. Proč nás osobnosti jako on opouštějí takto předčasně? Doufejme, že jeho odkaz zůstane živý. Upřímnou soustrast rodině a spolupracovníkům.

Libuše Valentová, Filozofická fakulta UK, Praha

Milan Žitný

*Bývalý pracovník českého
a neskôr slovenského
vysielania Rádia Slobodná
Európa.*

Pravda nás oslobodí

Pred dvoma mesiacmi sme „esemeskami“ riešili s Jánom Langošom rozhovor pre Domino fórum. Zostal napokon kdesi na pol ceste medzi Bratislavou a Drienovcom v nedokončenej komunikácii o vhodnom termíne. Bez toho, aby som tušil veci budúce a neodvolateľne tragické, pripravoval som si ako základ otázok, týkajúcich sa nielen súčasnej činnosti Ústavu pamäti národa a niektorých záležitostí s preberaním časti archívnych fondov z Českej republiky, ale i širšej rekapitulácie jeho cesty po novembri 1989.

Prvou témou rozhovoru mala byť jeho neochota ísť po novembri 1989 do politiky. Kedysi mi povedal, že až na žiadosť Václava Havla zmenil názor a na prianie prezidenta Havla sa stal aj ministrom federálneho vnútra.

Od čias, keď sa stal ministrom, sme sa stretávali buď v Prahe vo federálnom parlamente, alebo na VPN v Bratislave. Mali sme spoločné témy i podobný pohľad na bezpečnostné problémy a ich príčiny. Jeho zásluhou sa našla registračná karta z evidencie Štátnej bezpečnosti na meno Vladimír Mečiar v skrini v pracovni ministra, ktorá sa tam ocitla ešte počas úradovania Langošovho predchodcu Richarda Sachera. Išlo o tzv. „Z fond“, ktorý bol opradený rôznymi fámami, že Sacher nezákonne lustraval ústavných činiteľov. Pravda bola taká, že „Z fond“ nevytvoril Sacher, ale ešte v minulosti komunisti. Tzv. blokačné karty osôb, ktoré evidovala ŠtB vo svojich registratúrach, boli v prípade ústavných činiteľov vyňaté z tejto evidencie a uložené u ministra vnútra, aby nemohol žiadny pracovník ŠtB pri lustráciách dostať informácie o ich existencii a zneužiť ich. Rovnakým spôsobom boli vyňaté blokačné karty ústavných činiteľov, ktorí nastúpili do funkcií po novembri 1989. Niektorí zabudol na tieto karty a aj keď zlikvidoval príslušné zväzky – uložené v archívoch – kartičky pomohli

rekonštruovať strany v registračných protokoloch (knihách), ktoré zámerne po novembri 1989 ktosi vytrhol. V príslušnej skrini potom kartu s menom Vladimír Mečiar a krycím menom Doktor našiel minister Langoš a poskytol ju pracovníkom, ktorí zrekonštruovali záznamy na zničených stranách. Dnes ich môžete nájsť na webovej stránke www.upn.gov, stačí naľuškať meno Vladimír Mečiar, Jaroslav Svěchota a ďalšie.

Ján Langoš bol aj častým hosťom u nás v redakcii Rádia Slobodná Európa – ako priateľ i ako respondent. Rozhovory, ktoré poskytol pre RFE/RL, sa ešte stále dajú nájsť na www.slobodka.org. Tam jeho hlas ďalej žije. Preberali sme témy týkajúce sa nielen úzkeho okruhu bezpečnosti, ale širších súvislostí – Ján Langoš nemal rád, ak sa problém zužoval iba na nejakú osobu, aktuálny jav či udalosť. Občas sa však predsa len nedalo takémuto prístupu vyhnúť a občas prišiel aj on sám s niečím, čo ho silne zaujalo a k čomu chýbal kľúč.

Spomínam si na jednu takú udalosť niekedy z roku 1997, kedy po ťažkej havárii chodil Ján Langoš už s pomocou barly do parlamentu ako poslanec na kandidátke KDH (1994 - 1998). Zavolať mi, že potrebuje niečo prebrať. A porozprával mi zvláštnu historku, ktorú zažil večer predtým pri odchode z budovy Národnej rady.

Čakal na zástavke trolejbusu na Palisádach pár desiatok metrov od schodov do parlamentu. Neďaleko parkoval veľký terénny voz. Auto sa zrazu pomaly pohlo a pristavilo pri Langošovi.

„Pán poslanec, môžem vás odviezť? Ušetríte čas čakania na trolejbus a aj tá vaša noha si oddýchne,“ ozvalo sa z vozidla.

Langoš bol zvedavý a nastúpil. Vodič, nakoľko ostríhaný vysoký muž vytrénovanej postavy, vyrazil a začal sa odvíjať približne takýto zvláštny rozhovor.

„Máte to tam v tom parlamente ťažké, však, pán poslanec? Taký osamelý a s takými vyhranenými názormi.“

„Čo tým myslíte, osamelý?“ reagoval Langoš.

„No, tá vaša kritika obchodov so zbraňami a volanie po účinnejšej kontrole nemusia nájsť pozitívne odozvy. Vám to môže len uškodiť. A viete, ako takéto obchody pomáhajú tejto krajine? Viete, koľko sa odtiaľto vyviezlo zbraní do Juhoslávie a ako to prispelo k udržaniu slušnej životnej úrovne mnohým rodinám?“

„A viete si vy predstaviť, koľkým rodinám v Juhoslávii tieto zbrane zasa vzali príbuzných?“ kontroval Langoš.

„To ale nie je naša vec, ani vaša, pán poslanec, to je problém tých, ktorí tie zbrane kupujú. Na jednej aj druhej strane. Ale peniaze, ktoré z tých obchodov prídu sem, sa menia aj na dane, z ktorých platíme aj poslancov, pán poslanec.“

„Mňa určite nie,“ odpovedal Ján Langoš.

„Nemyslím úplatky, ale z daní ste platený aj vy,“ nedal sa neznámy vodič. „A to stojí za úvahu, či má zmysel do toho rýpať, alebo to radšej nechať tak, nie? Aj vaša rodina má z toho úžitok.“

„Nie, nemá z toho úžitok a nemá zmysel to nechať tak, naopak - my máme povinnosť povedať ľuďom, čo sa tu deje a prečo sa tak deje. Inak sme tu zbytoční.“

„No ako myslíte, ale pokúsil som sa vám vysvetliť súvislosti, ktoré vám asi unikajú. No nič, dúfam, že sa nehneváte, ale aj tak by som na vašom mieste bol opatrnejší. Napríklad aj v tom, s kým si sadáte do auta.“ A vodič sa zasmial.

Počas tejto debaty auto zastavilo pri vchode do domu, kde Ján Langoš býval. Langoš vystúpil a šiel domov.

„A viete, čo bolo na tom celom najzaujímavejšie? A prečo som vám to chcel porozprávať?“ spýtal sa ma o deň neskôr Langoš.

„Prečo?“ bola moja reakcia.

„Lebo ja som mu nepovedal, kde bývam. A chcem vedieť, kto to bol.“

Spoločne s ešte jednou našou spoločnou známou, ktorá bola svedkom tohto nášho rozhovoru niekedy na jeseň roku 1997, sme na základe strohých informácií, popisu muža a jeho vozidla usúdili, že s najväčšou pravdepodobnosťou išlo o Eduarda Diniča. Či to malo byť plánované varovanie, aby Ján Langoš nevstupoval do určitých bezpečnostných tém, alebo išlo o čiru náhodu, sme nezistili.

Eduard Dinič (ak to bol on) nebol dobrým prorokom. O rok neskôr zahynul po výbuchu nálož, uloženéj pri jeho aute. Ján Langoš presadil a založil v nasledujúcom volebnom období Ústav pamäti národa. Jeden z tej zvláštnej jazdy večernou Bratislavou tu nezanechal nič, druhý nám odkázal, že pravda nás oslobodí, ak sa ju rozhodneme poznať. Aj keď tu raz tiež už nebude.

Na tomto mieste mal byť rozhovor s Jánom Langošom. Už nikdy sa neuskutoční, ale predpokladám, že jeho Pán, v ktorého veril, už ho s ním urobil k jeho Večnej spokojnosti. Autorizoval ho vlastným životom.

Vznik Ústredne štátnej bezpečnosti

Mgr. Matej Medvecký

(1977), absolvent FiF UK
Bratislava, doktorand na
Katedre slovenských dejín
FiF UK Bratislava, pracuje
v ÚPN.

Ústredňa štátnej bezpečnosti (ďalej ÚŠB) bola najvyšším policajným úradom počas Slovenskej republiky 1939 – 1945, ktorý mal za úlohu vykonávať policajné spravodajstvo (ob-
ranné) a ďalšie štátno-bezpečnostné úlohy. Vznikla v roku 1940 a, podobne ako niektoré iné úrady Slovenskej republiky, „samovoľne“ zanikla na jar 1945 súčasne so štátom, ktorý ju vytvoril. Na rozdiel od komunistickej Štátnej bezpečnosti však do istej miery nadväzovala na tradície prvorepublikovej policajnej administratívy, aj keď samozrejme priniesla mnoho „noviniek“, čo však bolo podmienené nedomokratickým režimom, ktorý na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 zaviedla Hlinkova slovenská ľudová strana (ďalej HSĽS).

Československá republika si začala budovať svoje policajné spravodajstvo okamžite po svojom vzniku, pre potreby tejto štúdie však stačí uviesť, že v roku 1923 bola výnosom Prezídia Ministerstva vnútra ČSR č. 20877 zriadená Spravodajská ústredňa pri Policajnom riaditeľstve v Prahe.¹⁾ Jej podliehali regionálne Odbočky (ďalej OZÚs), na Slovensku konkrétne bratislavská a košická. Po 6. októbri 1938 (vyhlásenie autonómie Slovenska) z bratislavskej OZÚs odišli českí zamestnanci a jej vedenie prevzal na rozkaz policajného riaditeľa dr. Jána Jusku, ako najstarší pracovník, Dominik Vacho.²⁾ Po 14. marci 1939 sa z Odbočky pochopiteľne stala Spravodajská ústredňa.

Po vzniku Slovenskej republiky sa rozhodli vtedajšie mocenské špičky – vláda a Hlinkova slovenská ľudová strana zmeniť orientáciu štátno-bezpečnostnej ochrany štátu. Špecializovaná policajná zložka sa už nemala orientovať len na boj proti zo zahraničia posielaným špiónom, prípadne ich pomáhačom z radu občanov štátu, ale mala zabezpečovať aj monitorovanie politickej opozície a vykonávať proti nej zásahy, sledovať aktivity národnostných skupín, prípadne dozeráť na pomery v hospodárstve, cirkviach atď..

Ku vzniku ÚŠB najväčšou mierou prispel Vojtech Tuka, ktorý sa v čase, keď vykonával funkciu ministra vnútra rozhodol, že Slovensko potrebuje policajnú zložku obdobnú nemeckému Gestapu. Z jeho iniciatívy na Slovensko pozvaná policajná misia z Nemecka, ktorá mala za úlohu pomôcť na Slovensku takýto úrad

vytvoriť. Už 29. júna 1939 bola na Slovensko vyslaná prvá policajná misia vedená vládny radcom Tanzmanom. Úlohou tejto misie malo byť: „1. štúdium slovenskej polície; 2. pomáhať slovenskej polícii podľa jej želania; 3. udržiavať so slovenskou políciou potrebný styk, aby bolo možné energicky bojovať so zločinnou politickou činnosťou.“³⁾ Tanzmanovi sa však nepodarilo nadviazať efektívnu spoluprácu so slovenskou políciou, čo Tuka Nemcom vysvetlil ako sabotáž jemu podriadených úradníkov Ministerstva vnútra a polície. Misia koncom júla ukončila svoju činnosť a vrátila sa späť do Nemecka. Dňa 13. septembra 1939 na Slovensko dorazila nová, tentoraz trojčlenná misia. Iniciatívu, smerujúcu k jej príchodu, vyvinul opäť Vojtech Tuka, ktorý sa so žiadosťou o jej príchod obrátil na Rišskeho vodcu SS Heinricha Himmlera. Vedúcim misie bol kriminálny riaditeľ Josef Vogt, ďalšími členmi boli Günter Pütz a Franz Goltz.⁴⁾ Misia bola oficiálne pripojená k nemeckému vyslanectvu.

Po príchode na Slovensko si členovia misie pripravili prednášky o organizácii, metódach a úlohách nemeckej polície z politického hľadiska. Témy boli rozdelené nasledovne: Vogt prednášal o všeobecných otázkach, Pütz o vnútornej bezpečnosti a Goltz o špiónáži a štátnej zrade. Prednáškový cyklus trval tri týždne. Prvý turnus prednášok sa konal vo vládnej budove a bol určený pre vyšších koncepcných úradníkov. Napriek tomu sa kurzu zúčastnili nielen úradníci, ako dr. Mattovič, šéf prezídia Ministerstva vnútra (ďalej MV), dr. Jozef Beňuška, dr. Jozef Mišík, ale aj približne 10 – 12 detektívov, pričom Mišík a Mattovič tlmočili z nemčiny. Druhý turnus sa konal v hoteli Palác a bol určený pre Rodobranu. Prednášky pre Rodobranu zorganizoval jej veliteľ Jozef Joštiak, tlmočil František Galan a zúčastnilo sa ich približne 30 – 40 poslucháčov (napr. Pavol Krchňák).⁵⁾ V tej dobe existovala silná snaha pričleniť Rodobranu k štátnej bezpečnosti, resp. Rodobrana mala ambíciu vykonávať úlohy politickej polície. Podobné prednášky sa uskutočnili aj pre Freiwillige Schutzstaffel (ďalej FS), šéf Deutsche Partei (ďalej DP) Franz Karmasin bol v kontakte s Vogtom.⁶⁾

Táto misia bola úspešnejšia ako jej pred-

1) Národný archív v Prahe (ďalej NA P), 200-366-1.

2) Štátny archív Bratislava (ďalej ŠA BA), f. OLS BA, 230/45. Výpoveď Dominika Vachu zo dňa 26. 4. 1945.

3) Citované podľa: SUŠKO, Ladislav: Systém poradcov v nacistickom ovládaní Slovenska v rokoch 1939 – 1941. In: *Historické štúdie*. Roč. XXIII, 1982, s. 6.

4) SNA, f. Národný súd, 45/46/5, Zápisnica s Goltzom zo 26. 8. 1946.

5) Pavol Krchňák bol krátko po vzniku Slovenského štátu správcom väznice v Ilave. Patril do skupiny radikálov okolo Vojtecha Tuku a Alexandra Macha. Štátny archív Bratislava (ďalej ŠA BA), f. Ľudové súdy Bratislava, 35/48, Jozef Mišík.

6) SNA, f. Národný súd, 45/46/5, Zápisnica s Goltzom zo 26. 8. 1946.

chodkyňa, a to napriek tomu, že rezervovaný postoj slovenských policajných úradníkov pretrvával.⁷⁾ Nevľúdne členov misie prijal nový minister vnútra dr. Ferdinand Ďurčanský (vo funkcii od októbra 1939). Pri audiencii si nedopustil poznámku, že on ich nevolal.⁸⁾

O zriadení Ústredne štátnej bezpečnosti (ďalej ÚŠB) sa rozhodlo na jeseň 1939, práve v čase, keď prebiehali vyššie spomenuté kurzy vedené nemeckou policajnou misiou. Budúci prvý prednosta ÚŠB dr. Jozef Mišík⁹⁾ sa v tom čase stal prednostom IV. oddelenia Ministerstva vnútra. Po svojom vymenovaní za ministra vnútra sa Ferdinand Ďurčanský rozhodol, že do procesu zriaďovania slovenskej politickej polície zasiahne, nový úrad si prispôsobí svojim predstavám a ambíciám. Za týmto účelom zvolal poradu zainteresovaných úradníkov. Zúčastnili sa jej okrem ministra a Mišíka aj Timotej Ištók za žandárov a bratislavský policajný riaditeľ dr. Jusko a jej výsledkom bol plán zlúčenia IV. odboru s bratislavskou ZÚs a tým pádom vznik ÚŠB. ZÚs bola do novo vzniknutej ÚŠB začlenená ako celok, vzniklo z nej II. oddelenie (obránné spravodajstvo).

Ústredňa štátnej bezpečnosti vznikla k 1. januáru 1940.¹⁰⁾ Bola vytvorená na základe vládneho nariadenia č. 51/1936 Sb. z. a n. (O organizácii policajnej správy a policajnej služby) s pôsobnosťou štátneho policajného úradu, teda administratívneho policajného úradu I. stolice pre celé územie Slovenskej republiky so sídlom v Bratislave. ÚŠB prevzala agendu spravodajských a politických oddelení polície aj s ich personálom.¹¹⁾ Podľa vládneho nariadenia č. 314/1939 Sl. z. zo dňa 13. decembra 1939 (s účinnosťou od 1. januára 1940) jej vo veciach štátnej bezpečnosti podliehali Policajné riaditeľstvá priamo a Štátne policajné úrady a okresné úrady „spravidla“ prostredníctvom príslušného župného úradu. Táto prax sa však pravdepodobne neujala a ÚŠB komunikovala so štátnymi policajnými úradmi, ale aj s okresnými úradmi priamo. ÚŠB (aj napriek svojmu názvu) v tom čase nebola ústredným úradom, hoci bola miestne obmedzená hranicami republiky, ale bola súčasťou Ministerstva vnútra. Z toho tiež vyplýva, že Ústredňa štátnej bezpečnosti nemala ani samostatnú hospodársku

správu alebo personálne oddelenie; túto agendu vykonávali pre ÚŠB príslušné oddelenia Ministerstva vnútra. Hospodárske a personálne záležitosti získala ÚŠB do vlastných rúk až po tom, čo sa v roku 1942 na základe vyhlášky ministra vnútra č. 152/1942 Sl. z. zmenila na samostatnú inštitúciu.

ÚŠB bola policajným úradom so zameraním na protištátne trestné činy a obranné spravodajstvo. To znamená, že ÚŠB nemala ofenzívne úlohy a tým pádom ani žiadna jej súčasť nefungovala ako rozviedka. Vyplýva to nielen zo záväzku Slovenskej republiky podriaďovať svoju zahraničnú politiku Nemeckej ríši (z toho dôvodu jej odpadla – aspoň oficiálne – väčšina potencionálnych cieľov – napr. Maďarsko, ako tradičný nepriateľ a dlhodobý cieľ spravodajských služieb medzivojnového Československa bolo štátom spojeným), ale aj z predchádzajúcej tradície, keď ofenzívne spravodajstvo vykonávali hlavne vojenski spravodajcovia.

Po zriadení mala ÚŠB nasledovnú štruktúru: I. oddelenie bolo kanceláriou prednostu. II. oddelenie bolo spravodajské – bola to v podstate bývalá bratislavská ZÚs (náplňou práce aj personálne). Prednostom tohto oddelenia bol Dominik Vacho. Vachovi bol pridelený komisár František Jurčo, ktorý neskôr funkciu prednostu oddelenia prebral.¹²⁾ Oddelenie III. (ná-

Budova bratislavského policajného riaditeľstva, v ktorej mala svoje úradné miestnosti aj Ústredňa štátnej bezpečnosti.
Foto: autor.

7) Tento postoj bol podmienený tým, že časť policajných úradníkov bola odchovaná demokratickou československou republikou a s nedomokratickým režimom Slovenskej republiky nesúhlasili; iní so štátom a režimom síce súhlasili, ale odmietali byť len uskutočňovateľmi nemeckých požiadaviek.

8) SNA, f. Národný súd, 45/46/5, Zápisnica s Goltzom zo 26. 8. 1946.

9) Jozef Mišík po skončení vojny tvrdil, že mu prevzatie IV. oddelenia Ministerstva vnútra v polovici septembra 1939 Jozef Tiso nariadil. SNA, f. Národný súd, 49/45/6. Výpoveď Jozefa Mišíka.

10) Štátny archív Bratislava, f. Ľudové súdy Bratislava, 35/48, Jozef Mišík. ÚŠB bola zriadená podľa rozvrhu práce MV č. 17401/39 prez. Z 30. 12. 1939. CHREŇOVÁ, J.: *Štruktúra ústredných orgánov na Slovensku v rokoch 1939 - 1945* (Prehľad). Bratislava 1977, s. 71.

11) ŠA BA, f. Ľudové súdy, 195/45, Koloman Skačáni, výpoveď Jána Greinera.

12) Vacho o tom po vojne vypovedal: „V ÚŠB hneď od začiatku ponechali ma ako vedúceho referenta v spomenutom odd., ktoré dostalo názov odd. obrannej spravodajskej služby až do tých čias, kým sa v odd. stále pridelený Frant. Jurčo ako koncepčný úradník nezapracoval a oddelenie neprevzal.“ ŠA BA, f. OLS BA 230/45. Výpoveď Dominika Vachu z 26. 4. 1945.

rodnostné) bolo rozčlenené na dve pod - oddelenia (III. a, III. b). Vedúcim odd. III. a bol dr. Jozef Beňuška a III. b dr. Emil Malinovský. Oddelenie III. c (komunistické) vzniklo až neskôr a jeho vedúcim sa stal dr. Koloman Skačány. IV. oddelenie (vedúcim bol Štefan Miština) sa zaoberalo cenzúrou, aj keď čítanie časopisov vykonávali pracovníci II, III a IV.¹³⁾ V. oddelenie bolo administratívnoprávne a malo v referáte vydávanie víz, ale pod dohľadom malo aj malý pohraničný styk. Vedúcim tohto oddelenia bol od 1. marca 1940 dr. Peter Komendák.¹⁴⁾ Na prelome rokov 1941 a 1942 prišla posledná zmena v organizácii, III. oddelenie sa prestalo členiť na tri pod - oddelenia, pričom pod - oddelenie III. c bolo povýšené na samostatné oddelenie a označené číslom IV, adekvátne tomu boli premenované aj ostatné oddelenia (V. - cenzúra, VI. - administratíva). V poslednom kvartáli 1940 sa početné stavy zamestnancov ÚŠB zvyšovali, k výkonu služby bolo na ÚŠB pridelených takmer 40 nových zamestnancov, poväčšine strážnikov. Tento trend pokračoval aj naďalej, začiatkom roku 1941 pracovalo v Ústrední štátnej bezpečnosti 123 zamestnancov, z toho 40 úradníkov a kancelárskych síl, zvyšok tvorili výkonní orgáni (detektívi).¹⁵⁾

Na rozdiel od bratislavskej Ústredne prešovská Odbočka ústredne štátnej bezpečnosti (ďalej OÚŠB) vznikla v podstate len premenovaním bývalej Okús pri Policajnom riaditeľstve v Prešove. Po tom, čo boli Maďarsku odstúpené Košice sa tamojšie policajné riaditeľstvo presťahovalo do Prešova, kde OZÚs ďalej vykonávala svoju činnosť. Z nej vznikla OÚŠB. Tento čisto formálny krok však vyvolal nejasnosti, ktorý názorne dokladuje dopyt zaslaný do Bratislavy: „*Tunajšia odbočka ÚŠB v Bratislave dovoľuje si prosiť o pokyny, či pri svojom úradovaní má sa i naďalej pridržovať inštrukcií vydaných Spravodajskou ústredňou v Prahe pod č. 4384/34. ZÚS – menovite: 1. či má i naďalej užívať značku „OZÚs“ 2. či má svoje správy i naďalej predkladať i polic. riaditeľstvu OZÚs v Bratislave alebo či len*

tamojšej Ústredni...“¹⁶⁾ Prednostom OÚŠB v Prešove bol hlavný policajný radca dr. Ladislav Števonka, pracovalo tu spolu 13 zamestnancov. Okrem prednostu vykonával administratívu ešte aktuársky tajomník Ján Liba, zvyšok tvorili výkonní orgáni.¹⁷⁾

Odbočky ÚŠB sa nachádzali aj pri štátnych policajných úradoch, napríklad pri zvolenskom pod vedením inšpektora Jána Maďara pracovali ešte jeden inšpektor a traja strážnici.¹⁸⁾

Po zriadení Ústredne považovali nemecké úrady poslanie policajnej misie za úplne ukončenú. Už podľa hlásenia nemeckého vyslanca Hansa Bernarda z 19. decembra 1939 bola väčšina úloh nemeckej policajnej misie v tom čase už splnených. Bernard na záver ešte skonštatoval, že Slováci sú precitlivení na zasahovanie do vnútorných záležitostí a stavajú sa proti rôznym aktivitám Sicherheitsdienstu (ďalej SD) na Slovensku, pričom nerozlišujú medzi činnosťou SD a policajnej misie.¹⁹⁾ Začiatkom roku 1940 najvyšší predstaviteľ nemeckej bezpečnosti a rišsky vodca SS Heinrich Himmler konštatoval: „...*organizačná práca nemeckej polície vo vzťahu k slovenskej polícii je v podstate vykonaná, takže od januára 1940 jestvuje na Slovensku politická polícia. Práca je špecializovaná podľa nášho vzoru, ale pristrihnutá na slovenské pomery.*“²⁰⁾ Nemecká policajná misia bola vo februári 1940 zo Slovenska odvolaná, ostal len Franz Goltz, ktorý plnil styčné úlohy a neskôr bol vymenovaný do funkcie policajného atašé pri nemeckom vyslanectve v Bratislave.

Koncom februára 1940 vydal minister Ďurčanský pod číslom 3973/1940 ÚŠB novú inštrukciu o štátnej bezpečnostnej službe, ktorou sa zrušili predchádzajúce úpravy – obežníky MV z 12. októbra 1939 č. 20.870/1939 prez. (o novej organizácii spravodajstva) a 24.864/1939 prez. (o zriadení ÚŠB). Podľa novej inštrukcie dostala ÚŠB do kompetencie nasledovné veci: „*a/ Všetky veci politickej povahy, menovite: socialistické a komunistické pohyby, židovská otázka, maďarská strana a*

13) SNA, 209-861-3.

14) Zaujímavé svedectvo o Komendákovi podal pred ľudovým súdom vojenský spravodajca Jarmil Přecechtěl: „*S Petrem Komendou (správne Komendákom, pozn. M. M.) jsem se seznámil asi v lednu 1939 v Žilině. Kde jsem byl tenkrát přidělen ku zvláštní ofenzivní spravodajské skupině hlavního štábu pracující proti Polsku. Komenda byl tenkrát zástupcem Policejního ředitele v Žilině. Pokud se pamatuji, pocházel Komenda z evangelické rodiny z Liptovského Sv. Mikuláše. Jeho strýc Klimeš (Slovák) byl ruským legionářem a školním inspektorem. ... Pokud se pamatuji přišel Komenda do Žiliny z Košic, kde pracoval u OZÚs Policajného ředitelství v Košicích s radou Sázavským. Od ledna 1939 spolupracoval s naší skupinou na utajení pobytu skupiny v Žilině (vystavování obč. legitimací na fingoaná jména, slovenská evidenční čísla na auta atd.) Se mnou pak spolupracoval v tom směru, že mi byl nápomocen při získávání agentů proti Polsku (pro evakuaci nedokončeno). ... Neprojevil žádnou radost neb souhlas nad politickým stavem (po 14. 3. 1939, pozn. M. M.), který ... nastal.“ ŠA BA, f. OLS BA, 224/46. Výpověď Jarmila Přecechtěla.*

15) SNA, 209-910-20.

16) SNA, 209-248-30.

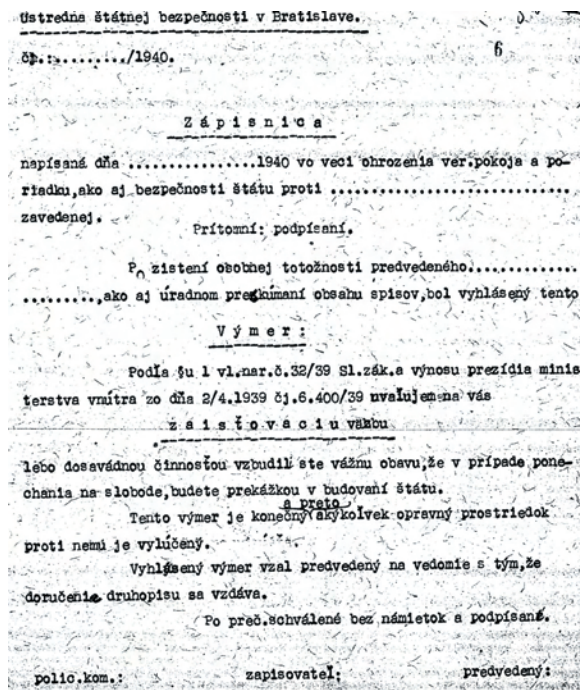
17) SNA, 209-861-2.

18) *Tamtiež.*

19) Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, R 100780, H. Bernard Zahraničnímu úradu, 9. 12. 1939, 4497800, 4497801. Za láskavé poskytnutie tohto dokumentu autor ďakuje PhDr. Michalovi Schwarcovi.

20) Citované podľa: JABLONICÝ, Jozef: *Z ilegality do povstania*. Bratislava 1969, s. 46.

národnostný pohyb maď. národnej skupiny, rusínska otázka, záležitosti HSL'S, DP, HG, HM, FS, DJ, pohraničné incidenty, zahraničný odboj ČSR a podobne. b/ Všetky veci tlačové a cenzúra. c/ Veci hospodárske s hľadiska verejného poriadku a pokoja /stávky a výluky.../ d/ Zákon na obranu štátu. e/ Interné pokyny a opatrenia dôverného rázu administratívno – policajnej povahy. f/ Obranná služba spravodajská.“²¹⁾ V týchto veciach ÚŠB v obvode bratislavského Policajného riaditeľstva od neho prebrala a vo veciach obrannej spravodajskej služby vykonávala svoje úlohy priamo v župe bratislavskej, nitrianskej a považskej a nepriamo v podtatranskej a šarišsko-zemplínskej (prostredníctvom OÚŠB v Prešove) a župe pohronskej (prostredníctvom svojej odbočky pri Štátnom policajnom úrade vo Zvolene. ÚŠB boli vo veciach spravodajských a štátno-bezpečnostných podriadené župné a okresné úrady, notariáty, žandárstvo a polícia.²²⁾ Spravodajské informácie od žandárskych staníc dostávala ÚŠB priamo, nedávali sa na vedomie úradom štátnej správy (okresní náčelníci a župani). V podtatranskej, šarišsko-zemplínskej a pohronskej župe sa však odpisy zasielali tamojším Odbočkám. Okresní náčelníci o spravodajských poznatkoch tiež informovali priamo, ale o správe boli povinní upovedomiť žandársku stanicu. ÚŠB ďalej pre potreby vybraných rezortov vypracovávala pravidelné mesačné situačné správy (zo správ okresných náčelníkov), pričom každá správa bola rozčlenená na určené okruhy: „*Správy politické vo všeobecnosti /pohraničné incidenty, polit. situácia celková atď./*, b/ *Správy o komunizácii a o socialistických pohyboch vôbec*, c/ *Správy o národnostných skupinách*, d/ *Veci HSL'S, DP, HG, HM, FS, DJ.*, e/ *Správy o Židoch z hľadiska politického*, f/ *Správy o pomeroch náboženských*.“²³⁾ Hospodárska časť sa ďalej delila na: „a/ *Hospodárska situácia vo všeobecnosti /zásobovanie obyvateľstva, stav úrody, živelné pohromy, atď./*. b/ *Trh práce, nezamestnanosť, mzdové pomery, stávky a výluky*. c/ *Správy o Židoch z hľadiska hospodárskeho /arizácia podnikov a pod./ a majetkové veci cudzincov /odpredaj väčšieho majetku cudzinca/*.“²⁴⁾ Žiada sa podotknúť, že sledovanie vybraných skupín nebolo len pasívne, preventívne sledovanie „protištátne orientovaných“ skupín však často

vykonávali podriadené zložky (či už žandárske stanice alebo aj okresné úrady a pod.). ÚŠB v rámci svojej kompetencie vydávala aj záväzné úpravy. Napríklad 13. septembra 1940 ÚŠB nariadila odobrať židom vodičské preukazy a rádiá,²⁵⁾ o deň neskôr bolo rozhodnuté, že u „čechoslovakistov“ sa budú vykonávať občasné domové prehliadky; ÚŠB tiež dohliadala na to, aby židia nemohli spolupracovať pri výkupe obilia, kontrolovala poštu príbuzných utečencov alebo dokonca pracovníci ÚŠB zbierali informácie o tom, čím kto prispel na slovenský zlatý poklad.²⁶⁾ Ako kuriozita sa dá spomenúť napríklad šetrenie, ktoré ÚŠB vykonalo na dožiadanie veliteľa bratislavskej posádky mjr. Šlechtu ohľadom kaviarne Dax a reštaurácie Kocian. ÚŠB skonštatovala, že uvedené podniky sa tešia zlej povesti a neodporúča, aby ich navštevovali dôstojníci z bratislavskej posádky.²⁷⁾ Väčšinu menej závažných oznámení však nevybavovala ÚŠB priamo, ale požiadala o vykonanie úradného zákroku príslušnú žandársku stanicu, resp. policajný úrad; takéto prípady sa iba evidovali. Výjazdy detektívnych skupín, riadené spravidla prednostom oddelenia alebo ním povereným vyšším úradníkom, sa vykonávali len v dôležitejších prípadoch.

Na činnosť ÚŠB sa vzťahovalo viacero zákonov a vládnych nariadení. Napriek tomu, že

Výmer o zaistení osoby podľa zákona 32/1939 Sl. z.
Zdroj: Slovenský národný archív.

21) SNA, 209-861-3.

22) Tamtiež.

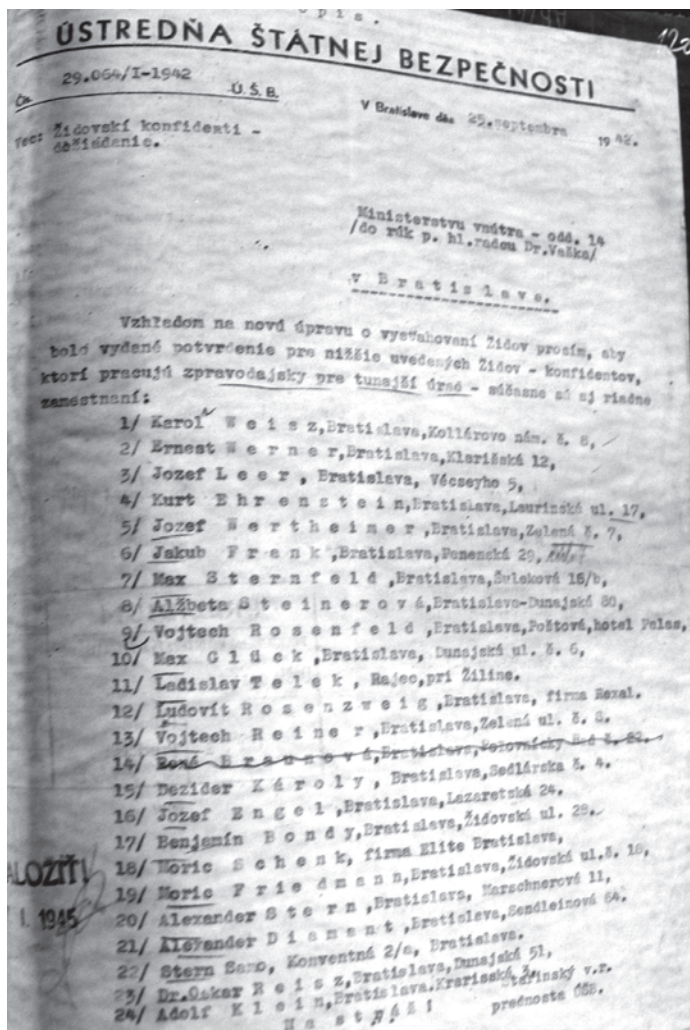
23) Tamtiež.

24) Tamtiež.

25) Aj keď nie je celkom jasné, do akej miery bolo toto opatrenie prevedené. 7. 3. 1941 ÚŠB uskutočnila sledovanie, či židia počúvajú anglický rozhlas. SNA, 209-90-5.

26) SNA, 209-90-15.

27) SNA, 209-90-39.

Zoznam židovských konfi-
dentov ÚŠB.

Zdroj: Národný archív
v Prahe.

stále platila 48 hodinová lehota na zadržanie, platilo tiež generálne zmocnenie ministra vnútra podľa nariadenia 32/39 Sl. z., podľa ktorého mohli byť počas vyšetrovania podozrivé osoby zaistené dlhodobejšie.²⁸⁾ Zaistenec musel podpísať, že berie na vedomie zaistovaniu väzbu preto: „*lebo dosavadnou činnosťou vzbudili ste obavu, že v prípade ponechania na slobode budete prekážkou v budovaní štátu.*“²⁹⁾ Takýto výmer bol konečný a nebolo možné sa proti nemu odvolať. Po prepustení naopak musela zaistená osoba podpísať reverz, v ktorom sa zaviazala, že sa stanovenú dobu (1 rok) nebude angažovať vo verejnom živote, politizovať a podobne.³⁰⁾ Najviac bol však výkon služby ÚŠB usmernený prijatím zákona č. 320/1940 Sl. z. *O trestných činoch proti*

štátu, zo dňa 26. novembra 1940. Tento zákon vymedzoval všetky protištátne trestné činy – vlastizrady, poškodzovanie republiky (vrátane štátnej a vojenskej zrady a vyzvedačstva) a útoky na ústavných činiteľov, poškodzovanie pokoja v republike a jej vojenskej bezpečnosti. ÚŠB tiež sledovala a svojimi úpravami a zásahmi ovplyvňovala aj ďalšie zákony. Napríklad po vydaní vládneho nariadenia 63/1939 Sl. z. dostávala ÚŠB z okresov správy o likvidovaní židovských spolkov a podobne.³¹⁾

Ústredňa štátnej bezpečnosti pracovala s vlastnou sieťou konfidentov. Ich získavanie prebiehalo tak, že detektív (resp. úradník) dal návrh na spravodajské využitie danej osoby prednostovi oddelenia, vo výnimočných prípadoch prednostovi ÚŠB. Ten, aj na základe rozhovoru s potencionálnym spolupracovníkom, rozhodol o účelnosti spolupracovníka. Prácu konfidentov riadil prednosta oddelenia, resp. prednosta ÚŠB. Konfident odovzdával správy v písomnej alebo ústnej podobe, z ústnych hlásení sa spísal úradný záznam, ktorý sa predkladal prednostovi oddelenia. Ten následne rozhodol o výške odmeny a ďalších opatreniach. Spravodajským fondom disponoval prednosta ÚŠB, ktorý ho rozdeľoval prednostom jednotlivých oddelení. Konfidenti, na rozdiel od komunistickej Štátnej bezpečnosti, neboli žiadani o podpísanie záväzku k spolupráci. Taktiež ÚŠB nevedla zvláštne zväzky na svojich konfidentov, ich hlásenia sa zakladali do spisov osôb alebo objektov, ktorých sa hlásenia týkali. Existovala jediná skupina konfidentov, ktorých zoznam ÚŠB spracovala. Šlo o spolupracovníkov z radov osôb rasovo prenasledovaných – židov. Tí museli byť evidovaní z dôvodu rasovej legislatívy, ktorá počas Slovenskej republiky 1939 – 1945 platila. Z tohto dôvodu im ÚŠB vybavila výnimky, ktoré im umožňovali cestovať po Slovensku, chránili ich pred zaradením do pracovného alebo sústredovacieho tábora, deportáciou a poskytovali im ďalšie výhody.³²⁾

Konfidenti ÚŠB boli získavaní viacerými spôsobmi – jednak to boli ľudia, ktorí boli ochotní riadiť sa pokynmi detektíva, resp. úradníka, za čo dostávali finančnú odmenu. Ďalej boli spolupracovníci získavaní za sľub prepustenia z väzby a upustenia od podania trestného

28) SNA, f. Národný súd, 45/46, Zápisnica z hlavného pojednávania zo dňa 13. 11. 1946.

29) SNA, 209-861-1.

30) Zaistenec bol zvyčajne prepustený podpísaním sľubu, že „*sa do jedného roku do verejného života miešať nebude, žiadnej politickej schôdzky sa nezúčastní, do novin písať nebude, väčším spoločnostiam sa vyhne, že sa bude zdržiavať kritizovania činnosti verejných činiteľov, ba naopak, svojich spoluobčanov upozorní k poslušnosti a trpezlivosti.*“ SNA, 209-90-88.

31) SNA, 209-90-13.

32) Počas výsluchu dňa 23. 5. 1958 bývalý prednosta ÚŠB dr. Peter Starinský na otázku vyšetrovateľa ohľadom zoznamu židovských konfidentov ÚŠB vypovedal: „*Myslím, že tento prípis (zo dňa 25. 9. 1942 adresovaný na XIV. odd. MV dr. Antonovi Vaškovi, pozn. M. M.) pre Ministerstvo vnútra, 14. oddelenie pre dr. Vaška vyhotovil Komendák a ako prednosta som tento prípis podpísal. Žiadneho z uvedených agentov som osobne nepoznal, ani podľa mena. Tiež mi nie je známe, ktorými oddeleniami boli využívaní, na ktorých prípadoch a s ktorými orgánmi ÚŠB pracovali.*“ NA P, f. ÚV KSČ, nezaradené spisy, Protokol o výpovedi Petra Starinského zo dňa 23. 5. 1958.

oznámenia. A v neposlednom rade existovali prípady, keď občan ohlásil činnosť, ktorá spadala do kompetencie ÚŠB a bol v tomto prípade ochotný sa riadiť pokynmi pracovníkov ÚŠB. Avšak v takomto prípade býval väčšinou oznamovateľ informácie využitý len raz a ÚŠB nemusela trvať na ďalšej spolupráci.

Pracovníci Ústredne štátnej bezpečnosti rozdeľovali konfidentov do nasledovných skupín:

„1./ *Dôverníci z presvedčenia, ktorí pracujú s bezpečnostnými orgánmi z idealizmu a presvedčenia, sú to dôverníci najspoľahlivejší a keď sú vedení odbornými orgánmi, sú najcennejšou pomocnou zložkou bezpečnostnej služby. ...*

2./ *Dôverníci z povolania /:remeselníci:/, ktorí pracujú pre bezpečnostných orgánov za odmenu. U týchto je však obava, že vo svojej prihorlivosť často dávajú správy a informácie skreslené, ba aj vymyslené, len aby nestratili prameň svojho zárobku. Preto platených dôverníkov spravidla môžu mať len školené osoby bezpečnostnej služby, ktoré môžu takéto ich úchyľky hneď v počiatku kontrolovať a z ďalšej spolupráce ich vylúčiť. Preto nedoporučoval by som neodborníkom mať platených dôverníkov, najmä nie na takých miestach, kde je možnosť vyzvedieť alebo získať cenný materiál pre cudzie záujmy, lebo sa často stáva, že takéto remeselný dôverník hľadá prameň zárobku aj u protivníka,*

3./ *Príležitostní dôverníci, ktorí pravda môžu byť za svoju spoluprácu v tom, ktorom prípade odmenení, už či finančnými prostriedkami, alebo nejakou protislužbou, ako napr. umiestnením do zamestnania. Takto môže sa z neho potom stať dôverník z idealizmu a presvedčenia.*“³³⁾

Tým, že skúsenejší pracovníci ÚŠB pracovali už počas ČSR na policajnom spravodajstve, prípadne na Štátnych policajných úradoch a novovytvorený úrad spôsob práce s agentúrou nemienil novými smernicami, pokračovalo sa v zabehnutých zvyklostiach. Konfidenti, prinášajúci správy pracovníkom bratislavskej OZÚs, boli počas ČSR orientovaní z veľkej časti na problematiku maďarských špiónažných a iredentistických akcií (ku koncu 30. rokov 20. storočia aj nemeckých). Je pravdepodobné, že časť konfidentov si pracovníci ÚŠB pri jej vzniku jednoducho „preniesli“ do služby pre novovytvorený úrad. Niekoľko spo-

lupracovníkov získala ÚŠB akýmsi „postúpením“ od vojenskej spravodajskej služby. Šlo o osoby, ktoré boli v roku 1938, v rámci výmeny „politických väzňov“, prepustení z maďarských väzníc. Všetci takéto konfidenti boli po usku-točnení výmeny najprv vypočutí na Policajnom riaditeľstve v Bratislave a vtedy ešte československá polícia sa im snažila nájsť zamestnanie. V prípade, ak vojenski spravodajcovia nemali pre takéhoto človeka ďalšie využitie a dotýčny prejavil záujem, mohol sa stať konfidentom policajným a neskôr pracovať pre ÚŠB.

Prednosta ÚŠB Ján Ambra na margo vyplácania konfidentov, pred Národným súdom v roku 1946 na otázku predsedu senátu Karla Bedrnu koľko sa mesačne vyplácalo konfidentom, vypovedal: „*To sa nedá povedať. Ja som od ministerstva vnútra prevzal určitú sumu a tou sumou sme disponovali. Tých 170 000 korún som prevzal z toho so súhlasom Kosu poľažne Macha sme vyplácali konfidentom. Z toho som dal tiež kúpiť 3 rádia Leiky³⁴⁾ a okrem toho prednostom jednotlivých oddelení, ktorí mali z toho vyplácať svojich konfidentov. Tak to bol zaužívaný zvyk, ktorý som ja nemenil.*“³⁵⁾ Na záver treba povedať, že finančný fond určený k vyplácaniu konfidentov nebol používaný len na tento účel, ale boli z neho hradené aj ďalšie výdavky (podľa uváženia prednostu) napríklad aj hostiny na Železnej studničke, ktoré ÚŠB organizovalo pre nemeckého policajného atašé Franza Goltza a príslušníkov Gestapa počas ich návštev na Slovensku, poľovačky pre návštevy z Ríše a podobne.

Prvé administratívne úkony, ktoré ÚŠB v roku 1940 riešila, súviseli samozrejme so situáciou, v ktorej sa nový štát nachádzal. Vybavovali a vyšetrovali sa otázky štátneho občianstva, vyšetrovala sa morálna a politická zachovalosť žiadateľov o zamestnanie v štátnej službe, vybavovali žiadosti o vízum, trvalé pobyty, žiadosti o prepožičanie koncesie na počúvanie rozhlasu a pod.. Čo sa týka vydávania pasov, zmenila sa dovtedajšia prax, že ich vydávali prvostupňové úrady (okresné) za súhlasu druhostupňového úradu (Krajinský úrad). Na porade, ktorá sa uskutočnila dňa 27. marca 1940 na Ministerstve vnútra sa zainteresované strany dohodli, že pasy bude vydávať oddelenie II A. Ministerstva vnútra po dobrovzdani Ministerstva národnej obrany a ÚŠB.³⁶⁾

ÚŠB tiež participovala na nútenom odsune obyvateľov českej národnosti do Protektorátu

33) SNA, f. Národný súd, 8/46, Spolupráca HSLS s bezpečnostnými orgánmi.

34) V októbri 1940 objednal prednosta ÚŠB Ambra 4 fotografické aparáty Leica za vyše 25 000 KS. SNA, 209-861-3.

35) SNA, f. Národný súd, A 937, Tnúd 45/46, výpoveď Jána Ambra z 12. 6. 1946.

36) SNA, 209-28-14.

Čechy a Morava.³⁷⁾ Po prvej vlne, ktorú vykonávala živelná a násilná Hlinkova garda prišla fáza druhá, na ktorej sa slovenská vláda dohodla s vládou nemeckou. Iniciatívu v tomto prípade vyvinul opäť Vojtech Tuka.

Slovenské úrady pri tejto úlohe spolupracovali s Českou štátnou sťahovacou komisiou v Bratislave. Na vysťahovanie Čechov z územia slovenského štátu vydalo prezídium Ministerstva vnútra dňa 17. júla 1939 obežník č. 8725/39 prez.. Keďže postupné vysťahovanie Čechov v praxi bolo problematickejšie ako sa čakalo, zmenila ÚŠB spomínanú inštrukciu obežníkom č. 6066/3a/1940 zo dňa 27. marca 1940. Kým podľa pôvodného obežníka mali byť osoby českej národnosti z územia Slovenska vypovedané, podľa novej úpravy osoby českej národnosti „...nemajú byť v budúcnosti vypovedané, ale v každom prípade, že by bolo treba z dôležitých záujmov štátnych takéto osoby vyhostiť, nech je o tom upovedomená Ústredňa štátnej bezpečnosti, ktorá po uvážení prípadu zariadi s Českou štátnou sťahovacou komisiou, že dotyčná osoba dobrovoľne opustí územie Slovenského štátu. Len keby sa nepodarilo dosiahnuť s dotyčnou osobou dohody o dobrovoľnom opustení Slovenského štátu, vydá ÚŠB pokyn, aby osoba bola vyhostená.“³⁸⁾ Obežník sa odvolával na podrobné inštrukcie, ktoré k otázke vysťahovania osôb českej národnosti vydala Česká štátna sťahovacia komisia, ktorej mali ísť slovenské úrady „všemožne po ruke.“³⁹⁾ Majetok, ktorý odsunutým Čechom ukradli členovia Hlinkovej gardy, mal byť vrátený, pokyny prednostu Mišíka však neboli rešpektované: „...Bez súhlasu Ústredne štátnej bezpečnosti nesmie byť žiaden cudzinec zo Slovenska vypovedaný..., lebo nie je možné, aby pre nevšímavosť, alebo nedbalosť pánov okresných náčelníkov musela Ústredňa štátnej bezpečnosti, poťažne ministerstvo zahraničných vecí, každú chvíľu odpovedať na protestné nóty nemeckého vyslanectva. Česi používajú na Slovensku tú istú ochranu, ako príslušníci Nemeckej ríše a preto treba, aby pri vypovedaní Čechov boli presne rešpektované pokyny Ústredne štátnej bezpečnosti. ... Z toho dôvodu keď zistím, že niektorí z pánov prednostov vzdor tomuto napomenutiu ani v budúcnosti nebude reš-

pektovať pokyny Ústredne štátnej bezpečnosti, podám návrh osobnému oddeleniu, aby proti dotyčnému zakročilo podľa príslušných predpisov služobnej pragmatiky.“⁴⁰⁾

Začiatok existencie ÚŠB bol obdobím veľkého sporu s Hlinkovou gardou, resp. s Rodobranou. Podstata sporu tkvela v tom, že Rodobrana, ktorá bola súčasťou HG, budovala vlastnú spravodajskú službu, Dôvernícku sieť Rodobraný. Jej pomocou sa Rodobrana chcela stať sa výlučnou bezpečnostnou zložkou a nahradiť v tomto smere štátny aparát. A keďže prvý prednosta ÚŠB Jozef Mišík mal už predtým s HG konflikty,⁴¹⁾ je fakt, že takmer celé obdobie jeho pôsobenia bolo na ďalšie konflikty pochopiteľne bohaté. ÚŠB vadilo hlavne to, že Rodobrana (a jej veliteľ Jozef Joštiak, švagor Alexandra Macha) buduje vlastné agentúrne siete a všemožne sa snaží posilniť svoju pozíciu na úkor štátnych orgánov, resp. ich činnosť suplovať a to naviac amatérsky. Celú Rodobranu s dešpektom nazývali „nickcarterovským spolkom“.

Spor vrcholil v marci 1940, kedy sa iniciatívy chytila polícia. Pod číslom 4.280/IIIb/1940 ÚŠB vydala obežník v ktorom županov, okresných náčelníkov, policajných riaditeľov a prednostov policajných úradov žiadala, aby „...venovali vo svojich správnych obvodoch zvýšenú pozornosť, najmä mravnej zachovalosti funkcionárov HG ako i v evidentných prípadoch vôbec osôb politicky exponovaných ... Pod mravnou zachovalosťou treba rozumieť najmä beztretnosť podľa obecného trestného zákona, resp. pod trestnou minulosťou v prvom rade tresty podľa obecného trestného zákona. Ovšem trestné činy podľa zákona na ochranu republiky alebo politického charakteru, prichádzajú tu tiež do úvahy a to najmä v tých prípadoch, v ktorých smerovali proti Slovenskému štátu. Pánov prednostov titl. úradov žiadam, aby predmetné zisťovanie prevádzali dôverne a vôbec tak, aby apriórne bolo vylúčené porušenie charakteru tohto výnosu a predišlo sa takto akýmkoľvek nedorozumeniam resp. sťažnostiam.“⁴²⁾ Pokiaľ bola takáto záhada zistená, ÚŠB žiadala zaslať o tom správu obratom. K správe mal samozrejme byť pripojený aj trestný listok. Len niekoľko dní po vydaní tohto obežníka nasledoval ďalší, ešte ostrejší: „Pod-

37) O tejto otázke pozri viac: ZUDOVÁ – LEŠKOVÁ, Zlatica: Postavenie Čechov v Slovenskej republike 1939 – 1944. In: *Historie a vojenství*, roč. 40, 1991, č. 1, s. 48 – 76.

38) SNA, 209-29-33, obežník č. 8725/39 prez..

39) *Tamtiež*.

40) ŠA BA, f. Ľudové sudy, 35/48.

41) V roku 1939 Mišík zakročil proti príslušníkom HG v Piešťanoch, ktorí sa správali „nezákonne“ proti Židom. Mišík, ktorý tu bol vo funkcii okresného náčelníka, vtedy nechal internovať v ilave členov HG a Deutsche Partei, ktorí rabovali majetky piešťanských židov a vykonávali na nich aj fyzické násilie. Prípád riešil Krajský súd v Trenčíne. ŠA BA, f. Ľudové sudy, 35/48.

42) ŠA BA, OLS BA, 35/48.

ľa správ, ktoré dochádzajú Ústrední štátnej bezpečnosti bolo zistené, že po Slovensku chodia osoby, ktoré sa vydávajú za členov akejsi tajnej štátnej polície, preukazujú sa odznakmi a tvrdia o sebe, že sú slovenským Gestapom. Takéto osoby sa dokonca odvažujú i od úradných kruhov žiadať podporu vo svojej činnosti. Vyskytli sa i prípady, že sa niektoré osoby vydávali za členov nemeckého Gestapa. Kvôli informácii Ústredňa štátnej bezpečnosti sdeľuje, že na Slovensku nemecké Gestapo nepôsobí a nejestvuje ani žiadne slovenské Gestapo. Každý, kto by sa vydával za člena akejsi tajnej štátnej polície, či už slovenskej alebo nemeckej, má byť ihneď zadržaný a potrestaný podľa § 44. priest. zákona. Samozrejme, že jestli sa dopustil iného trestného činu v súvislosti s tým, že sa vydával za verejného úradníka, má byť potrestaný podľa príslušného právneho predpisu /npr. § 381 bod 1. trest. zák./.⁽⁴³⁾ Ďalší obežník nasleduje 12. marca 1940, v ktorom ÚŠB vyzvala štátne úrady, aby ju informovali o „prehmatoch“, ktorých sa HG dopúšťala pri protizákonnom zriaďovaní pracovných táborov pre židov.⁽⁴⁴⁾ Práve koncom tohto mesiaca zaslala ÚŠB predsedovi vlády obširny návrh na spoluprácu medzi štátnymi úradmi na jednej strane a HG a Rodobranou na strane druhej. ÚŠB síce diplomaticky, ale o to ráznejšie podrobila obe spomínané organizácie zdrvivúcej kritike: „Jedným z najdôležitejších úkolov ÚŠB a bezpečnostných úradov a orgánov vôbec je zaistiť vo štáte právnu istotu a poriadok, aby budovateľská práca v štáte nebola žiadnymi nevhodnými zásahmi hatená. Úkolom štátnych úradov, HG a Rodobrany je všemožne napomáhať a podporovať konsolidačný proces v štáte a odvracať všetky prekážky, ktoré by sa tomuto procesu stavali do cesty. Zo skúseností, ktoré ÚŠB nadobudla je zrejmé, že HG a Rodobrana túto svoju úlohu mnohokrát mylne chápu a svojimi zásahmi a opatreniami často viac škodia veci, ako osožia. ÚŠB nacytro zozbierala niektoré akcie HG a Rodobrany z ktorých je zrejmé, že všetky tieto zásahy, i keď boli snád' dobre myslené, minuli sa svojho účelu, ba dokonca škodlive pôsobili na konsolidačný a budovateľský proces vo štáte.“⁽⁴⁵⁾ V

zmienenom elaboráte ÚŠB kritizuje Rodobranu za to, že si zriadila vlastnú spravodajskú sieť, pomocou ktorej sa snaží kontrolovať verejný život a zbiera kompromitujúce materiály. Kritika spravodajských ambícií Rodobrany je o to silnejšia, že ÚŠB ju považuje za neschopnú, keď jej konfidenti vystupujú povýšenecky, orientujú sa hlavne na zbieranie klebiet a často dokonca prezradia svoje „údajne tajné“ - prípadne sa dekonšpirujú. Spravodajské aktivity Rodobrany sa stali verejným tajomstvom: „Stal sa prípad, že sprievodca vlaku významne žmurkal okom na zamestnanca ÚŠB, ktorý sa vo vlaku preukázal ročným lístkom, podobným ako má Rodobrana, lebo sa mylne domnieval, že dotýčný úradník je členom Rodobrany.“⁽⁴⁶⁾ Pisateľ elaborátu sa tiež pozastavuje nad morálnym profilom konfidentov, ktorých Rodobrana využíva, ďalej nad jej provokačnými metódami a v neposlednom rade nad tým, že si získava svojich informátorov aj v radoch štátnych zamestnancov a že sa snaží do chodu úradov aj aktívne zasahovať a ovplyvňovať ich rozhodovanie. Kritika tiež upozorňovala na fakt, že dôvernici Rodobrany sú štedro platení a aby „... si udržali priazeň Rodobrany a finančný dôchodok, snažia sa vykázat' nejakú činnosť a podávajú správy, ktoré nie sú overené a nemajú žiadneho podkladu, lebo však udavač nemá žiadnu zodpovednosť i keby sa správa ukázala byť falošnou. Úrady majú potom mnoho práce, kým zistia, že sa udanie nezakladá na pravde, nehl'adiac na to, že vyšetovaná osoba je znechutená, ba mnohokrát pred svojim okolím úplne zneвозмоžená... Dôkazom toho, že sa udavačstvo nadmieru rozmáha sú správy okresných náčelníkov ktorí žiadajú, aby sa tento nešvár konečne zamedzil.“⁽⁴⁷⁾ Pisateľ sa pohoršoval nad faktom, že HG je využívaná k naplneniu osobných ambícií jednotlivcami, ktorí svoje závery nemôžu dosiahnuť legálnou cestou, tiež sa pozastavoval nad tým, že akonáhle proti podobným praktikám zakročí štátny úradník: „... ktorý sa snaží tieto nešváry zamedziť, stane sa v očiach HG a Rodobrany nespoľahlivým a žiada sa o jeho preloženie, lebo vraj, nie je nám moc naklonený, ba začne sa i verejne stavať proti nemu.“⁽⁴⁸⁾ ÚŠB preto navrhuje: „Všetky podnety HG a Rodobrany, pokiaľ by

43) Tamtiež.

44) Tamtiež. Niektoré okresné úrady následne zaslali na ÚŠB žiadané správy. Pozri viac: Holokaust na Slovensku 5. Židovské pracovné tábory a strediská na Slovensku 1938 - 1944, s. 72 - 82.

45) SNA, 209-29-37, Hlinkova garda a Rodobrana - návrh na spoluprácu so štát. úradmi, č. j. 6081/40-ÚŠB zo dňa 28. 4. 1940.

46) Tamtiež.

47) Tamtiež. Treba poznamenať, že HG, resp. Rodobrana mala, na základe osnovy predpisu, ktorý mal vydať minister vnútra hlásiť závary polícii.

48) Tamtiež. Spory medzi Mišíkom a gardistickými radikálmi názorne dokumentuje článok v novinách „Naše zprávy“, ktoré vydával Rudolf Vávra a Zahraničná Hlinkova Garda vo Viedni: „Policajný kopov Mišík vyrukoval proti našim roľníkom a robotníkom so žandármami.“ Naše zprávy, roč. 1, č. 9, s. 3. Paradoxne aj sám Mišík bol členom HSLS a HG.

sa týkali verejného poriadku a pokoja oprávnené sú prevziať výlučne štátne úrady, ktoré sú na to povolané príslušnými právnymi predpismi. Je samozrejmé, že takéto hlásenia a podnety podávala by HG a Rodobrana bezplatne, čiste z vlasteneckej povinnosti a každý gardista a rodobranec musel by považovať za svoju česť hlásiť zistené závady príslušným štátnym úradom. V prípadoch zvlášť zreteľuhodných mohol by byť jednotliviec odmenený za svoje cenné služby pre štát z prostriedkov, ktoré majú pre takého cieľa po ruke štátne bezpečnostné úrady. Tým, že by bol zrušený systém platených agentov Rodobrany nielen že by vymizol špicľovský systém v štáte, ktorý už aj za bývalej republiky narobil mnoho zla, ale štát by ušetril aj značné výdavky, ktoré sú spojené s financovaním Rodobrany ... poťažne dosiahlo by sa o mnoho väčších úspechov vtedy, keby suma určená pre Rodobranu bola daná k dispozícii štátnym bezpečnostným úradom.⁴⁹⁾ To už je v podstate návrh na zrušenie Rodobrany, na podoprenie tohto návrhu a ako prílohu k citovanému elaborátu zaslala ÚŠB dokument označený ako „*Napochytro pozbierané niektoré akcie HG a Rodobrany*“.⁵⁰⁾ Podľa povojnovej výpovede prednostu protikomunistického oddelenia dr. Kolomana Skačániho poveril Mišík dr. Pavla Sadloňa, ktorý vtedy na ÚŠB pracoval,⁵¹⁾ aby pozbieral „...*najkrikľavejšie prípady Gardy voči Čechom, Židom a obyvateľstvu*“.⁵²⁾ Jednalo sa väčšinou o kriminálnu trestnú činnosť spáchanú gardistami a rodobrancami v rokoch 1938 – 1940. Napriek tomu, že väčšinou šlo o obyčajnú kriminalitu (vydieranie, krádeže, obmedzovanie osobnej slobody, výtržníctvo, ale dokonca aj vražda), vyskytlo sa niekoľko prípadov iného charakteru, o ktorých je vhodné sa zmieniť. Zaujímavý je prípad č. 199, keď sa na polícii prihlásil istý poddôstojník, ktorý vypovedal o tom, že ho chcela zviať maďarská vyzvedačka. „*Zadržaná bola agentka Rodobrany Spišiaková, ktorá chcela vojaka vyprovokovať tým, že mu hovorila, že má ísť do Francie, kam má odniesť veľmi dôležitú správu a žiadala vojaka, aby jej pomohol. Pri vypočúvaní prezradila Spišiaková bez toho, aby sa jej niekto na to bol opýtal, všetky krycie mená členov Rodobrany a poznamenala, že podľa inštrukcií, ktoré jej Rodobrana dala, má do-*

volené dopustiť sa akýchkoľvek činov, menovite môže vraj nadávať na vládu a podobne. Spišiaková totiž na vládu skutočne aj nadávala.“⁵³⁾ O tom, že ostrie tohto útoku bolo namierené priamo proti HG a Rodobrane, a nie len proti ich nezákonným aktivitám, jasne svedčí prípad uvedený pod číslom 196: „...*HV HG vydalo dňa 6. 2. 1940 pod č. 646 HŠ HG /1940 rozkaz o prihlasovaní sa do HG. V článku piatom tohoto rozkazu sú stanovené podmienky, akých je treba, aby niekto mohol byť gardistom alebo rodobrancom, pri čom ako jedna podmienka je uvedená beztrietnosť, pri čom tresty menšieho rázu citujem doslova: „ako urážku na cti, pytliactvo atď.“ sa nepočítajú, neboli – li spáchané z pohnútok nízkych a nečestných. Treba poznamenať, že podľa príslušných ustanovení trestného zákona, pytliactvo sa kvalifikuje ako krádež.*“⁵⁴⁾

Je pravdepodobné, že tento spor kopíruje spor medzi umiernenou (Jozef Tiso) a radikálnou skupinou (Vojtech Tuka) v HSL'S, a to o to viac, že aj prednosta ÚŠB Mišík bol Tisov človek; Joštiak naopak výrazný člen Tukovej skupiny. Konflikt medzi ÚŠB a HG sa však stával neúnosným a bolo nutné ich vzťah vzájomne upraviť. A keďže v prvej polovici roku 1940 mala umiernená skupina návrh, výsledok rokovani sa dal predpokladať.

Jednania o úprave vzájomných vzťahov prebiehali v apríli 1940, pričom 20. apríla 1940 HV HG oznámila ÚŠB, že o probléme bude jednať hlavný veliteľ HG priamo s ministrom vnútra Ďurčanským. Na základe tohto jednania bol vypracovaný návrh obsahujúci 9 paragrafov, ktorý mal problematický vzťah vyriešiť. Návrh Hlavného veliteľstva HG bol pod číslom jednacím 1893/HŠHG/1940 zaslaný ÚŠB.⁵⁵⁾ Bol v podstate totožný s neskorším úradným návrhom ministerstva vnútra. Podľa Úradného návrhu záväzného predpisu ministerstva vnútra, ktorý vychádzal z návrhu HV HG, mala Hlinkova Garda vykonávať len asistenčné úlohy. Už prvý paragraf jasne určoval, že za zabezpečovanie a udržiavanie verejného poriadku sú zodpovedné výlučne štátne úrady a orgány, ktoré sú k tomu určené právnymi predpismi a len tie môžu požiadať HG o pomoc pri nimi prevádzaných opatreniach. Paragrafy 2 až 9 definujú ako sa má táto spolupráca uskutočňovať v praxi a paragrafy 10 až 13 (tie boli do

49) SNA, 209-29-37, Hlinkova garda a Rodobrana – návrh na spoluprácu so štát. úradmi, č. j. 6081/40-ÚŠB zo dňa 28. 4. 1940.

50) SNA, 209-29-37, Napochytro pozbierané niektoré akcie HG a Rodobrany.

51) Komisar politikkej správy dr. Pavel Sadloň pracoval na oddelení III.a.

52) ŠA BA, f. OLS BA, 195/45. Zápisnica o výpovedi Kolomana Skačániho zo dňa 6. 7. 1945.

53) *Tamtiež.*

54) *Tamtiež.*

55) SNA, 209-29-37, príloha k č.j. 1893/HŠHG/1940.

návrhu HV HG doplnené na ministerstve) definujú, na základe evidovaných prípadov, čo všetko Garda robiť nemôže. To znamená, že HG nesmie organizovať tajnú políciu (§ 10), žiadať štátne úrady, aby ju oboznamovali s prevádzanými opatreniami, pričom dotazy v tomto zmysle môže robiť len HV HG priamo na ÚŠB (§ 11) a ďalej HG nesmie z vlastného rozhodnutia zatýkať, vykonávať domáce prehliadky, habať majetok, vykonávať aktivity, ktoré patria do kompetencie štátnych úradov a pod. (§ 12). Posledný paragraf určuje postup proti takým gardistom, ktorí by sa proti tomu previnili.⁵⁶⁾ Podobný návrh predpisu bol vypracovaný aj o spolupráci medzi štátnymi úradmi a Freiwillige Schutzstaffel.

Na záver k otázke konfliktu medzi ÚŠB a Rodobranou treba dodať, že Rodobrana bola rozpustená v júni 1940.⁵⁷⁾ V tom čase už nebol hlavným veliteľom HG Alexander Mach, ale Tisov exponent František Galan. Avšak po Machovom nastúpení do funkcie ministra vnútra vybraných pracovníkov Rodobrany jednoducho zadelil na ÚŠB. Napríklad Dominik Damin: „1. septembra 1940 Joštiak ma odovzdal so súhlasom Ministerstva vnútra z rozkazu ministra vnútra Macha do služby ÚŠB ako podriadeného dr. Ambrovi. Služobné zadenie som mal pozorovanie hazardných kartárov, pozorovanie pašovania cudzích valút a machinácie so židovskými majetkami. Rozkazy som dostával priamo od dr. Ambru.“⁵⁸⁾ Bývalí rodobrancí a časť aktívnejších gardistov však na svoje spravodajské ambície nerezignovali, „uplatnili“ sa ako konfidenti Sicherheitsdienstu, pričom niektorí z nich s SD spolupracovali už v tom čase (prípadne ešte skôr). Zdá sa, že za snahami o vybudovanie Rodobrany ako tajnej politickej polície stál mimo iných výrazne aj Alexander Mach. Po jeho menovaní za ministra vnútra sa táto snaha neopakovala, čo nepochybne súvisí s tým, že Machove ambície boli naplnené – štátnu bezpečnosť mal pod svojim vplyvom.

Aj vďaka tomuto meraniu síl, keď sa ÚŠB snažila získať voľné železničné lístky Rodobrany, sa ako zaujímavosť dá uviesť, že tie, ktoré ÚŠB využívala (júl 1940), boli oficiálne napísané na Zväz slovenských knihkupcov, Zväz priemyselníkov, Slovenské mliekarenské družstvo, Továrň na káble a Hospodársku priemyselnú a obchodnú účasťnú spoločnosť.⁵⁹⁾

Čoskoro sa však ÚŠB dostala do ďalšieho sporu, tentoraz už so štátnym úradom. Konkrétne išlo o to, že niektorí pracovníci Ministerstva pravosúdia, resp. prokuratúry odmietali s ÚŠB spolupracovať odvolávajú sa na to, že ÚŠB nemá reálny zákonný podklad. Aj na základe toho dostala už v roku 1940 komisia, zložená zo zástupcov MNO, MV, žandárstva a jej práce sa zúčastňoval aj Franz Goltz, za úlohu vypracovať osnovu zákona, ktorým by ÚŠB dostala vhodnejšie zákonné vymedzenie. Práca sa však zdržovala a zákon bol nakoniec prijatý až v roku 1942 (č. 152/42 Sl. z.).

V lete 1940, po rokovaní v Salzburgu, nastúpil do funkcie ministra vnútra Alexander Mach. Ten Jozefa Mišika z funkcie okamžite odvolal, pričom hlavným dôvodom bolo to, že

Kovový odznak detektíva ÚŠB. Nosil sa na retiazke alebo zelenom lanku. Za poskytnutie fotografií autor ďakuje Martinovi Kováčikovi.

56) SNA, 209-29-37, Úradný návrh.

57) KÁRPÁTY, Vojtech: Obnovenie Rodobrany a vývoj jej organizačnej štruktúry v rokoch 1938 – 1940. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV.*, s. 100.

58) ŠA BA, f. OLS BA, 72/48.

59) SNA, 209-861-2.

ho pokladal za „agrárniku“.⁶⁰⁾ Mach tiež naznačil, že za Mišíkovo vymenovanie intervenoval niektorý z vplyvných predstaviteľov HSĽS z Trenčína (konkrétne spomenul Andreja Marsinu). Po Mišíkovom odvolaní bol do funkcie prednostu ÚŠB (údajne na nátlak Nemcov) vymenovaný major Michal Lokšík.⁶¹⁾ Ten sa síce funkcie ujal, ale jeho úradovanie bolo veľmi krátke – trvalo približne jeden deň, potom bol vedením poverený dr. Jozef Beňuška. Medzi tým Mach dočasne vymenoval za prednostu dr. Jána Ambru. Ambra predtým pracoval ako referent na Spravodajskom oddelení Hlavného veliteľstva Hlinkovej gardy. „... dňa 1. augusta 1940 hlásil som sa na ministerstve vnútra v Bratislave. Tu mi bolo povedané, že som pridelený na ÚŠB a na ÚŠB mi bolo povedané, že som pridelený na Policajné riaditeľstvo. ... Keď sa vyjasnila otázka môjho pridelenia zavolať ma do svojej kancelárie (Jozef Beňuška, pozn. M. M.) a oznámil mi, že budem daný na miesto Dr. Skačániho na komunistické oddelenie. Tomuto som sa bránil, neprevzal som ho.“⁶²⁾ Ján Ambra sa nakoniec prednostom stal a Alexander Mach to vysvetlil nasledovne: „S Dr. Ambrom som sa poznal zo študentských čias, vedel som o tom, že je z ľudáckej rodiny a považoval som ho za ľudáka. Mimo to bol Dr. Ambra služobne najstarší a považoval som ho za spoľahlivého a schopného viesť ÚŠB. Kvôli osobným nezhodám medzi vládnymi činiteľmi, hlavne medzi Tukom a Tisom, kde sa jednalo o posilnenie mocenského vplyvu, nemohol som Dr. Ambru menovať ako prednostu ÚŠB definitívne, ale len dočasne kedy bol len poverený vedením ÚŠB.“⁶³⁾ Ambra bol nakoniec menovaný 14. augusta 1940.⁶⁴⁾ Mach ďalej tvrdil, že v niektorých prípadoch sa mu Ambra javil ako neschopný, prípadne neschopnosť predstieral. Na margo toho napríklad dr. Koloman Skačáni pred ľudovým súdom tvrdil: „Spoznal

som z úradného jednanja s Dr. Ambrom, že tento dôsledne plnil všetky tie príkazy, ktoré mu vo veciach politických dal Alexander Mach, ba dokonca som mal ten dojem, že postupoval bezohľadnejšie, ako by si to sám Mach bol býval priat.“⁶⁵⁾ Skačáni ďalej tvrdil, že rozdiel medzi Mišíkom a Ambrom bol aj v tom, že kým za Mišíka sa opatrenia diali len na zákonnom podklade, za Ambru „... začal ÚŠB na kurz gardistický a spolupráca s Nemcami.“⁶⁶⁾ Ambra mal minus aj v očiach Nemcov, podľa Goltza využíval svoju funkciu pre svoje osobné ciele.⁶⁷⁾ Ambrova skutočná alebo predstieraná nekompetentnosť viedla k jeho odvolaniu z funkcie ku dňu 14. januára 1941. Funkciu opäť dočasne prevzal Beňuška, ale minister Mach už v marci inštaloval do funkcie nového prednostu, ktorým sa stal dr. Peter Starinský,⁶⁸⁾ bývalý okresný náčelník v Medzilaborciach. Mach k tomu s odstupom času dodal: „Pri oficiálnych i osobných zájazdoch do jednotlivých okresov na Slovensku som sa presvedčil, že veľmi dobre si počína v medzilaboreckom okrese tamojší náčelník Dr. Peter Starinský a to ako správny úradník, právnik a i po stránke politickej taktiky, keď s prehľadom riešil zložitú národnostnú otázku v medzilaboreckom okrese. Na základe toho som si Starinského vyhliadol ako vhodný typ za prednostu ÚŠB a vyhovoval i po stránke politickej, keď bol členom HSĽS a HG. Z tohoto hľadiska bol Starinský prijateľný pre Tisu aj Tuku.“⁶⁹⁾

Treba ešte spomenúť jeden podstatný moment, a to je faktické prepojenie štátnej bezpečnosti a vládnucej strany v období Slovenskej republiky 1939 – 1945. Ústredňa štátnej bezpečnosti sa stala dôležitým nástrojom, pomocou ktorého vládnuca Hlinkova slovenská ľudová strana ovládala spoločnosť (resp. plánovala ovládať). Jedným z dôležitých nástrojov, ktoré k tomuto účelu ÚŠB mala, bolo vykoná-

60) To v dobovej terminológii znamenalo, že je to nepriateľ slovenskej štátnosti, prípadne čechoslovakista a pod.. Republikánska strana poľnohospodárov a maloroľníckeho ľudu bola jednou z najvplyvnejších politických strán v predvojnovom ČSR a na Slovensku bola hlavným konkurentom Hlinkovej slovenskej ľudovej strany.

61) Na adresu vymenovania Michala Lokšíka za šéfa ÚŠB jeho predchodca Jozef Mišík pred Národným súdom vypovedal, že keď sa dozvedel o jeho vymenovaní do funkcie, nechal z kartotéky vytiahnuť jeho kartu, z ktorej bolo zrejme, že sa Lokšík dopustil viacerých trestných činov. Túto potom ukázal Tisovi, ktorý sa zasadil o zbavenie Lokšíka funkcie. SNA, f. Národný súd, 49/45/6. Výpoveď Jozefa Mišíka. Tento fakt dokonca spomínal aj dr. Ernest Žabkay, jeden z Tisových obhajcov, pred Národným súdom: „Vieme o prípade smutne známeho pplk. Lokšíka, ktorého Tuka menoval za šéfa ÚŠB, ale Tiso zariadil, že ho ihneď po menovaní odvolali.“ RAŠLA, Anton - ŽABKAY, Ernest: *Proces s dr. J. Tisom*. Bratislava 1990, s. 209.

62) SNA, f. Národný súd, 49/45, výpoveď Jána Ambru.

63) Národný archív v Prahe (ďalej NA P), f. ÚV KSČ, nezarané spisy, Protokol o výpovedi Alexandra Macha zo dňa 28. 5. 1958.

64) A ÚPN, f. KS ZNB BA, T – 1257.

65) ŠA BA, f. OLS BA, 195/45, Protokol o výpovedi Kolomana Skačániho zo dňa 6. 7. 1945.

66) *Tamtiež*.

67) SNA, f. Národný súd, Tnúd 45/46/5, Protokol o výpovedi Franza Goltza zo 26. 8. 1946

68) Starinský bol vo funkcii až do 24. 9. 1942, kedy sa stal prednostom novovytvoreného XV. oddelenia Ministerstva vnútra. A ÚPN, f. KS ZNB KE, S – 7473.

69) NA P, f. ÚV KSČ, nezarané spisy, Protokol o výpovedi Alexandra Macha zo dňa 28. 5. 1958.

vane previerok o politickej a mravnej zachovalosti; aj jej súhlasom bolo podmienené zamestnanie v štátnej službe. Neskôr sa k politickej zachovalosti vyjadrovala už len HSĽS: „V *autoritatívnom štáte, kde štátna Strana je jedinou a výhradnou nositeľkou politickej moci, Strana má za úkol aj usmerňovať a viesť štátnu správu. Usmerňovanie štátnej správy samo o sebe nevyčerpáva ešte dostatočne, lebo štátna Strana musí ovládať nielen život politický, ale aj život hospodársky a usmerňovať ho. Aby tieto úkoly Strana mohla plniť, musí vždy o všetkom a včas byť informovaná. K tomuto účelu Strana má k dispozícii Hlinkovu gardu – systém miestnych organizácií, poľažne organizácií nadriadených, jednak štátny aparát, ktorý sa skladá z ľudí k tomu účelu zvlášť školených, t. j. bezpečnostných orgánov a žandárstvo.*“⁷⁰⁾ Týmto spôsobom sa snažila vládnuca strana dosiahnuť spoľahlivosť a úplnú podriadenosť štátneho aparátu a tým plošnú kontrolu spoločnosti.

Na záver je nutné skonštatovať, že Ústredňa štátnej bezpečnosti sa predsa len nestala takou oporou nedemokratického režimu Slo-

venskej republiky 1939 – 1945, akou sa stala komunistická Štátna bezpečnosť. Tento fakt je mimo iného spôsobený aj tým, že HSĽS po získaní mocenského monopolu nevykonala v bezpečnostnom aparáte také čistky, aké v ňom uskutočnili o niekoľko rokov neskôr komunisti. Preto časť zamestnancov ÚŠB – a to aj vo vyšších funkciách – ktorí s vládnucim režimom nesúhlasili alebo ich k tomu viedli osobné dôvody (napr. známost), mohli pracovať ďalej a súčasne sa zapájať do odboja, prípadne rôznym odbojovým skupinám aspoň pomáhať. Ako príklad sa dá uviesť vedúci spravodajského oddelenia v rokoch 1940 – 1942, už spomínaný Dominik Vacho, ktorý už v roku 1940 do istej miery pomáhal napr. ľuďom zapojeným do pašovania českých vojakov z Protektorátu Čechy a Morava do západnej armády, pomoc odbojárom poskytovali aj viacerí iní úradníci alebo detektívi; dokonca prvý prednosta ÚŠB Mišík v roku 1942 pašoval na Slovensko od československých spravodajcov z Turecka šifrovací kľúč.⁷¹⁾ Kým pracovali na ÚŠB takýto ľudia, nemohla sa stať dokonalým nástrojom totalitného ovládania spoločnosti.

RESUME

State Security Headquarters

State Security Headquarters (ÚŠB) started its function as a new police office type in Slovakia on 1 January 1940. The original plan of its constitution initiators was to create a Slovak version of the Gestapo. Although the new office never fulfilled this plan, it immediately took charge of its repressive role. The main task of ÚŠB was to investigate political criminal acts and to operate a defensive service. ÚŠB had five sections, which after a later reorganization became six. Its branches were at the Police directorate in Prešov and at State police offices. Apart from that, local authorities and police stations were subordinate to ÚŠB in state security cases. ÚŠB also had at its disposition its own net of informers. In spite of the repressive instrumental role in commanding society, this ÚŠB role was never operated to its utmost potential, undoubtedly thanks to the many employees that helped various resistance groups for diverse reasons – from their own democratic confidence or from personal acquaintance motives.

70) SNA, f. Národný súd, 6/46, mikrofílm A 903.

71) ŠA BA, f. OLS BA, 35/48.

Slovensko a parlamentné voľby v roku 1946

PhDr. Marek Syrný

(1977), absolvent Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, odbor história a geografia, doktorand na Katedre histórie FHV UMB v Banskej Bystrici.

Znie to zvláštne, ale práve v minulom 20. storočí, ktoré prinieslo Slovensku a Slovákovi slobodu a demokraciu, sme si užili paradoxne viac neslobody a totality ako prevažne pozitívnych dejinných období. Veď okrem krátkeho obdobia prvej Československej republiky (ČSR) a súčasného ponovembrového obdobia sa na území Slovenska striedali totalitné a nedemokratické politické režimy viac či menej obmedzujúce občianske slobody tunajšieho obyvateľstva. Okrem jednoznačne totalitných režimov prvej Slovenskej republiky a komunistického Československa tu boli ale aj politické systémy, ktoré neboli vyhranene demokratické či totalitné, ale spájali v sebe oba tieto atribúty. Takým bol aj politický režim, ktorý bol na Slovensku resp. Československu od konca II. svetovej vojny v roku 1945 až do komunistického prevratu vo februári 1948, a ktorý býva označovaný za režim tzv. ľudovej demokracie či obdobie tretej ČSR.

Keď sa po druhej svetovej vojne obnovila na území Slovenska československá štátna moc a vznikol spomínaný ľudovo-demokratický režim, nebolo ešte jasné a rozhodnuté, či sa Československo vydá smerom budovania demokratického alebo totalitného komunistického režimu. Napriek prináležaniu Československa do sféry vplyvu Sovietskeho zväzu, nebola medzinárodná situácia v prvej polovici roku 1946 až tak vykryštalizovaná, aby si predstavitelia jednotlivých politických strán uvedomili, že o ich osude sa vlastne rozhodlo na medzinárodnej scéne už v roku 1944. Veď aj v Churchillovom fultonskom prejave o železnej opone bolo Československo ako jediná krajina sovietskej zóny označovaná ešte za demokratický štát, a všetci demokratickí predstavitelia v republike sa nazdávali, že o sovietyzácii krajiny, resp. o zachovaní demokratických tradícií, môžu rozhodnúť iba voľby. Rovnako komunistickí politici vkladali do volieb veľké nádeje na potvrdenie svojho význačného postavenia v obnovenej ČSR, resp. na získanie takého volebného víťazstva, ktoré by značne zredukovalo podiel nekomunistických síl na vláde a zabezpečilo pre komunistov pozvoľný prechod k sovietyzácii krajiny. Preto jedni aj druhí prikladali voľbám nesmiernu veľkú, až osudový význam, kedy mali voľby rozhodnúť nielen o víťazstve či úpadku ich politickej línie spoločnosti, ale mali najvýznamnejšie ovplyvniť formovanie sa povojnovej spoločnosti v smere demokratizácie či komunizácie krajiny.

Volebný systém pripravený pre parlamentné voľby 1946 obsahoval viacero pozitívnych i negatívnych zmien oproti voľbám v prvej ČSR. Prínosom bolo napr. zníženie vekovej hranice aktívneho a pasívneho volebného práva či rozšírenie volebného práva na vojakov a príslušníkov bezpečnostných orgánov. Na druhej strane však boli volebného práva pozbavené veľké kategórie občanov, ktoré povojnové vládnuce skupiny (niekdajšie odbojové) robili zodpovedné za politický vývoj v rokoch 1938 - 1945. Tak bolo z volieb vylúčené všetko maďarské a nemecké obyvateľstvo, rovnako ako aj exponovaní reprezentanti ľudáckeho režimu a všetci, proti ktorým bolo začaté retribučné vyšetrovanie.¹⁾ Novinkou bolo tiež zavedenie inštitútu tzv. bielych lístkov, ktorým mohli obyvatelia vyjadriť svoj nesúhlas s povojnovou politikou strán Národnej fronty. V skutočnosti však komunisti bielymi lístkami sledovali iba cieľ zbaviť prípadnej podpory vo voľbách radikálnejších oponentov povojnového režimu, ktorí by inak viac-menej automaticky odovzdávali hlas niektorej nekomunistickej strane.

Do predvolebného boja, fakticky už od jesene 1945, vstupovali najskôr iba štyri politické strany v Čechách a na Morave – komunisti, sociálni demokrati, národní socialisti a ľudová strana, a na Slovensku pôvodne iba Komunistická strana Slovenska (KSS) a Demokratická strana (DS). KSS pôvodne reprezentovala celé ľavicové spektrum slovenskej povojnovej politiky. Okrem svojich predvojnových prívržencov získala ešte počas povstania na základe tzv. Zjednocovacieho zjazdu do svojich radov prevažnú väčšinu stúpencov bývalej sociálnej demokracie na Slovensku. Vzhľadom na dominantné veľmocenské postavenie Sovietskeho zväzu v regióne a svoju vlastnú dominanciu v slovenskej politike v prvých mesiacoch po oslobodení sa ku komunistom hlásilo aj veľké množstvo nových prívržencov. Tí sa pridávali ku KSS či už pre jej pútavý, skôr umiernený ako radikálny, sociálno ekonomický povojnový program (pripomínajúci skôr predvojnovú líniu sociálnych demokratov) alebo jednoducho z oportunizmu. Na rozdiel od komunistov, DS, ktorá vznikla až v povstaní ako strana integrujúca v sebe všetky dovtedajšie nekomunistické resp. nesocialistické odbojové skupiny, mala pri svojom počiatočnom organizovaní na oslobodenom území veľké ťažkosti a svojich prívržencov a pozície získavala iba pomaly. Až po svojom organizačnom dotvorení a otvorení

nejšej kritike nedemokratických prvkov a tendencií komunistickej politiky začína postupne od jesene 1945 získavať medzi obyvateľstvom väčšinový vplyv. K tomu, okrem jej vlastnej politiky, prirodzene najviac dopomáhal bipartajný politický režim na Slovensku, kedy bola DS jedinou legálnou neľavicovou politickou silou. Svoje jedinečné dominantné postavenie v neľavicovom spektre si udržala dokonca aj po snahách o vznik nového neľavicového politického subjektu. Na snahy KSS, resp. českých a slovenských politikov aktivizujúcich sa za vznik viac pročeskoslovenskej a menej radikálnej nekomunistickej strany na úkor DS, a na odmietavý postoj časti slovenských katolíckych aktivistov voči náboženskej a personálnej politike DS odpovedá jej prevažne evanjelické vedenie uzatvorením tzv. Aprílovej dohody. Tá na jednej strane umožňuje katolíckym aktivistom väčšiu participáciu na politike DS, na druhej strane získava pre DS volebnú podporu časti katolíckeho obyvateľstva dovtedy negatívne vyhraneného voči povojnovým politickým pomerom.

Na jar 1946 vznikli na Slovensku ešte dve ďalšie politické strany. Časť bývalých slovenských sociálnych demokratov nesúhlasiaci so splynutím slovenskej sociálnej demokracie s KSS v septembri 1944, podporená najmä českými sociálnymi demokratmi, založila Stranu práce. Druhou novovzniknutou stranou bola Strana slobody. V nej sa spojili ako politické ambície a ciele tých predstaviteľov politického katolicizmu v DS aj mimo nej, ktorí aj po uzavretí tzv. Aprílovej dohody chceli za každú cenu viesť vlastnú politickú líniu v kresťanskej strane mimo DS, tak aj snahy tých nekomunistických politikov v DS aj mimo nej, ktorí nesúhlasili s presadzovaním národnopolitickej samosprávy Slovenska v politike DS, resp. s personálnou politikou jej vedenia.

Tak sa nakoniec do predvolebného boja na Slovensku pustili štyri politické strany. Dve z nich – KSS a Strana práce – ako socialistické strany, DS a Strana slobody ako tzv. reformistické strany, čo bolo dobové vyjadrenie politickej línie vtedajších neľavicových strán, odmietajúcich ako systém socializmu, tak aj kapitalizmu, stojacich v strede politického spektra. Všetky politické strany režimu ľudovej demokracie boli členmi povojnovej koalíciej vlády Národného frontu. Mimo inštitúcie Národného frontu nemohla existovať nijaká iná politická strana, čiže nemohla legálne pôsobiť nijaká politická opozícia. Rovnako tiež strany Národného frontu museli svoju politiku viesť v rámci všeobecných možností a tendencií,

ktoré obsahoval program prvej povojnovej vlády z Košíc. Napriek týmto obmedzeniam však vtedajší politický režim poskytoval ešte vždy dosť priestoru na skutočný predvolebný boj a súťaž politických strán vo voľbách. Relevantný predvolebný politický boj na Slovensku, z hľadiska vtedajších reálnych pozícií a neskoršieho politického vývoja, sa však odohrával iba medzi DS a KSS. Strana práce a Strana slobody vznikli až veľmi krátky čas pred voľbami a prišli do politického systému, v ktorom už stabilne a úspešne pôsobili strany so širokým zázemím a veľkou voličskou základňou, pričom nové strany ani programovo nemohli voličom ponúknuť nič zásadne nové a preto zostali na periférii záujmu obyvateľstva.

Už sme spomínali, že parlamentné voľby v máji 1946 boli pre vtedajších aktérov politického boja a pre samotný budúci politický vývoj Slovenska, resp. Československa, nesmierne významné. A tak napriek spoločným základným tézám košického vládneho programu a politiky Národného frontu sa medzi najmä medzi KSS a DS rozpútal doslova neúprosný predvolebný boj, kedy sa spomínané predvolebné strany v konkrétnostiach svojich politických proklamácií a taktiky snažili odlišiť od svojho konkurenta a získať voličstvo pre svoju stranu a politické smerovanie.

A tak DS vo svojom volebnom programe zdôrazňovala hlavne zásady kresťanskej viery a mravnosti, apelovala na ochranu demokracie, osobnej slobody a súkromného vlastníctva ako nosné prvky občianskej spoločnosti. To boli ale i zásady, na ktorých stavala svoju predvolebnú kampaň aj Strana slobody,²⁾ a tak muselo prirodzene dochádzať medzi DS a Stranou slobody ku kolíziám, nakoľko obe oslovovali hlavne hlboko kresťansky založené roľnícke obyvateľstvo slovenského vidieka.

Dr. Jozef Lettrich reční na predvolebnom zhromaždení Demokratickej strany v Dolných Strhároch (19. 5. 1946).

Foto: Archív ÚPN

2) Porovnaj: SNA, f. S, šk. č. 42.

Predvolebná kampaň DS na stránkach jej tlačových orgánov sa zameriavala hlavne na vykresľovanie minulých prehmatov KSS v národných výboroch, ľudovom súdnictve, Národnej bezpečnosti a inde. Prinášala tiež viac informácií o neúspechoch komunistov v európskych krajinách, resp. o ich politickej praxi sovielizácie, a naopak vyzdvihovala americkú hospodársku pomoc Československu. Veľmi vítanou témou boli tiež predvolebné „prešľapy“ a výtržnosti svojho politického konkurenta.³⁾ Do predvolebnej taktiky DS patrilo aj zvolenie robotníka J. Bršlicu za predsedu okresnej organizácie Bratislava – mesto. Hoci na toto miesto ašpirovalo veľa politicky aj spoločensky rozhládenejších príslušníkov inteligencie, vzhľadom na slabé pozície DS v závodoch a pre potrebu prezentovať DS aj ako stranu kresťansky založených robotníkov,⁴⁾ padlo nakoniec vo vedení strany rozhodnutie kandidovať predstaviteľa robotníctva. Medzi články tlačových orgánov DS podobného zamerania patrí aj propagácia roľníckej politiky DS a prezentácia strany ako zástancu stavovských záujmov roľníkov, úradníkov, štátnych a verejných zamestnancov. Okrem toho tu boli články apelujúce na katolíkov (ako súčasť záväzku katolíckych aktivistov z Aprílovej dohody),⁵⁾ ale aj články propagujúce stranu napr. u vojakov a pod..⁶⁾ V neposlednom rade sa demokrati snažili vykresliť svoju stranu ako opozitum KSS, ako stranu nie deštruktívnu, radikálnu a búrajúcu všetko staré a tradičné, ale naopak ako stranu konštruktívnu, pracujúcu bez revolučného „kriku“ a experimentov, majúci hlavný podiel na povojnovej konsolidácii a rekonštrukcii, bez hlučnej propagandy.

KSS kládla vo svojej kampani predovšetkým dôraz na svoju pokrokovosť, na to,

aké hospodárske reformy a sociálne vymoženosti sa jej podarilo pre ľud vybojovať, aj na príklad proti „reakčnej“ a „protiľudovej“ DS.⁷⁾ Tej neustále vyčítala jej odkláňanie sa od jej povstaleckého programu prosociálnych zmien a nekompromisného boja proti reakcii a ľudáctvu.⁸⁾ Prízvukovala svoju budovateľskú úlohu a zásluhy na rekonštrukcii krajiny, ktoré sa DS snaží neustále sabotovať. Čiastočne pred Aprílovou dohodou, ale hlavne po nej sa dosť zdôrazňovalo ovládnutie DS ľudáckymi živlami. Zvýšila sa tiež frekvencia článkov obviňujúca demokratov a nimi ovládané Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy z brzdenia pozemkovej reformy a pod. Veľa priestoru na svojich stránkach venovala komunistická Pravda aj informovaniu o názoroch a svedectvách bývalých „pokrokových“ demokratov o „pravej tvári“ DS, pričom hlavným tromfom komunistickej propagandy sa stali vystúpenia dvoch významných funkcionárov z DS v predvolebnom období.⁹⁾ Podobne ako DS, aj KSS sa snažila osloviť všetky potenciálne skupiny obyvateľstva, hlavne svoje tradičné stranícke zázemie – robotníctvo, najpočetnejších roľníkov, ale nestrácala nádej ani na získanie dôvery živnostníkov.¹⁰⁾ V neposlednom rade nemožno zabúdať ani na poukazovanie na korupciu a nesplniteľné predvolebné sľuby DS v predvolebnej kampani.¹¹⁾

Možno ešte väčší význam ako predvolebná agitácia v novinách, mali predvolebné zhromaždenia usporadúvané tou – ktorou stranou po slovenských mestách a dedinách, ktoré sa začínali už v apríli 1946. Tieto predvolebné manifestácie sa prirodzene neobišli bez incidentov,¹²⁾ ktoré boli pre tak hektickú dobu charakteristické, ale i napriek bojovej atmosfére volieb prebehli bez väčšieho množstva

3) „Na manifestácii okresnej organizácie DS v Hlohovci ... Došlo k provokáciám komunistov a bitkám s demokratmi. ... hádzali kamene na predstaviteľov DS v SNR, pokrikovali na nich ako na kolaborantov, hádzali rozbušky na vojakov a nadávali na povereníkov, ako to učinil predseda MNV a člen SNR Ján Čergel.“ Komunisti vyvolali krvavé výtržnosti v Hlohovci. In: *Čas*, 14. 5. 1946, č. 108, s. 1.

4) Robotník na čele OODS Bratislava – mesto. In: *Čas*, 30. 3. 1946, č. 75, s. 3.

5) BUGÁR, M.: Slovenskí katolíci idú s DS. In: *Čas*, 18. 5. 1946, č. 112, s. 1; CVINČEK, A.: Slovenskej verejnosti. In: *Čas*, 19. 5. 1946, č. 113, s. 1.

6) Slovenskí vojaci stoja pevne za DS. In: *Čas*, 25. 5. 1946, č. 117, s. 1. DS sa v týchto článkoch opierala hlavne o autoritu takých vojenských osobností ako gen. Ambruša a plk. Poláka, čomu KSS, majúca tradične slabé zastúpenie v armáde, nemohla konkurovať.

7) Dôležité rozhodnutia predsedníctva KSS. In: *Pravda*, 9. 1. 1946, č. 7, s. 1.

8) HUSÁK, G.: Na mŕtvom bode. In: *Pravda*, 16. 1. 1946, č. 13, s. 1.

9) Prvý opustil pre finančné machinácie rady DS jej oblastný tajomník v Prešove V. Babylonský. To hneď agitačne využila KSS a vydala jeho brožúrku „Prečo som vystúpil z Demokratickej strany“, z ktorej neskôr viackrát citovala aj na stránkach Pravdy – DS sa zháňa iba za hlasmi, prácu ponecháva komunistom. In: *Pravda*, 19. 1. 1946, č. 16, s. 2.

Ako druhý významný funkcionár DS opustil demokratov jeden z mála predstaviteľov povstaleckých katolíkov – kňazov, povojnový podpredseda Miestneho národného výboru v Bratislave a tunajší dekan A. Pozdech. Nie náhodne uverejnila Pravda jeho kritiku politiky DS práve deň pred voľbami, v ktorých rozhodovali hlavne hlasy nerozhodnutých bývalých voličov HSLS. „Žiadna strana nie je oprávnená výlučne zastupovať katolíckych voličov“. In: *Pravda*, 25. 5. 1946, č. 118, s. 1.

10) SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Generálny tajomník, šk. č. 2150.

11) SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Generálny tajomník, šk. č. 2157; Predtým guláš a pijatika, teraz osivo a hnoj. In: *Pravda*, 24. 1. 1946, č. 20, s. 2.

12) Tak napríklad predvolebná manifestácia DS v Žiline 19. 5. 1946 bola predčasne ukončená kvôli výtržnostiam ozbrojených partizánov, ktorí ako prívrženci KSS nesúhlasili s výrokmi vrcholných predstaviteľov DS na tomto zhromaždení. SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Generálny tajomník, šk. č. 2150.

V Starej Ľubovni bol dokonca fyzicky napadnutý predseda Okresného národného výboru za DS Jozef Horváth, na popud okresného

krvavých stretov.¹³⁾ Typickým prejavom týchto predvolebných zhromaždení bolo aj veľké organizačné a osobné nasadenie jednotlivých aktivistov a funkcionárov súperiacich politických strán. Sekretariáty strán vypracovávali už niekoľko týždňov až mesiacov pred voľbami plán zhromaždení v jednotlivých regiónoch. Celý máj 1946 sa tak odohrával v znamení týchto „kortešačiek“, pričom najmä počas víkendov absolvovali určené tímy okresných tajomníkov a hlavných rečníkov aj dve až tri takéto zhromaždenia denne. O samotnom ovplyvnení ešte nerozhodnutých voličov pritom veľmi rozhodovalo okrem kvantity predvolebných zhromaždení aj spôsob a razancia argumentácie aktivistov zúčastnených strán, pričom tu veľmi dôrazne vystupovali najmä demokrati, ktorí z volieb urobili plebiscit medzi demokraciou a kresťanstvom na jednej a tyraniou, totalitou a marxizmom na strane druhej.¹⁴⁾

Podobnú funkciu ako spomínané predvolebné schôdze mali aj rôzne heslá, letáky a plagáty, vylepované a rozširované v státisícových nákladoch vo všetkých významnejších verejných priestranstvách. Tak napr. Strana slobody sa snažila na svoju propagáciu v mestách využiť aj možnosť platenej reklamy v kinách, na dedinách zasa odporúčala svojim aktivistom rozdávať stranické letáky najmä ľuďom vychádzajúcim z kostola po nedeľnej omši a pod.¹⁵⁾

Samotné voľby, ktoré sa uskutočnili 26. mája 1946, mali možno pre niektorých prekvapujúce výsledky. Zatiaľ čo na Slovensku vyhrala veľmi presvedčivo DS so ziskom 63% hlasov, v Čechách a na Morave zvíťazila KSČ (40%) hlasov, pričom spolu s hlasmi sociálnych demokratov (16%) získali marxistické strany v Čechách nadpolovičnú väčšinu, čiže ich cesta k socializmu tu už bola viac-menej jednoznačne vymedzená. Rozdielne výsledky volieb v Čechách a na Slovensku sa neskôr, či už pofebruárovou komunistickou historiografiou, alebo českým nekomunistickým exilom, stali predmetom mnohých analýz.¹⁶⁾

Prirodzene medzi hlavné determinanty volebného víťazstva DS patril malý podiel robotníctva v štruktúre obyvateľstva Slovenska, ktoré tvorí hlavnú časť elektorátu komunistic-

kých strán, a naopak vysoký podiel roľníctva, ktoré tvorilo základ elektorátu DS, ako nástupkyne agrárnej strany. Druhou najväčšou podmienkou vysokej výhry DS bolo využitie hlbokého náboženského cítenia prevažnej väčšiny obyvateľstva na Slovensku. To sa pričínilo, ani nie tak o získanie samotnej prevahy nad KSS vo voľbách (ktorú by dosiahlo zrejme aj bez zapojenia sa Katolíckej cirkvi do predvolebnej kampane DS), ale hlavne o vysokú hodnotu tohto víťazstva, kedy za DS hlasovali i tí bývalí ľudácki voliči, ktorí by inak volili bielymi lístkami. Ďalej o tak rozdielnom volebnom výsledku v Čechách a na Slovensku rozhodol i fakt, že zatiaľ čo pre Čechov bola Červená armáda (ako reprezentant komunistického Sovietskeho zväzu) skutočnou osloboditeľkou spod protektorátneho teroru, na Slovensku oslobodzovanie územia Červenou armádou od nemeckých vojsk znamenalo skôr úpadok životnej úrovne z čias 1. SR, ktorý ešte viac znásobovali incidenty sovietskych partizánov a

Predvolebný plagát.

Zdroj: Národní archiv Praha.

tajomníka KSS, ktorý ho zbadal počas predvolebného zhromaždenia KSS v budove ONV. Na okraj pripravených štvanic v Starej Ľubovni. In: *Demokrat*, roč. II, č. 110, 15. 5. 1946, s. 2.

Na druhej strane vedenie KSS zaevidovalo 23. 5. 1946 až dve politické vraždy. Prvou obeťou vybičovanej predvolebnej agitácie bol podľa komunistov predseda KSS a podpredseda Miestneho národného výboru v Čárach V. Vajda, ktorého údajne z politických dôvodov zavraždil člen DS. SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Generálny tajomník, šk. č. 2150.

13) Jedným z ojedinelých výraznejších prípadov bol aj incident pred vysokoškolským internátom Svoradov. 25. 5., kedy sa končila veľká manifestácia DS pred týmto internátom, zaznelo niekoľko výstrelov z revolverov privezených komunistických prívržencov, ktorí mali za úlohu vyvolať šarvátky. Bolo postrelených 5 vysokoškolákov. SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Generálny tajomník, šk. č. 2150.

14) Porov. NA Praha, f. 100/24, sv. 41, a i. 839.

15) SNA Bratislava, f. S, šk. č. 42.

16) Hlavne českí exiloví činitelia sa snažili nájsť objektívne podmienenia veľkého volebného zisku DS, kladúc pritom dôraz (rovnako ako komunistická historiografia) na využitie náboženského zmýšľania v predvolebnej kampani DS, pomocou Aprílovej dohody. Snažili sa tým zakryť tiež nedostatky vo vlastnej straníckej politike, ktorá umožnila KSČ získať 40% všetkých hlasov.

Predvolebný plagát.
Zdroj: Národní archiv Praha.

vojakov na území Slovenska po prechode fronty. V neposlednom rade to bola napríklad aj pozemková reforma, kedy komunistami ovládané Ministerstvo zeméďelství mohlo skonfiškovanou nemeckou pôdou uspokojiť omnoho viac svojich potenciálnych voličov, na rozdiel od Slovenska, kde bolo jednak omnoho menej skonfiškovanej pôdy, ale aj Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy ovládali demokrati, a nie komunisti ako v Čechách.

Okrem týchto objektívnych predpokladov volebných výsledkov v Čechách a na Slovensku to boli aj predpoklady ovplyvniteľné vhodnou stránickou politikou, ktorú, na rozdiel od DS, české nekomunistické strany nedostatočne využili. Nepochybne zlou taktikou v Čechách bolo neobnovenie agrárnej strany, resp. zabránenie vstupu DS do Čiech, čím bol na českom vidieku chaos, z ktorého navyše ťažili komunisti, ovládajúci i agrárny rezort v Čechách. Ďalším chybným krokom bola prílišná servilnosť českých nekomunistických strán voči Sovietskemu zväzu a ich slabšia kritika komunistov, ako tomu bolo zo strany DS voči KSS. Tým sa vytvárala v Čechách atmosféra, že v povojnovom Československu je všetko v najlepšom poriadku, že komunisti sú viac-menej regulárni politickí partneri, ktorí majú mať svoje pevné miesto vo vláde. Naopak na Slovensku sa systémom dvoch strán vytvorila situácia, kedy prirodzene dochádzalo

k častejším a väčším stretom medzi KSS a DS, DS veľmi otvorene verejne kritizovala KSS už od jari 1945, a cieľavedome vytvárala na Slovensku atmosféru existenčného boja medzi ňou ako zástankyňou demokracie, a KSS ako totalitnou stranou.

Výsledky volieb znamenali pre DS získanie hegemonie v štátnej správe na Slovensku, čo ale brali komunisti ako vážne ohrozenie svojich mocenských snáh. Preto je volebné víťazstvo DS i začiatkom sústreďeného boja komunistov za jej diskreditáciu a zvrátenie jej postavenia v spoločnosti. Už 28. mája 1946 Predsedníctvo Ústredného výboru KSČuložilo V. Širokému a J. Ďurišovi, aby vypracovali podmienky pre vstup DS do vlády. Na druhý deň sa touto vecou zaoberalo aj Predsedníctvo ÚV KSS. Všetci v ňom súhlasili s úpravou vzťahov vlády a Slovenskej národnej rady, ktorá mala slovenské národné orgány podriaďiť centrálnym orgánom, v ktorých mali českí komunisti prevahu, aby tak mohli oni, a nie DS viesť verejný život na Slovensku. V zmysle rokovania Predsedníctva ÚV KSS mali sa DS predložiť určité podmienky pre vstup do vlády a pre spoluprácu v slovenskom Národnom fronte. Šlo hlavne o súhlas DS s novou úpravou kompetencií ústredných a slovenských národných orgánov, s potrestaním zradcov a kolaborantov a s uskutočnením očisty. Komunisti sa potom usilovali dosiahnuť negáciu volebných výsledkov hlavne zdôvodňovaním štátnej nespôľahlivosti DS, ktorá keby sa na Slovensku dostala k moci, ohrozila by tým celý štát. Na izolovanie DS vo vláde a k podloženiu tvrdení o nutnosti podriadenia Slovenska vláde, spustila KSS veľkú kampaň o „prešpikovaní“ DS ľudákmi, nebezpečenstve separatizmu a pod.. Pritom im však prirodzene nevadilo, že aj v Strane slobody bolo nemálo ľudáckych funkcionárov a aktivistov,¹⁷⁾ nevraviac už ani o tom, že takto skompromitované osobnosti sa našli aj vo funkcionárskych káddoch samotnej KSS.¹⁸⁾

Prvým viditeľným dôsledkom rozdielneho výsledku volieb v Čechách a na Slovensku bolo rozhodnutie vlády o redislokácii niekoľkých slovenských národných jednotiek (zakotvených v Košickom vládnom programe) do Čiech a naopak, na jej tajnom zasadnutí 31. mája 1946.¹⁹⁾

Krátko po voľbách prišla na Slovensko aj sedemčlenná komisia Ministerstva vnútra, aby tu preskúmala sťažnosti na spôsob vedenia pred-

17) SNA Bratislava, f. S, k. 42; SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Generálny tajomník, šk. č. 2122.

18) SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Generálny tajomník, šk. č. 2138.

19) Rokovanie vlády sa konalo v napätej atmosfére umocnenej i prichádzajúcimi správami zo Slovenska. Najprv prišla správa z ministerstva vnútra, že partizáni tiahnu z východu do Bratislavy, potom, že v Bratislave bol vyhlásený generálny štrajk. Za tejto situácie vláda schválila návrh ministra obrany L. Svobodu na redislokáciu vojsk, uskutočnenie očisty v slovenskom dôstojníckom a poddôstojníckom zbore a uložila ministrom vnútra, aby prijal opatrenia na zabezpečenie jednoty štátu, pokoja a poriadku na Slovensku. BARNOVSKÝ, Michal: *Na ceste k monopolu moci*. Bratislava: Archa, 1993, s. 106.

volebného boja DS. Po skončení vyšetrenia predložila vláde správu, ktorej zmyslom bolo dokázať, že Slovensko je ovládané ľudákmi, a že situácia na ňom je hrozbou pre celé Československo.²⁰⁾ Väčšina tvrdení komisie tohto ministerstva, úplne ovládaného komunistami, bolo kompilátom poloprávd a neoverených informácií podaných slovenskými komunistami o kampani svojho víťazného politického konkurenta. Tak napr. tvrdenia o zapojení sa katolíckych kňazov do kampane DS boli skutočne čiastočne pravdivé, ale rozsah aj intenzita ich interesovania sa a priameho ovplyvnenia slovenského katolíckeho voličstva pre voľbu DS bol omnoho menší, ako sa v správe tendenčne tvrdilo.²¹⁾ Tak či onak, napriek viacerým pochybnostiam o správnosti, resp. tendenčnosti tejto správy u českých nekomunistických

politikov, aj ona prispela k vytvoreniu obrazu možnosti ovládnutia Slovenska „novou ľudákmi“ v DS. U českých nekomunistických strán sa tak vytvorila priaznivejšia atmosféra pre akceptáciu komunistického návrhu na negovanie víťazstva DS podriadením slovenských národných orgánov vláde v tzv. tretej pražskej dohode. Napriek tejto úspešnej povolebnej taktike komunistov, výrazne znižujúcej možný pozitívny efekt výhry prodemokraticky orientovanej DS, sú voľby 1946 nepochybne významným medzníkom vo vývoji Slovenska. Nielen že sa na ich základe darilo dlhšie a výraznejšie odporovať komunistickým totalitným snahám o ovládnutie slovenského verejného života, ale v májových voľbách 1946 Slováci jasne deklarovali svoju túžbu po slobode a demokracii a odmietli jej komunistické obmedzovanie.

RESUME

Slovakia and the Elections in 1946

After World War II, the first totalitarian Slovak Republic came to an end and the Czechoslovak Republic was reestablished with a new post-war people's democratic regime of restricted democracy. The political system after the war restricted the formation and shaping of parties, and all citizen groups that had cooperated actively with the former regime were excluded from political life. The wrangle between democratic, non-communist parties and totalitarian communists was a significant feature of this political system. The political tension of the political orientation of Slovakia cumulated during the first post-war elections in May 1946. In Slovakia, the main parties vying for votes were the Democratic Party (DS) and the Communist Party of Slovakia (KSS). There were also two less important non-communist parties – the Work Party and the Freedom Party. Democrats emphasized the indemnity for personal, religious and property freedom, honoring democratic traditions and castigation for infringing upon these traditions. They were grounded in the deeply agrarian and religious Slovak population. Communists stressed in their program social and economic reforms that were implemented after war. The majority of their voters were a less numerous group of workers that appreciated a positive experience with reforms. The winner of the elections in Slovakia was the Democratic Party with 63%; the Communist Party had 30 %. This masterful election victory of the democrats was unfortunately soon undercut by Slovak and Czech communists. Slovak authorities were completely subordinate to the centralized Czechoslovak government in Prague. The Communist Party became the most powerful party throughout Czechoslovakia, inasmuch as it had won the elections in Czech area.

20) V správe sa uvádzalo 79 prípadov porušenia zásad predvolebného boja zo strany DS. Okrem toho sa dávali i odporúčania „proti zisteným javom v postupe ľudáckeho krídla v DS“. Navrhovalo sa previesť previerky v Zbore Národnej bezpečnosti, previesť očistu v súdnictve, uväzniť bývalých poslancov slovenského snemu, penzionovať všetkých biskupov okrem Čárskeho a trestne stíhať všetkých, ktorí sa v predvolebnom boji dopustili trestných činov (čo malo postihnúť aj niektorých poslancov DS za ich radikálnejšie predvolebné výroky). NA Praha, f. 100/24, sv. 41, a i. 839.

21) SNA Bratislava, f. ÚV KSS – Generálny tajomník, k. 2122; SNA Bratislava, f. DS, šk. č. 13.

Je to bežná základná číslovka. Za ňou sa skrýva zákon na ochranu ľudovodemokratickej republiky č. 231/1948 Zb. z., ktorý legalizoval hromadné perzekúcie a postihol tisíce ľudí. Už len z tohto hľadiska je jeho význam nesmierny. Je číselným symbolom, vyjadrujúcim plnosť utrpenia a obeť. O to prekvapujúcejšie pôsobí skutočnosť, že historiografia tomuto zákonu doteraz nevenovala väčšiu pozornosť. Brala ho ako samozrejmosť, ktorá charakterizovala komunistický režim bez toho, aby sa pokúsila o hlbšiu analýzu v dobovom kontexte.

**Prof. PhDr. Róbert
Letz, PhD.**

(1967), absolvent Filozofickej fakulty UK v Bratislave, vedúci Katedry histórie na Pedagogickej fakulte UK v Bratislave.

Zákon č. 231/1948 Zb. z. sa nezrodil vo vzduchoprázdne. Nadviazal najmä na tradíciu dvoch predchádzajúcich zákonov na ochranu republiky. Zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Zb. z. a zákona o trestných činoch proti štátu č. 320/1940 Sl. z. Zákon č. 50/1923 Zb. z. prijalo Národné zhromaždenie ČSR dňa 19. marca 1923.¹⁾ Táto norma vyčlenila významnejšie trestné činy namierené proti celistvosti štátu, jeho demokratickej a republikánskej forme a proti ústavným činiteľom. Už pri prijímaní tohto zákona sa ukázalo, že nejde o riešenie, ktoré by zjednotovalo spoločnosť a posilňovalo demokraciu. Návrh zákona síce podporili vládne československé strany, no narazil na odmietnutie opozície všetkých odvetiev, ktorá argumentovala tým, že porušuje ústavou zaručené základné demokratické práva a slobody. Podľa nej zákon postihoval každý pre vládu nevítaný verejný a súkromný prejav a stal sa terorom určitého politického názoru na štát, forsírovanom v demokratickom ruchu. Je zaujímavé, že proti zákonu sa veľmi ostro stavala Komunistická strana Československa (KSČ).²⁾ Zákon bol prijatý v časoch mieru a konsolidácie, no zavádzal pomerne prísne trestné sadzby. Najvyšším trestom bolo doživotné väzenie. Tento trest nebol výlučný, ale alternatívny k nižším trestným sadzbám. Výnimkou bol iba §7, kde sa zaviedol ako výlučný v prípade útokov na život najvyšších ústavných činiteľov. Trest doživotného väzenia sa vzťahoval na trestné činy vynesené za zvlášť priťažujúcich okolností za zločin úkladov (§1), ohrozenia bezpečnosti republiky (§3), vojenskej zrada (§6), útoku na život ústavných činiteľov (§7)

a telesné poškodenie ústavných činiteľov (§8). Zákon č. 50/1923 Zb. na ochranu republiky vo svojom pôvodnom znení neobsahoval trest smrti. Až jeho novela, ktorá vyšla ako zákon č. 130/1936 Zb. z 13. mája 1936, zmenila pôvodný §6 o zločine vojenskej zrade zavedením trestu smrti ako alternatívneho trestu.³⁾ Súčasne výraznejšie sprísnila trestné sadzby pri viacerých skutkových podstatách. Pre závažné trestné činy podľa zákona č. 50/1923 Zb. bol príslušný štátny súd, zriadený zákonom č. 51/1923 Zb. Tento zákon bol nahradený zákonom č. 68/1935 Zb. o vrchných súdoch ako súdoch štátnych.

Zákon č. 320/1940 Sl. z. o trestných činoch proti štátu prijal Snem Slovenskej republiky dňa 26. novembra 1940, teda v čase vojny a v čase tuhšieho pripútania Slovenska k nacistickému Nemecku po salzburských rokovaniach. Tento zákon priamo vychádzal a nadväzoval na svojho predchodcu – zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Zb.⁴⁾ Zaviedol nové skutkové podstaty trestných činov a obsahoval prísnejšie trestné sadzby ako jeho predchodca. Podstatne rozšíril možnosť udelenia trestu smrti ako mimoriadneho trestu za zvlášť priťažujúcich okolností. Tento trest však nebol výlučný, ale bol alternatívou k trestu doživotného väzenia. Trest smrti sa vzťahoval na tie činy, ktoré naplňali skutkovú podstatu trestných činov úkladov o republiku (§1), vojenská zrada (§8). Trest doživotného väzenia sa ako najvyšší trest vzťahoval na trestné činy podľa §3 ohrozenie bezpečnosti republiky, §5 zrada štátneho tajomstva, §6 vyzvedačstvo, §11 telesné poškodenie ústavných činiteľov. Ako

1) Komentovanú verziu zákona č. 50/1923 Zb. pozri: ČERNÝ, J.: *Zákon na ochranu republiky*. Pardubice: Soudcovské listy, 1926, 164 s. Zákon č. 50/1923 Zb. bol novelizovaný a sprísnený zákonmi č. 124/1933 Zb., č. 140/1934 Zb. a č. 130/1936 Zb., teda v čase, keď sa dostal k moci a upevňoval sa nacistický režim v Nemecku.

2) Rozsiahla parlamentná rozprava k návrhu zákona na ochranu republiky je dostupná na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenoprot/194schuz/s194001.htm>.

3) *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*, roč. 1936, částka 35 vydána 23. 5. 1936, zákon č. 130/1936 Zb., s. 477.

4) Genéza zákona č. 320/1940 Sl. z. sa nachádza v publikácii: UDVARDY, L. – TAKÁČ, M.: *Zákon o zločinoch proti štátu*. Bratislava 1941, s. 17 – 20.

výlučný trest sa podobne ako v zákone č. 50/1923 Zb. vzťahoval na prípady útokov na život najvyšších ústavných činiteľov (§10).⁵⁾

Po obnovení ČSR v roku 1945 sa neuvažovalo o zrušení zákona na ochranu republiky. Istý čas však platil právny dualizmus. V Česku sa od roku 1945 používal starý zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Zb., na Slovensku stále platil zákon o trestných činoch proti štátu č. 320/1940 Sl. z. Vtedajší Najvyšší súd v Bratislave sa v niekoľkých nálezochoch vyslovil, že tento zákon platí ďalej podľa § 2 nariadenia č. 1 Slovenskej národnej rady zo dňa 1. septembra 1944 o vykonávaní zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci na Slovensku, ako norma, ktorá neodporuje republikánsko-demokratickému duchu. V praxi to znamenalo, že činy, kvalifikované ako protištátne, namierené proti ČSR a jej ústavným činiteľom boli na Slovensku posudzované prísnejším vojnovým zákonom určeným na ochranu Slovenskej republiky. V diskusii imunitného výboru Národného zhromaždenia o vydaní poslancov a generálnych tajomníkov DS Jána Kempného a Miloša Bugára na trestné stíhanie 14. a 15. októbra 1947 a následne 16. októbra 1947 v pléne Národného zhromaždenia sa naplno otvorila otázka nejednotnosti zákona, ktorý by postihoval trestné činy politickej povahy. Vláda a parlament potom pracovali rýchlym tempom. Vláda predložila návrh zákona do parlamentu 21. októbra 1947 a parlament ho schválil už 24. októbra 1947 ako zákon č. 182/1947 Zb. Táto norma zabezpečila jednotný postup v trestných veciach proti štátu a jeho zriadeniu. Protištátne trestné činy sa mali na celom území ČSR trestať jednotne podľa zákona č. 50/1923 Zb. Na rozsudky, vynesené podľa zákona 320/1940 Sl. z. sa malo odteraz hľadieť akoby boli vynesené podľa zákona č. 50/1923 Zb. Na celom území štátu sa teda obnovil stav spred roka 1938. Zákon č. 182/1947 Zb. súčasne obnovil platnosť zákona č. 68/1935 Zb. a s ním aj štátne súdy, príslušné posudzovať trestné činy podľa zákona na ochranu republiky. Inštitút štátneho súdu sa na Slovensku naplno začal využívať až od apríla 1948. Jeho skoršiemu použitiu zabránila vnútropolitická kríza spojená s definitívnym prevzatím moci komunistickou stranou. Hneď po začiatočnej konsolidácii komunistického režimu sa prišlo k realizácii prvých veľkých politických procesov. Procesy boli namierené proti bývalým exponentom Demokratickej strany (DS) v súvislosti s ich zapletením do tzv. protištátneho sprisahania na Slovensku. V sku-

točnosti išlo o akciu cieľavedome vyvolanú komunistami ovládanou Štátnou bezpečnosťou s cieľom kompromitovať DS, a tak ju obrať o plody volebného víťazstva z roku 1946. Všetky pripravené procesy sa konali pred senátmi štátneho súdu v Bratislave. Prvým v poradí bol proces proti skupine Otto Obuch, Ján Ursíny a spol., ktorý sa konal v dňoch 19. až 29. apríla 1948, druhým bol proces proti J. Kempnému, M. Bugárovi a spol. (bývalým poslancom a generálnym tajomníkom DS), ktorý sa konal 15. mája 1948 a tretí bol proces Anton Meltzer a spol., ktorý sa konal 22. až 26. júna a 28. júna 1948. Vo všetkých troch procesoch, ktoré spustili obrovskú lavínu politických procesov v čase komunistickej totality, hrali kľúčovú úlohu verejný žalobca Ján Feješ a predseda senátu štátneho súdu Karel Bedrna, obaja medzivojnoví členovia KSČ.

Stav, ktorý vytvoril zákon č. 182/1947 Zb., však bol pre komunistický režim nedostatočný. Preto sa uvažovalo o dvoch alternatívach. Prvou bola novelizácia platného zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Zb., druhou vypracovanie a prijatie úplne novej osnovy zákona na ochranu republiky. Komunistické stranické vedenie sa viac prikláňalo k druhej alternatíve. K tomuto riešeniu smerovalo ešte pred februárom 1948. Právnická komisia, kto-

Otto Obuch
Zdroj: Archív ÚPN.

5) Rámcové porovnanie zákonov č. 50/1923 Zb. a č. 320/1940 Sl. z. sa nachádza v štúdiu RYCHLÍK, J.: Perzekúcia odporcov režimu na Slovensku 1938 – 1945. In: ŠMIGEL, M. – MIČKO, P. (Ed.): *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica 2005, s. 124 – 127.

rá fungovala pri Sekretariáte ÚV KSČ, usporiadala 14. novembra 1947 rokovanie svojich právnych expertov o „chystanej osnove zákona na ochranu republiky.“⁶⁾ Hoci sa hovorilo o vypracovaní osnove nového zákona, komunistickí právnici ju v tomto štádiu ešte nevypracovali.

Alexej Čepička, zať predsedu KSČ Klementa Gottwalda prešiel v dôsledku komunistického štátneho prevratu 25. februára 1948 z funkcie ministra nenápadného ministerstva vnútorného obchodu do funkcie ministra spravodlivosti. Vo funkcii ministra spravodlivosti vystriedal národného socialistu Prokopa Drtinu. A. Čepička bol rodák z Moravy, člen KSČ od roku 1929. Pre jeho dosadenie do funkcie ministra spravodlivosti boli popri osobných ambíciách rozhodujúce aj predpoklady, ktoré mu dávalo vzdelanie. Po absolvovaní právnickej fakulty v Prahe pôsobil ako advokátsky koncipient v Ostrave. Čepička sa ujal svojho úradu s veľkou razanciou. Jednou z jeho prvých aktivít bol podnet k začatiu prípravných prác na osnove nového zákona na ochranu republiky. O tom, že príprava tohto zákona bola jeho srdcovou záležitosťou, svedčí fakt, že ho zaradil ako prioritnú úlohu v rámci tzv. justičnej dvojročnice (1948 – 1950) prebudovania, alebo presnejšie, rozvrátenia celého právneho poriadku v štáte.⁷⁾

Vo veci budúcnosti zákona na ochranu republiky sa dňa 12. marca 1948 na ministerstve spravodlivosti zišla porada komisie českých právnych expertov z rezortu spravodlivosti a prokuratúry, všetko budúcich rozhodujúcich kádrov komunistickej kabinetnej justície.⁸⁾ Účastníci tejto porady sa uzniesli, že zákon č. 50/1948 Zb. nebude novelizovaný, ale prijme sa úplne nový zákon na ochranu republiky, ktorý bude vychádzať z ducha novej, práve pripravovanej ústavy. Na porade bol k dispozícii už prvý – referentský návrh zákona na ochranu republiky, ktorý vypracoval pplk. justičnej služby Josef Šebestík z ministerstva vnútra.⁹⁾ Pritomní sa zhodli, že tento návrh bude ako východiskový rozmnožený a daný na pripomienkovanie odborníkom, a to najmä z radov KSČ. Porada sa zhodla na základných zásadách, z ktorých by mal vychádzať nový zákon na ochranu re-

publiky: „Nový zákon má chrániť výsledky národnej revolúcie, to jest národný front a ľudovú správu. Má chrániť masové prejavy ľudu, odborové hnutie a odborové organizácie... majú byť trestne postihnutí diplomatickí zástupcovia našej republiky, ktorí prejavili nesúhlas s ľudovodemokratickým režimom a republiku zradili. Majú byť zbavení občianstva a ich majetok konfiškovaný (Slávik)... majú byť trestne postihnutí tí príslušníci čl. brannej moci, ktorí počas mieru prebehnú, resp. dajú sa najať do armády štátu, ktorého režim je v úplnom rozpore s ľudovodemokratickým režimom ČSR. Rovnako je nutné postihnúť propagáciu režimu, ktorý nie je zlučiteľný s ľudovodemokratickou štátnou formou ČSR.“¹⁰⁾ Komisia sa zhodla na základnom princípe, že: „Osnova nového zákona na ochranu republiky musí byť vybudovaná na triednom základe tak, aby z kontextu zákona na prvý pohľad bolo zrejmé, že v našom štáte je potieraná imperialistická politika a že plnej ochrany sa dostáva tým, ktorí pracujú pre ľudovodemokratický režim v ČSR, smerujúci k socializmu.“¹¹⁾ Minister Čepička stanovil pre vyhotovenie osnove šibeničný termín – 22. marec 1948. Vôbec celú prípravu osnove zákona na ochranu republiky poznačil chvat, čo sa neskôr odrazilo vo veľkom počte rôznych dodatkov, ktoré sa zapracúvali do poslednej chvíle. Pre rýchlejšie zvládnutie vypracovania osnove sa vytvorila užšia komisia ktorú tvorili prokurátori Jan Tolar, František Grospič a Rudolf Zitek. Táto komisia dostala za úlohu pracovať na príprave osnove denne od 15. marca 1948. O práci širšej i užšej komisie bolo pravidelne informované Predsedníctvo ÚV KSČ. Dňa 19. apríla 1948 bola hotová osnova odovzdaná so súhlasom vlády na medziministerské konanie. Pripomienky jednotlivých rezortov sa prerokovali na porade dňa 29. apríla 1948. V zápisnici vedúcich odborov ministerstva spravodlivosti z 18. mája 1948 sa konštatovalo: „Zákon na ochranu republiky – neodstránené rozpory, lebo ministerstvo vnútorného obchodu trvá na zásade, aby týmto zákonom bolo možné vysloviť stratu živnostenského oprávnenia, ďalej je tu zásadné stanovisko ministerstva vnútra, pokiaľ ide o stratu občianskeho prá-

6) Národní archiv České republiky (NAČR) Praha, f. ÚV KSČ, Právní komise, a. j. 249. Pozvánka na schůzi Právnícké komise ÚV KSČ. Praha 12. 11. 1947.

7) Pozri: MATES, P.: 30. výročí právnické dvoutletky. In: *Právní obzor*, roč. 63, 1980, č. 8, s. 724 – 725.

8) Porady komisie sa zúčastnili: B. Ziegler, M. Vošahlík, A. Dressler, V. Černý, O. Heráf, Polák, J. Tolar, Turek, J. Urválek, F. Grospič a K. Klos.

9) J. Šebestík pracoval v službách ministerstva vnútra už pred rokom 1948. Mal aj pracovné väzby so Slovenskom. V roku 1947 ho na základe uznesenia vlády ČSR prezidiom ministerstva vnútra vymenovalo za predsedu reslovakizačnej komisie na Slovensku.

10) NAČR Praha, fond: ÚV KSČ, Právní komise, a. j. 249. Zpráva o výsledku porady, konané dne 12. 3. 1948 na ministerstvu spravedlnosti o vypracování osnove nového zákona na ochranu republiky.

11) *Tamtiež*.

va a konečne stanovisko ministerstva národnej obrany. *Nutné predložiť 6-ke.*¹²⁾ Osnova bola predložená vláde dňa 30. júna 1948. Vláda ju však nemohla prerokovať pre nával iných predložených osnov, čakajúcich na schválenie. Navyše obsahovala stále sporné body. Tým sa získal určitý čas pre vypracovanie a doplnenie dodatkov, k čomu došlo z iniciatívy ministra spravodlivosti A. Čepičku. Tieto doplnky z konca augusta 1948 sa týkali zneužitia úradu duchovného alebo inej podobnej funkcie, hospodárskej sabotáže a ohrozenia jednotného hospodárskeho plánu z nedbanlivosti, šírenia nepravdivých a poplašných správ a zavedenia vedľajšieho trestu straty živnosti. Na zostrovanie jednotlivých ustanovení tvoriaceho sa vládneho návrhu zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky mala nepochybne vplyv aj medzinárodnopolitická situácia. V júni 1948 vypukla berlínska kríza, ktorá vyvrcholila sovietskou blokádou západného Berlína a znamenala ďalšie zostrenie vzťahov medzi východným a západným blokom. Navyše v tom istom mesiaci vypukla tzv. juhoslovanská kríza, keď Informačné byro obvinilo komunistickú stranu Juhoslávie zo zrady komunistického hnutia.

Vláda schválila predloženú osnovu zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky na svojej schôdzi dňa 7. septembra 1948. V dôvodovej správe k schválenému vládnomu návrhu zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky sa konštatuje nedostatočnosť starého zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Zb. kvôli zásadnej zmene štátneho zriadenia a zvýšenému vonkajšiemu nebezpečenstvu pre štát: *„Štát budujúci na socialistických zásadách, si nemôže na svoju ochranu vystačiť so zákonom, ktorý bol zameraný na ochranu štátu budujúceho na základoch úplne iných. Je preto nutné vytvoriť nový zákon na ochranu republiky, ktorý by prihliadal k zmeneným pomerom, a ktorý by bol účinnou zbraňou proti všetkým, ktorých činnosť by bola zameraná proti štátu a jeho ľudu. Potreba takejto účinnej ochrany je dnes tým naliehavejšia, keď vonkajšie nebezpečenstvo pre štát dosiaľ neprestalo.“*¹³⁾ Bolo to taktické zakrytie represívneho zámeru. Útok na „nepriateľov ľudovej demokracie“ sa mal viesť v mene jej obrany. To malo súčasne slúžiť na ospravedlnenie represíí. Vládna osnova zákona bola rozdelená na päť hláv. Do prvej hlavy boli zahrnuté „Trestné činy proti štátu“. Táto časť zákona mala chrániť štát proti priamym útokom na jeho základy

a existenciu (samostatnosť, ústavná jednotnosť, územná celistvosť, ľudovodemokratické zriadenie, spoločenská a hospodárska sústava, najvyššie ústavné orgány). Ustanovenia druhej hlavy sa zamerali na vonkajšiu ochranu štátu. Nôvum prinieslo ustanovenie, že brannosť štátu je ohrozovaná nielen priamymi útokmi, ale aj nepriamo útokmi proti brannej moci spojenca. Do tejto hlavy spadali niektoré činy, spáchané v čase brannej pohotovosti štátu, v dobe ozbrojeného napadnutia republiky a v dobe, keď sú zavádzané zvýšené bezpečnostné opatrenia pre obranu štátu. Tretia hlava zahŕňala trestné činy proti vnútornej bezpečnosti štátu. Postihovala útoky na vnútorný poriadok štátu, telesné útoky a útoky na česť ústavných činiteľov. Sem boli zaradené aj postihy útokov na niektoré základné princípy, na ktorých sa buduje štát. Zdôraznila sa najmä trestnosť podpory a propagácie fašizmu a podobných hnutí, potláčajúcich „slobodu pracujúcej triedy“ alebo šíriacich národnostnú, náboženskú alebo rasovú neznášanlivosť. Sem boli zaradené aj trestné činy proti hospodárskemu poriadku republiky. Ustanovenia štvrtej hlavy mali chrániť štát proti útokom na jeho medzinárodné vzťahy. Za trestnú sa tu považovala zrada, ale aj poškodzovanie záujmov republiky, najmä rozširovanie nepravdivých správ o politických, bezpečnostných, právnych, hospodárskych a sociálnych pomeroch v štáte, hanobenie spojeneckého štátu a podnecovanie k útočnej vojne. Piata hlava obsahovala spoločné a záverečné ustanovenia. Riešila otázku druhu a výšky majetkových trestov. Možnosť konfiškácie majetku sa výrazne rozšírila. Zaviedol sa nový trest straty štátneho občianstva a strata živnostenského oprávnenia. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že pod zámienkou sprehľadnenia, upresnenia alebo dôkladnejšieho postihu došlo k revízii väčšiny skutkových podstatí a k zavedeniu nových skutkových podstatí. Trestné sadzby boli neúmerne zvýšené.

Niektoré otázky aj po vypracovaní vládnej osnovy zákona však stále ostávali nevyriešené. Mala ich doriešiť dohoda zainteresovaných ministrov. Na základe týchto rokovaní boli vypracované ustanovenia o neoprávnenom opustení republiky a neuposlúchnutí výzvy k návratu na územie republiky. Posledné dôležitejšie rokovanie o doplnkoch pripravovanej osnovy sa týkalo návrhu ministerstva výživy (ministerka Ludmila Jankovcová), ktoré presadzovalo osobitný paragraf o ohrození výživového plánu. Po-

12) Archiv ministerstva spravodlivosti Českej republiky (AMS ČR) Praha, f. Raisův archiv, kartón 14 c). Zápis o poradě přednostů odborů konané dne 18. 5. 1948. Šestka označuje orgán komunistické strany. Jej predsedom bol tajomník Právnické komise ÚV KSČ. Jej schůzdi sa zúčastňoval minister spravodlivosti. Šestka prerokovala osnovy zákonov, ale aj konkrétne prípady – veci milostí, otázky trestnej politiky. Pozri: KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost*. Brno 1999, s. 101.

13) Dostupné na internete: http://www.psp.cz/eknih/1948ns/tisky/t0094_02.html.

Ročník 1948.

85f

Sbierka zákonov republiky Československej

Čísťka 85.

Vydaná dňa 16. októbra 1948.

Cena Kčs 4-20.

OBSAH:

(231. a 232.) 231. Zákon na ochranu ľudovodemokratickej republiky. — 232. Zákon o štátnom súde.

231.

Zákon

zo dňa 6. októbra 1948

na ochranu ľudovodemokratickej republiky.

Národné zhromaždenie republiky Československej usnieslo sa na tomto zákone:

Hlava I.

Trestné činy proti štátu.

§ 1.

Velezrada.

(1) Kto sa pokúsi:

a) zničiť samostatnosť alebo ústavnú jednotnosť republiky,

b) odtrhnúť od republiky časť jej územia, c) zničiť alebo rozvrtiť ľudovodemokratické zriadenie alebo spoločenskú alebo hospodársku sústavu republiky, zaručené ústavou, alebo

d) násilím znemožniť ústavnú činnosť prezidenta republiky alebo jeho námestníka, zákonodárneho sboru alebo vlády (Sboru povereníkov),

potresce sa pre zločin ťažkým žalárom od desať do dvadsaťpäť rokov alebo doživotne.

(2) Rovnako sa potresce, kto sa na čin, uvedený v odseku 1, s niekým spoľí alebo vojde do priameho alebo nepriameho styku s cudzou mocou alebo s cudzími činiteľmi.

(3) Smrťou sa vinník potresce:

a) ak spácha čin, uvedený v odseku 1 alebo 2, za brannej pohotovosti štátu alebo v čase ozbrojeného napadnutia republiky,

b) ak boly takým činom zvláštnou mierou ohrozené samostatnosť, ústavná jednotnosť alebo územná celistvosť republiky, jej ľudovodemokratické zriadenie, spoločenská alebo hospodárska sústava, zaručené ústavou, alebo ak bola znemožnená ústavná činnosť prezidenta republiky alebo jeho námestníka, zákonodárneho sboru alebo vlády (Sboru povereníkov),

c) ak sa na taký čin použila branná moc alebo ozbrojený alebo na vojenský spôsob organizovaný sbor alebo ak boly na taký čin sbierané alebo organizované branné alebo pomocné sily alebo hromadené zbrane alebo strelivo,

d) ak sa pri takom čine kládol násilný odpor brannej moci alebo ozbrojenému sboru, alebo

e) ak je tu iná zvlášť priťažujúca okolnosť.

§ 2.

Sdružovanie proti štátu.

(1) Kto sa s niekým spoľí s úmyslom podvracať samostatnosť, ústavnú jednotnosť alebo územnú celistvosť republiky alebo jej ľudovodemokratické zriadenie, jej spoločenskú alebo hospodársku sústavu alebo jej národnú povahu, zaručené ústavou, potresce sa pre prečin tuhým väzením od troch mesiacov do troch rokov.

(2) Kto spácha čin, uvedený v odseku 1, za brannej pohotovosti štátu alebo v čase oz-

40

Zákon č. 231/1940 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky.
Zdroj: Archív ÚPN.

stihoval by neplnenie roľníckych kontingentov (dodávok). Od tohto návrhu sa po rokovaníach 29. septembra 1948 v ústavnoprávnom výbore Národného zhromaždenia upustilo s tým, že zákon poskytuje dosť možností na stíhanie predmetnej trestnej činnosti.¹⁴⁾ Ďalšie doplnky do zákona zapracovali členovia ústavnoprávneho výboru parlamentu pod vedením Jana Bartuška (KSČ), ktorí si osvojili pripomienky právnej rady ÚV KSČ. Tak sa do osnovy dostal doplnok, podľa ktorého bolo hanobenie republiky trestné nielen keď k nemu došlo na verejnosti a pred viacerými ľuďmi, ale aj medzi štyrmi očami. Ďalej sa sprísnilo ustanovenie o sabotáži. Možnosť konfiškácie majetku sa rozšírila tak, že sa stala prípustná pri každom odsúdení vinníka pre trestný čin podľa pripra-

vovaného zákona, a to aj vtedy, ak išlo o trestný čin z nedbanlivosti alebo iba o priestupok. Nepriatelia republiky a ľudovej demokracie mali byť zbavení hospodárskej základne, ktorá by im umožnila, aby sami organizovali alebo aspoň podporovali „nepriateľskú činnosť“. Ústavnoprávny výbor ďalej doplnil dve ustanovenia o „zákaze pobytu“ (§56) a „prikázanie do robotárne“ (§57). Nepriateľ tým mal byť vytrhnutý zo svojho pôvodného prostredia, mal stratiť svoje prirodzené zázemie a staré kontakty. Pracovné tábory mali dosiahnuť efekt prevýchovy prácou. Ďalším významným dodatkom tohto výboru bolo rozšírenie ochrany verejných zborov (národných výborov) proti násiliu, ktoré môže ohroziť výkon ich právomoci. Výbor rozšíril toto ustanovenie o nové ustanovenie s dvomi paragrafmi (§20 a §21) pod názvom „vzbúrenie“. Išlo o ochranu výkonu právomoci verejného funkcionára i verejného zboru pred zhlukom viacerých osôb, ktoré majú v úmysle násilím pôsobiť na výkon tohto funkcionára alebo zboru.¹⁵⁾ Ústavnoprávny výbor prijal osnovu zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky na svojom zasadnutí 29. septembra 1948 a odporučil plénu Národného zhromaždenia, aby ju prijalo. Osnova tohto zákona bola predložená plénu parlamentu dňa 6. októbra 1948. Spravodajcom návrhu zákona bol poslanec Jaroslav Kokeš (KSČ). Na záver svojho vystúpenia definoval účel nového zákona: „*Odhlasovaním zákona dáme pánovi ministromi vnútra, pánovi ministromi spravodlivosti a im podriadeným orgánom a sudcom skutočne účinnú zbraň, na ktorú budeme hrdí. Nech táto zbraň sa stane v ich rukách tým, čím sa stala Červenoarmejcom Stalinova kaťuša, zbraň na rozbitie, zničenie posledných pozícií nepriateľov našej republiky.*“¹⁶⁾ Vystúpenie ďalších poslancov v rozprave sa nieslo v znamení údajného ohrozenia ľudovej demokracie, ktorú treba brániť radikálnymi metódami. Poukazovalo sa na rozdielnosť prijímaného zákona od zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Zb., ktorý údajne slúžil iba buržoázii v boji proti robotníckej triede. Kým však prvorepublikový zákon prijal parlament až po dlhej búrlivej rozprave, kde zaznela ostrá kritika opozície, pri prijímaní zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky vyzneli všetky prejavy unisono. Nezaznela žiadna kritika voči straneckej línii, ktorá bola nespochybniteľná. Paradoxne tak komunisti, odmietajúci v roku 1923 zákon na ochranu republiky, sami o 25 rokov neskôr vy-

14) O postupe prác na návrhu zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky pozri: NAČR Praha, f. ÚV KSČ, Právni komise, a. j. 249. Zpráva o vzniku zákona na ochranu lidové demokratické republiky. Praha 5. 10. 1948.

15) Bližšie informácie o doplnkoch ústavnoprávneho výboru sú dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/013schuz/s013002.htm>.

16) Tamtiež.

pracovali zákon, ktorý sa svojim drakonickým obsahom nedal porovnať s predchádzajúcimi.

Najdlhšie vystúpenie v rozprave mal minister spravodlivosti A. Čepička. Prijímaným zákonom dostáva podľa neho pracujúci ľud dobrý nástroj na „...*potieranie vydedencov života, zvyškov rozbitej reakcie*.“¹⁷⁾ Za osobitne kompromisnícke možno označiť vystúpenie poslanca Strany slovenskej národnej obrody (bývalá DS) Milana Poláka, ktorý okrem chvál na Sovietsky zväz a socializmus zaútočil v súvislosti s prijímaným zákonom aj na slovenskú štátnosť. Pripomenul, že zákon sa prijíma práve na 10. výročie vyhlásenia autonómie Slovenska, keď „pomýlená ľudácko-fašistická garnitúra trhala telo ČSR“. Poslanec Viliam Šalgovič (KSS) zdôraznil veľkorysosť komunistického režimu, ktorý údajne prejavil maximum dobrej vôle dohodnúť sa s tými, ktorí nechápu jeho ciele. Bol presvedčený, že: „... *drvivá väčšina nášho obyvateľstva sa vyslovila a plne podporuje túto našu generálnu líniu, no odstavená zradná buržoázia a dedinská buržoázia, boháči, nemôžu a nevedia sa zmieriť s vývojom u nás*.“¹⁸⁾ Paragraf 25 pripravovaného zákona, ktorý zabráňoval šíreniu nacizmu, fašizmu, potláčaniu práv pracujúceho ľudu, národnostnú, náboženskú alebo rasovú nenávisť Šalgovič vnímal účelovo triedne a proletársko-internacionalisticky: „*Tento paragraf je aj podoprením medzinárodnej solidarity robotníckej triedy a potvrdením, že v radoch tejto niet miesta pre národnú a rasovú diskrimináciu. Je mementom pre všetkých, ktorí by, sledujúc ciele reakcie, chceli využiť buržoázny nacionalizmus k nastoleniu rozporov medzi Čechmi a Slovákmi, alebo antisemitizmus k zaneseniu rozvratu a našttrbeniu jednoty pracujúcich*.“¹⁹⁾

Zákon na ochranu ľudovodemokratickej republiky bol prijatý jednomyseľne. V zbierke zákonov bol uverejnený 16. októbra 1948 a účinnosť nadobudol ôsmy deň po vyhlásení.²⁰⁾ Zákon č. 231/1948 Zb. sa pre svoju nepríjemnosť stal symbolom „nezákonných zákonov“ komunistického režimu. Po prvý raz v dejinách moderného trestného práva sa v ňom uplatnila zásada tzv. nepodloženej notoriety.²¹⁾ Dôvodom bola masová politická emigrácia z ČSR po februári 1948. Nedovolené prekročenie hraníc bolo pred rokom 1948 kvalifikované ako správny priestupok stíhaný okresným národným výborom. S použitím notoriety sa už

krátko po februári 1948 kvalifikovali ako zločin úkladov pokus (prípadne pokus tohto zločinu). Podľa zákona č. 231/1948 Zb. to už kvalifikoval ako velezradu. Automaticky sa totiž predpokladalo, že páchatel má úmysel spoľčiť sa v zahraničí s cudzou nepriateľskou mocnosťou a bude pracovať proti ľudovej demokracii.

Zločin úkladov proti republike podľa zákona č. 50/1923 Zb. predpokladal násilie zo strany páchatela, pri velezrade podľa zákona č. 231/1948 Zb. už násilie nefiguruje. Ak zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Zb. z. poznal trest smrti iba v jednom paragrafe svojej novely z roku 1936 a zákon o trestných činoch proti štátu č. 320/1940 Sl. z. ho zaviedol pre zločiny úkladov a vojenskej zrady, zákon č. 231/1948 Zb. zaviedol trest smrti pre celý rad zločinov kvalifikovaných ako velezrada (§1), vyzvedačstvo (§5), vyzvedačstvo proti spojencovi (§6), vojnové záškodníctvo (§10), vojnová zrada (§11), útoky na život ústavných činiteľov (§14), telesné ublíženie ústavných činiteľov (§15). Vo všetkých týchto prípadoch s výnimkou §11 bol trest smrti výlučný.

Komunistický režim formálne navonok prevzal model z čias prvej ČSR – zákon na ochranu republiky a štátny súd, príslušný posudzovať závažnejšie trestné činy politického charakteru. Aj zákon na ochranu republiky č. 50/1923 Zb. sa viazal zákon č. 51/1923 Zb. o štátnom súde, ktorému boli určené osobitné ťažké delikty podľa zákona na ochranu republiky. Na zákon o ochrane ľudovodemokratickej republiky priamo nadväzoval zákon č. 232/1948 Zb. zo dňa 6. 10. 1948 o štátnom súde. Išlo o súd špecializovaný na protištátne trestné činy podľa zákona č. 231/1948 Zb., na ktoré sa vzťahovala trestná sadzba od 10 rokov väzenia až po trest smrti, alebo všetky tie prípady, ktoré navrhol riešiť pred štátnym súdom verejný žalobca. O zriadení nového štátneho súdu, plne vyhovujúceho predstavám komunistického mocného sa rokovalo už na porade komisie právnych expertov z rezortu spravodlivosti a prokuratúry, ktorá sa zišla v Prahe dňa 12. marca 1948. Podľa dohody zúčastnených „... *na území ČSR má byť jeden jediný štátny súd so sídlom v Prahe. Na tomto štátnom súde budú ustanovení štátni zástupcovia, určení výhradne pre štátny súd a budú zriadené pri krajskom štátnom zastupiteľstve v Prahe. Náместníkom prokurátora štátneho súdu bude osoba vojenská a ďalším ná-*

17) Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/013schuz/s013005.htm>.

18) Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/013schuz/s013007.htm>.

19) *Tamtiež*.

20) *Zbierka zákonov republiky československej*, roč. 1948, čiastka 85, vydaná 16. 10. 1948, zákon č. 231/1948 Zb., s. 381 – 393.

21) Notorieta - všeobecná známosť, skutočnosť, ktorú už nie je potrebné ďalej zisťovať a dokazovať.

mestníkom Slovák.“²²⁾ Pri príprave zákona o štátnom súde sa nevyskytli také problémy ako pri tvorbe zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky. Prednosta III. odboru ministerstva spravodlivosti (trestné právo) M. Vošahlík na porade vedúcich odborov 18. mája 1948 konštatoval: „*Osnova zákona o štátnom súde spracovaná stranícky a bude predložená s. ministromi.*“²³⁾ Vládny návrh zákona o štátnom súde bol schválený 7. septembra 1948, teda v rovnaký deň ako návrh zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky. Aj ústavnoprávny výbor parlamentu prerokoval návrh tohto zákona v rovnakom termíne – dňa 29. septembra 1948. Počas rokovania vo výbore získal väčšinu názor, aby sa zákonom predpísaná lehota od doručenia obžaloby po hlavné pojednávanie trvala osem dní a nie tri dni ako navrhlo ministerstvo spravodlivosti. „*Po zásahu s. ministra Čepičku bolo uznesenie revokované a ústavno-právny výborom nakoniec odhlasovaná 3 denná lehota.*“²⁴⁾ Národné zhromaždenie dňa 6. októbra 1948 prerokovalo osnovu zákona o štátnom súde spoločne s osnovou zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky. Spravodajcom predkladanej osnovy o štátnom súde bol poslanec Kornel Haim (KSS) z ústavnoprávneho výboru. Zákon mal podľa neho splniť funkciu rýchlej a účinnej zbrane proti každému útoku na ľudovodemokratickú ČSR. Vyzdvihol skutočnosť rýchleho a účinného konania pred štátnym súdom a efekt, ktorý prinesie účasť sudcov z ľudu a propagačne využité procesy aj proti neprítomným osobám: „*Takéto konanie umožňujú jednak zjednodušené formálno-právne predpisy prerokovanej osnovy, jednak účasť sudcov z ľudu, ktorí nemajú myseľ zaťaženú právnickými formuláciami a tak budú môcť rozhodovanie súdu ovplyvniť zdravou mienkou jednoduchého pracujúceho človeka... Ustanovenia o konaní proti neprítomným dajú konečne možnosť k tomu, aby pred tvárou širokej verejnosti mohla byť odkrytá pravá tvár našich reakčných politikov, ktorí ušli za hranice a chcú svojou velehradnou činnosťou zničiť a rozvrátiť našu*

republiku.“²⁵⁾ Prezident ČSR K. Gottwald vymenoval za prezidenta celoštátne pôsobiaceho Štátneho súdu so sídlom v Prahe advokáta Huga Richtera. Za jeho dvoch námestníkov boli vymenovaní krajský sudca Václav Černý a námestník predsedu Hlavného súdu v Bratislave Karel Bedrna. Oddelenie Štátneho súdu v Bratislave na čele s K. Bedrnou začalo svoju činnosť dňom 1. novembra 1948.²⁶⁾ Podľa §12 zákona č. 232/1948 Zb. o štátnom súde sa pre úlohu verejnej obžaloby zriadila štátna prokuratúra. Za štátneho prokurátora s celoštátnou pôsobnosťou so sídlom v Prahe bol navrhnutý prokurátor krajského štátneho zastupiteľstva v Prahe František Grospič a za štátneho viceprokurátora, šéfa bratislavského oddelenia štátnej prokuratúry, prokurátor Ján Feješ.²⁷⁾ Pôsobenie Štátneho súdu i štátnej prokuratúry nedávalo žiadnu záruku objektívneho posúdenia trestných prípadov. O tom, kto má byť obžalovaný a postavený pred senát Štátneho súdu a aké vysoké tresty mu majú byť vymierané, rozhodovali rôzne komisie, ktoré podľa dôležitosti prípadu koordinovali záujem komunistickej strany, ŠtB a ministerstva spravodlivosti.

Podľa údajov, založených na základe rehabilitácii podľa zákona č. 119/1990 Zb. bolo podľa zákona č. 231/1948 Zb. v celej ČSR odsúdených celkovo 26 079 osôb, z toho 20 961 v Česku a 5 118 na Slovensku.²⁸⁾ Napriek tomu, že zákon č. 50/1923 Zb. bol zrušený prijatím zákona č. 231/1948 Zb. s platnosťou od 24. októbra 1948, súdy súdili aj ďalej niektoré osoby z politických dôvodov podľa zákona č. 50/1923 Zb. Dôvodom bola skutočnosť, že podľa trestného hmotného práva platí zásada, že trestný čin sa posudzuje podľa zákona platného v dobe, kedy bol spáchaný. Podľa neskôr platného zákona sa posudzuje iba vtedy, ak je pre obvineného priaznivejší. Podľa starého zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Zb. bolo v ČSR po roku 1948 odsúdených celkovo 5187 osôb, z toho 3 899 v Česku a 1 288 na Slovensku.²⁹⁾ Podobná zásada vychádzajúca z trestného hmotného práva sa vzťahovala aj na zákon č. 231/1948 Zb.

22) NAČR Praha, f. ÚV KSČ, Právni komise, a. j. 249. Zpráva o výsledku porady, konané dne 12. 3. 1948 na ministerstvu spravedlnosti o vypracování osnovy nového zákona na ochranu republiky.

23) AMS ČR Praha, f. Raisův archiv, kartón 14 c). Zápis o poradě přednostů odborů konané dne 18. 5. 1948.

24) NAČR Praha, f. ÚV KSČ, Právni komise, a. j. 249. Zpráva o zákonu na ochranu lidově demokratické republiky.

25) Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/013schuz/s013003.htm>.

26) Bratislavské oddelenie štátneho súdu sídlilo v budove na Michalskej ul. 1 (dnes budova Univerzitnej knižnice), kde mu uvoľnil priestory Najvyšší súd a Generálne štátne zastupiteľstvo. Dňom 5. 3. 1949 došlo k presťahovaniu oddelenia štátneho súdu do budovy Justičného paláca.

27) VOREL, J. – ŠIMÁNKOVÁ, A. – BABKA, L.: *Československá justice v letech 1948 – 1953 v dokumentech*. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha, 2004, zv. 1, s. 102.

28) GEBAUER, F. – KAPLAN, K. – KOUDELKA, F. – VYHNÁLEK, R.: *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948 – 1989*. Praha 1993, s. 118 – 124.

29) *Tamtiež*, s. 86 – 91.

Jeho platnosť sa skončila 1. augusta 1950, keď nadobudol účinnosť trestný zákon č. 86/1950 Zb., ktorý v podstate prevzal všetky ustanovenia zákona č. 231/1948 Zb. Počet odsúdených podľa zákona č. 231/1948 Zb. síce výraznejšie poklesol najmä od roku 1953, teda po zrušení štátneho súdu, no súdy neprestali aj ďalej súdiť podľa tohto zákona.

Komunistický zákon na ochranu ľudovodemokratickej republiky č. 231/1948 Zb. motivoval politických väzňov, aby si počas politického uvoľnenia vytvorili organizáciu s názvom Klub 231 (K 231). Práve toto neosobné číslo najlepšie vystihovalo neľudskosť komunistického režimu, pre ktorý boli skutoční i potenciálni protivníci iba čísla nehodné dôstojného života. Ústredný výbor K 231 na čele s Karlom Nigrinom sa konštituoval 31. marca 1968 na veľkom zhromaždení bývalých politických väzňov v Prahe – Žofíne.³⁰⁾ Obdobou K 231 na

Slovensku bola organizácia pod názvom Slovenská organizácia na ochranu ľudských práv (SONOLP). Autorom názvu organizácie a jej predsedom sa stal bývalý politický väzeň Emil Vidra.³¹⁾ Jej ustanovujúce zhromaždenie sa konalo 7. apríla 1968 v bratislavskom Dome lodníkov.³²⁾ Obe organizácie úzko spolupracovali a zaslúžili sa o vypracovanie a prijatie rehabilitačného zákona č. 82/1968 Zb. z 25. 6. 1968. Napriek veľkému úsiliu štátne orgány obe organizácie oficiálne odmietli povoliť. Proti sa stavalo najmä konzervatívne krídlo ÚV KSČ a Moskva.³³⁾ Krátko po vstupe intervenčných vojsk do ČSSR bol K 231 zakázaný. Napriek dočasnému víťazstvu normalizácie komunistický režim padol. Cesta k dôslednej rehabilitácii obetí zákona č. 231/1948 Zb. sa otvorila. Tento zákon ostáva ďalej pre súčasníkov i budúce generácie mementom zneužitia štátnej moci a práva proti občanom.

RESUME

231

The communist regime persecuted its real and potential opponents either by special-purpose acts, or unlawfully. However, in recourse of criminal acts with of a political nature, no basic conditions for objective criminal act assessment were included in the act. This was part of an unequitable mechanism with the purpose of destroying all class and political enemies. This refers to the Act on the People's Democratic Republic's Protection - No. 231/1948 Coll., which was approved by parliament on 6 October 1948. This act is an example of radical progress by the communist regime against real, potential and fabricated opponents. The act was a reaction to the stimulus of then-Minister of Justice A. Čepička and was worked up and approved in a very short time under juristic biennial. Contrary to former acts on the Republic's protection, 231 gave possibilities to administer more widely the highest punishment, which was exceptional. The special State Court was established by the Act No. 231/1948 Coll. for dangerous political criminal acts. In compliance with incomplete data there were 26 079 people convicted in Czechoslovakia by law No. 231/1948 Coll.; within this number were 20 961 in the Czech area and 5 118 in Slovakia.

30) K. Nigrin (1904 – 1982) bol pôvodne stredoškolský profesor dejepisu v Benešove a v Uherskom Hradišti. Počas vojny ho v roku 1940 zaistilo gestapo a nacistický súd ho odsúdil na trest smrti. Pred vykonaním rozsudku sa mu podarilo ujsť do Veľkej Británie. Po návrate do Prahy pracoval na ministerstve zahraničného obchodu. Vo februári 1949 bol zaistený ŠtB a opäť odsúdený na trest smrti, neskôr zmenený na doživotie. Z väzby bol prepustený v roku 1966, teda po 17 rokoch.

31) E. Vidra (1916 – 1992) pracoval ako železničný výpravca. Popri zamestnaní vyštudoval v roku 1946 právnickú fakultu v Bratislave. Zamestnal sa v novovytvorenej Strane práce a opäť popri zamestnaní vyštudoval ďalšiu – filozofickú fakultu v Bratislave. V roku 1958 bol zaistený ŠtB a obvinený z podvracania republiky (dôvodom boli jeho rukopisné filozoficko-teologické práce). Odsúdený bol na 7 rokov väzenia. V roku 1960 ho prepustili na prezidentskú amnestiu. Pracoval vo výrobe. Po príchode intervenčných vojsk v roku 1968 emigroval do Rakúska.

32) VIDRA, Emil: Dôstojní ľudia. In: *Kultúrny život*, 12. 4. 1968.

33) Pozri: BENČÍK, Antonín: *Osem mesiacov Pražskej jari. 21. august 1968*. Martin 1990, s. 121 – 124; VANČURA, Jiří: *Naděje a zklamání. Pražské jaro 1968*. Praha 1990, s. 66.

„Ludovodemokratický honorár“

Dopisy Ladislava Novomeského Závěši Kalandrovi

PhDr. Petr Blažek

(1973), absolvent FF UK Praha, pracuje v Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky v Praze.

Teprve v minulém roce byl poprvé veřejně promítán sedmihodinový filmový fragment „největšího politického procesu“. Tímto přivlastněním historik Karel Kaplan pojmenoval známý soudní proces s Miladou Horákovou a jejími druhy, v jehož rámci se poprvé v Československu uplatnil sovětský model politického „monstrprocesu“.¹⁾

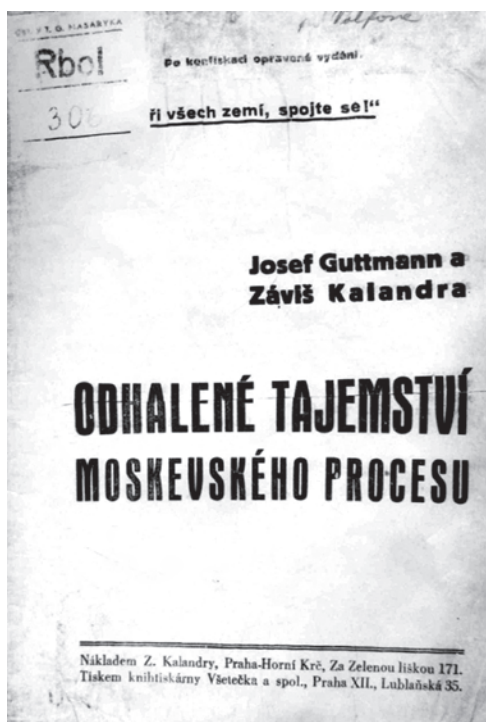
Na filmovém pásu je také zachycena část místy až ironické výpovědi literárního kritika, historika a novináře Závěši Kalandry, který patrně ze všech obžalovaných v pankrácké soudní sině nejvíce věděl o pozadí tohoto hrůzného divadla. Již v srpnu 1936 vydal vlastním nákladem šestnáctistránkový spisek, v němž spolu s bývalým šéfredaktorem *Rudého Práva* Jiřím Guttmanem kritizoval moskevský proces s někdejšími vysokými komunistickými funkcionáři: „Otázka, před níž je postavili, nezněla: je to pravda nebo ne; ta zněla jen: chcete se přiznat nebo ne? Měli na vybranou. Bud' se **přiznat**, dát se odsoudit a čekat na milost. Na milost **pochybnou**, ale **slibovanou**.

*Měli před očima případ Ramzinův, který se také kál jako „podlý zločinec“, byl odsouzen k trestu smrti, dostal nejprve milost a později dokonce řád. Nebo mohli **popírat** a vědět s jistotou, že pro jejich zničené existence není už žádné milosti, nýbrž jen jistá nová muka a smrt. Bledé stíny bývalých lidí, existence, zhroucené v samovazbě Staliny katordy, demoralizované falešnými sliby, chvějící se a zešedivělé, že je raději nebylo dovoleno na soudu ani fotografovat, se tedy doznamenaly...“²⁾*

V okamžiku, kdy byly tyto věty poprvé otištěny, Kalandra již několik měsíců nebyl členem komunistické strany. Po VII. sjezdu KSČ, který se uskutečnil v dubnu 1936, mu nebyla vydána nová stranická legitimace a musel odejít z redakce *Tvorby*.³⁾ Nebyl to pro něho jistě jednoduchý okamžik, v komunistickém hnutí totiž Kalandra strávil dlouhá léta – do strany vstoupil jako jednadvacetiletý student v roce 1923 a o dva roky později se stal generálním sekretářem Komunistické studentské frakce (Kostufra). Pro stranu pracoval od roku 1927 také jako redaktor, nejdříve působil v *Československé komunistické korespondenci* a poté v *Rudém večerníku*, kde byl v roce 1929 po nástupu Klementa Gottwalda do čela KSČ jmenován dokonce šéfredaktorem. O několik měsíců později byl stranou poslán do redakce *Rudého práva* a později spoluredigoval nebo řídil deník *Haló noviny* a týdeník *Tvorba*. Již za vysokoškolských studií se tak seznámil s celou řadou osob, které později sehrály významnou roli v československých dějinách.

Mezi Kalandrovy dlouholeté přátele patřil také Ladislav Novomeský. Oba měli podobné osudy, o dva roky mladší slovenský básník a publicista vstoupil do KSČ v roce 1925 a záhy poté rovněž začal přispívat do komunistického tisku. Oba v roce 1929 podporovali radikální Gottwaldovo křídlo a po vítězství „karlinských kluků“ na V. sjezdu KSČ výrazně spoluvytvářeli komunistickou publicistiku. Novomeský se tehdy přestěhoval do Prahy, kde působil až do roku 1939. Ačkoliv se jejich politické názory

Obálka proslulé brožury, v níž Závěši Kalandra a Josef Guttman v roce 1936 odsoudili moskevské procesy.

1) Na přípravě se výrazně podíleli sovětsští poradci, kteří zavedli například „otázkové protokoly“: „V procesu s M. Horákovou a spol. se poprvé uplatnilo učení odpovědi podle vypracovaného scénáře či režijní knihy soudního přelíčení. Jak ale průběh procesu ukázal, podařilo se to jen částečně – téměř u všech svědků, ale ne u všech obžalovaných.“ KAPLAN, Karel: *Největší politický proces. „M. Horáková a spol.“*. Doplněk, Praha – Brno 1995, s. 6.

2) GUTTMAN, Josef – KALANDRA, Závěši: *Odhalené tajemství moskevského procesu*. Praha 1936, s. 9 - 10.

3) K dobovým sporům Kalandry s vedením KSČ, které ve skutečnosti trvaly několik let a týkaly se také sovětské zahraniční politiky, srov. BURDA, Vladimír: *Přerušený sen Závěši Kalandry*, In: KRATOCHVÍL, Antonín: *Žaluji (díl 2.). Vrátil slovo umlčeným*. Dolmen, Praha 1990, s. 182. Srov. BRABEC, Jiří: *Doslov*, In: KALANDRA, Závěši: *Intelektuál a revoluce*. Praha 1994, s. 388 - 395; CABADA, Ladislav: *Intelektuálové a idea komunismu v českých zemích 1900-1939*. Praha 2000, s. 166 - 167; RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátku do převzatí moci*. Academia, Praha 2002, s. 137 - 141; HRUBÝ, Petr: *Osudné iluze. Čeští spisovatelé a komunismus 1917-1987*. Rychnov nad Kněžnou 2000, s. 30 - 34.

postupně rozcházel⁴⁾ nepřestali být přáteli ani po Kalandrově definitivním vyloučení ze strany. Novomeský byl dokonce jediným vysokým komunistickým funkcionářem, který se s Kalandrou stýkal i po jeho návratu z nacistických koncentračních táborů, kde v těžkých podmínkách strávil celou válku. Velmi dobře se znali jejich ženy, Kalandrova manželka malířka Ludmila Rambouská se přátelila s Novomeského ženou také od dvacátých let.⁵⁾ Novomeský, který se v roce 1945 stal pověřencem školství a osvěty, se svému příteli snažil pomoci v jeho nelehké životní situaci. Kalandra, který na rozdíl od řady ostatních „disidentů“ z předválečného období odmítl nabídku, aby se do KSČ vrátil, se totiž věnoval zejména literární tvorbě a měl stálé finanční problémy. Přispíval do národně socialistického odborářského časopisu *Slovo pracujících* a sociálně demokratického týdeníku *Cíl* (v němž publikoval pod pseudonymem Jiří Pokorný). Většinu času věnoval svému nejznámějšímu dílu *České pohanství*, které vyšlo v roce 1947.⁶⁾

Doposud nepublikované Novomeského dopisy⁷⁾ vznikly v souvislosti s přípravou poslední knihy, která Kalandrovi vyšla za jeho života. Jejím tématem byla slovenská účast na revolučních událostech z poloviny 19. století, u svého přítele si ji doslova objednal slovenský ministr v listopadu 1947: „A tak ma napadá, či by si zachcel napísať brožúrku, takú jasnú, peknú úvahu o tom, čo to rok 1848 bol, v ktorej by byly slovenské udalosti zapasované do rámca európskeho alebo aspoň stredoeurópskeho.“⁸⁾ Kalandra s návrhem obratem souhlasil – svou poslední vydanou knihu napsal velmi rychle, již v létě 1948 byla na pultech knihkupectví.⁹⁾ O šestnáct měsíců později, 7. listopadu 1949, byl zatčen a při následné domovní prohlídce byly Novomeského dopisy zabaveny. Při výslechu v ruzyňské věznici 10. listopadu 1949 Kalandra popsal jejich genezi: „Na podzim 1947 mne vyzval dopisem můj starý přítel Laco NOVOMESKÝ,

poverenec školství a osvěty, abych napsal k výročí r. 1848 knížku o slovenské revoluci t. r. v rámci evropského vývoje. Rád jsem mu vyhověl a přes zimu a jaro napsal knihu, která v květnu [!] 1948 vyšla pod názvem *„Zvon slobody“* v nakladatelství *„Práca“* [!] v Bratislavě. Tvorba ji doporučovala ke čtení a její náklad byl brzy rozebrán. Vyšla pod jménem Juraj POKORNÝ, protože slovenské nakladatelství to považovalo za účelnější, aby na slovenském knižním trhu se neobjevila kniha českého autora o slovenských věcech. Celkem jsem za tuto knihu obdržel asi 33.000 Kč.“¹⁰⁾

Novomeský v posledním dochovaném dopise, napsaném v červenci 1948, pozval Kalandru na Slovensko. Nabízel mu dokonce místo historika a možnost zahájit novou etapu slovenské historiografie: „Len mi, prosím Ťa pekne, napíš úprimne a otvorene, čo chceš, ako chceš a či chceš, aby to nebolo tak, ako je teraz, skrátka, aby si bol vhodne použitý a dobre využitý.“¹¹⁾ Vyslovená nabídka je až překvapivě jednoznačná. Ačkoliv je patrné, že hlavním motivem slovenského ministra byla snaha pomoci dlouholetému příteli, vzbuzuje použitá frazeologie na první pohled asociace na politickou služebnost vědy po únoru 1948. Publikované dopisy, napsané na hlavičkovém úředním papíře a doplněné číslem jednací,

Dobový titulok k satirické koláži aprílového vydání časopisu *Světobzor*, který redigoval Závěš Kalandra: „Pata naší čacké GPU rozšlápla hnízdo jedovatých zmijí! Je konec řádění hnusných plazů! Trockisti-teroristi-nihilisti jsou usvědčeni! Zvrhlík, jemuž byl cizí jakýkoli vřelý cit k vlasti, bandita Závěš Kalandra se doznal! Pod tíhou usvědčujícího materiálu, mezi nimiž nechyběl ani dokumentární obraz jeho bestiálního zločinu, a v atmosféře pravdy, v níž nyní svobodně dýšeme, se shrouceně doznal k tomu, že zavraždil Přemysla Otakara II. na Moravském poli! Stál v čele vertikální centra, jež spolupracovalo s Milotou z Dědic, aby odtrhlo alpské země od koruny české! Nejvyšší prokurátor předloží veřejnému soudu obšírný text rozsudku!“

Zdroj: *Světobzor*, roč. 37, č. 13 (duben 1937), s. 2.

4) Novomeský například veřejně nekritizoval politické procesy v SSSR, naopak napsal odmítavou recenzi o románu Jiřího Weila *Moskva – hranice*. Srov. Zlé románové svědectví o sovietach, In: NOVOMESKÝ, Ladislav: *Manifesty a protesty. Výber zo statí o kultúre a umení 1924-1937*, svazek III., Bratislava 1970, s. 323 - 325.

5) Srov. AMV, H-213, Výpověď Závěše Kalandry 10. 11. 1949.

6) Srov. bibliografii Závěše Kalandry, kterou sestavil Jiří Brabec – KALANDRA, Závěš: *České pohanství*.

7) Novomeského dopisy se dochovaly v osobním svazku vedeném Státní bezpečností ke Kalandrovi. Svazek byl založen 25. 5. 1951 pracovníky referátu 2011 1. oddělení II. sektoru vyšetřování StB. Do archivu byl svazek uložen na návrh pracovníka 2. oddělení 1. zvláštního odboru MV staršího Eduarda Chalupy v září 1954. AMV, H-213, KALANDRA Závěš – osob. svazek, uložení do archivu MV, 8. 9. 1954. Korespondenci cituje pouze v poznámce historik Karel Kaplan. Srov. KAPLAN, Karel: *Největší politický proces*, s. 135 - 136.

8) Srov. Novomeského dopis č. 1.

9) POKORNÝ, Juraj [KALANDRA, Závěš]: *Zvon slobody. 1948 - 1948*. Bratislava 1948, 109 s. Srov. Novomeského dopis č. 6.

10) AMV, H-213, Zápis o výpovědi Závěše Kalandry, 10. 11. 1949. Srov. AMV, 305-737-4, Zpráva o skupině zatčených trockistů, 22. 11. 1949. Jak Novomeský vzpomínal v roce 1968, byla ve skutečnosti Kalandrova kniha stranickými ideology spíše odmítnuta: „K stému výročí slovenského národního povstání [Kalandra] napsal neobyčejně podnětnou a zasvěcenou studii, kterou tehdy vydal Tatran (1948) pod titulem *„Zvon slobody“*. Kniha vyšla pod jménem Juraje Pokorného. Místní ostrážitost však zjistila v této práci jakési protistranické invokativy, a tak ani toto dílko nedošlo zaslouženému ocenění. Zbytek nerozprodáného nákladu byl sešrotován.“ BURDA, Vladimír: *Přerušný sen Závěše Kalandry*, s. 183.

11) Dopis č. 4. Srov. KAPLAN, Karel: *Největší politický proces*, s. 127 - 128, 135 - 136.

Seznam československých občanů podezřelých z „trockismu“ vyhotovili na počátku roku 1950 pracovníci referátu 46, který působil v rámci IIa sektoru skupiny BAa. Hlavní zaměření sektoru – „nepřátelé ve straně“.
Zdroj: AMV, 305-737-4.

Přehled o trockistech.	
Po únoru 1948 nejhlavnější trockisté uprchli za hranice. Jádro, které zde zůstalo, bylo likvidováno koncem prosince 1949 zatčením skupiny Závěše K a l a n d r y , k níž patřili ti:	
Rozsypal František, Roubík Jan, Flajšar Zdeněk, Noha Rudolf, Jeřábek Ferdinand a další jednotliví trockisté jako: Ungár Arnošt, Klinger Evžen, Feigel Rudolf, Berger Oldřich.	
Výšetřováním těchto trockistů a vlastním šetřením zjistili jsme do dnešního dne toto:	
Zjištění trockistů:	
v Praze	40
v kraji Praha	2
v kraji Ostrava	2
v kraji Plzeň	1
v kraji Gottwaldov	1
v kraji Liberec	1
v kraji Brno	1
v kraji Čes. Budějov.	1
v kraji Jihlava	1
v kraji Bratislava ..	5
v kraji Prešov	1
celkem	56
Z tohoto počtu jsou dosud členy KSČ	15
Osoby podezřelé z trockismu:	
v Praze	266
v kraji Praha	11
v kraji Jihlava	1
v kraji Olomouc	2
v kraji Brno	5
v kraji Prešov	1
v kraji Č. Budějovice ..	1
v kraji Ostrava	3
v kraji Plzeň	2
v kraji Gottwaldov	2
v kraji Brno	3
v kraji Karlovy Vary	2
v kraji Ústí nad Labem ..	4
v kraji Liberec	4
v čs. diplomatické službě v zahraničí ...	17
nezjištěného pobytu	73
v Bratislavě	8
v Žilině	3
celkem	407
Z nich je v KSČ 75 osob a v KSS jedna osoba.	
S trockisty se zabývá referát 46 a v II. sektoru.	
Celkový přehled:	
Referát 46a má t.č. v evidenci:	
trockistů	56
podezřelých	407
celkem	463

jistě v tomto kontextu naznačují odpověď na otázku, proč se Kalandra po únoru 1948 nesnažil odejít z Československa.

Jak dokládá teprve nedávno uspořádaný stenozáznam procesu, Kalandra nebyl v soudní síni na vztahy s Novomeským, který byl na konci dubna 1950 rozhodnutím ÚV KSS odvolán z funkce pověřence, vůbec dotazován.¹²⁾ Odpověď není složitá, vyšetřování slovenských „buržoazních nacionalistů“ v červnu 1950

teprve začínalo a budoucí „zrádci“ byli stále ještě na svobodě (Novomeský byl pověřen vedením Slovenské akademie věd a umění). Po jejich odchodu z vysokých stranických funkcí jim však jistě muselo být jasné, že se kruh okolo nich pomalu uzavírá. Je to možná jeden z důvodů, proč Novomeský neprotestoval proti rozsudku smrti nad Kalandrou, který byl 27. června 1950 vykonán na pankráckém dvoře. Někdejší vysoký představitel komunistické strany, který byl přímo odpovědný za poučnou devastaci školství a kultury na Slovensku, mlčel také z obavy o svůj život. Zatčen byl teprve na počátku roku 1951, následně byly na základě rozhodnutí sekretariátu ÚV KSS v březnu 1951 odstraněny z knihoven, skladů a knihkupectví všechny jeho knihy. Novomeského básně se nesměly recitovat a byly vymazány ze školních čítanek.¹³⁾

Novomeský ve vyšetřovací vazbě pobyl do dubna 1954, kdy byl spolu s Gustávem Husákem, Danielem Okálím, Ivanem Horváthem a Ladislavem Holdošem postaven před soud. Na rozdíl od Kalandry vyvázl s „milosrdným“ rozsudkem, odsouzen byl „pouze“ k deseti rokům vězení.¹⁴⁾ Již na konci roku 1955 však rozhodlo politické byro ÚV KSČ o jeho podmíněném propuštění. Nesměl se však dlouho vrátit na Slovensko, pracoval v pražském Památníku československého písemnictví. Teprve na počátku šedesátých let se postupně vracel do veřejného života. Proslulým se stal jeho projev na sjezdu slovenských spisovatelů, kde přednesl emotivní obhajobu svého popraveného přítele Vlada Clementise. Oficiálně byl rehabilitován teprve v prosinci 1963 na zasedání ÚV KSČ. V následujících letech mu opět vyšly nové knihy, za poému Vila Tereza obdržel Státní cenu Klementa Gottwalda. Ve skutečnosti až do roku 1968, kdy se stal předsedou Matice slovenské, byl zvolen do vedení KSS a stal se poslancem Slovenské národní rady, pod dohledem Státní bezpečnosti. Jeho postoje byly ambivalentní, na jedné straně kritizoval politické procesy z padesátých let, na straně druhé se nikdy s komunistickou stranou vnitřně nerozešel. V květnu 1970 na zasedání ÚV KSS odmítl odpovědnost za novou „noc

12) Rozsáhlá výpověď Kalandry k Ladislavu Novomeskému je naopak zachycena ve vyšetřovacím protokolu, na němž je otištěno razítko s datem 10. 2. 1950. Kalandra v ní uvádí, že se po válce s Novomeským osobně setkal třikrát: „V r. 1947 mně NOVOMESKÝ po první a to výlučně ze své vlastní iniciativy, načež své návštěvy ještě opakoval jednou v roce 1948 a jednou v roce 1949.“ Výpověď je jednoznačně prefabrikována, je plná nesmyslných obvinění a škrobené řeči. Kalandra, který byl podroben nemilosrdným výslechům, se například následujícím způsobem zmiňuje o údajné reakci Novomeského na kritiku objednané knihy: „Na mou otázku, je-li pravda, že kultprop KSS našel v mé knize „Zvon slobody“ skrytý trockismus, KALANDRA odpověděl mávnutím ruky a několika slovy toho smyslu, že na tom nezáleží. Dal tím najevo, že mu více záleží na spolupráci se mnou, než-li na dobrém a správném poměru k významné stranické instituci.“ AMV, H-213, Závěš Kalandra k osobě Laca Novomeského, 10. 2. 1950.

13) RYCHLÍK, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945-1992. Bratislava 1998, s. 158.

14) Blíže k procesu UHER, Ján: Kampaň proti tzv. buržoaznemu nacionalizmu, in: BARNOVSKÝ, Michal. (ed.): Od diktatury k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945-1953. Bratislava 1995, s. 110.

dlouhých nožů“, avšak současně souhlasil s tím, že se jeho vystoupení nebude publikovat. O několik dnů později byl stížen těžkou mozkovou mrtvicí, která mu na posledních šest let života takměř znemožnila jakoukoliv formu projevu.¹⁵⁾

V roce 1984 byla v Senici odhalena socha Novomeského v nadživotní velikosti. Na slavnosti vlály rudé vlajky a čestnou stráž drželi příslušníci Lidových milicí. O rok později bylo ve stejném městě dokonce otevřeno Muzeum Ladislava Novomeského. Mezi vystavenými rukopisy Novomeského dopisy Kalandrovi nebyly. Plné rehabilitace se Závaš Kalandra dočkal až v devadesátých letech.

D 1

Bratislava, 25. listopadu 1947 – Dopis Ladislava Novomeského adresovaný Závašovi Kalandrovi.

[...]¹⁶⁾

Milý Závašku!

Obraciam sa na Teba so žiadosťou, ktorá Ťa asi prekvapí. Už ani nie o rok máme sté výročie prvého slovenského povstania a postrádame v našej politickej a historickej literatúre solídny a jasný výklad o všetkých okolnostiach tohto vystúpenia. Je tu náznak, prýštiaci z niekoľkých viet Marxových o význame maďarskej revolúcie, podľa ktorého je slovenské podujatie Štúrovo hodné zatratenia. Ale sú tu fakty, ktoré ospravedlňujú Štúrov krok: vývoj maďarského protihabsburského hnutia od ľudovej revolúcie k polofeudalizmu a buržoáznemu hnutiu, bezohľadnému voči všetkým nemaďarským národnostiam v Uhorsku. Je tu tiež dosť dokumentov o tom, že Štúr prvý pred Kossútom rozvinul tézu protifeudálne, za zrušenie poddanstva a aj keď táto vec nebola navonok hlavným problémom slovenského povstania, niesla sa v predstavách prevažnej väčšiny slovenských účastníkov.¹⁷⁾

Zapodieval si sa s týmito otázkami svojho času, menovite pokiaľ ide o českú účasť v revolúcii v r. 1848 a myslím, že z nemnohých prameňov by si mohol mať i jasný obraz o

účasti slovenskej. A tak ma napadá, či by si zachcel napísať brožúrku, takú jasnú, peknú úvahu o tom, čo to rok 1848 bol, v ktorej by boli slovenské udalosti zapasované do rámca európskeho alebo aspoň stredoeurópskeho. Neodmietaj predom. Ak by si sa zásadne rozhodol, dám sa ihneď s Tebou do styku, aby sme prejednali technické podrobnosti tohto Tvojho podujatia. Ak by si sa necítil dosť „odborne povolaný“ vyjadrovať sa k tejto špeciálnej téme, môžeš napísať túto vec i pod pseudonymom. Honorár kráľovský, Ti síce nesľubujem, ale taký slušný, ľudovodemokratický áno.

Tvoj

L. Novomeský¹⁸⁾

AMV, H-213, 2 strany A4 strojopisu.

Oldřich Pecl a Závaš Kalandra před soudem, oba byli následně spolu s Miladou Horákovou a Janem Buchalem popraveni 27. června 1950.

Zdroj: Národní archiv Praha.

15) LONDÁKOVÁ, Elena: Ladislav Novomeský, In: PEŠEK, Jan a kol.: *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948-1989*. Prešov 2003, s. 243 – 244.

16) Dopis je napsán na hlavičkovém papíře: „Povereník školstva a osvety“. V záhlaví je číslo jednací: „Č.: 3.099/47-K.p.“ a modrou barvou otištěné razítko „7. IX. 1949“ – jedná se o datum domovní prohlídky u Závaše Kalandry, při níž byl tento dopis zabaven.

17) Ladislav Novomeský se vrátil k tomuto tématu sám v polovině šedesátých let, kdy o Štúrově roli ve slovenských událostech roku 1848 publikoval studii v časopise *Slovenská literatúra*.

18) Vlastnoruční podpis.

D 2

Bratislava, 2. prosince 1947 – Dopis Ladislava Novomeského adresovaný Závishi Kalandroví.

[...]¹⁹)

Milý Závishi!

Srdečně Ti děkuji za list. Sůhlasím s Tvojími návrhy a na ich základe beriem na vedomie, že začínaš pracovať na tak asi 5-archovej knižke stredného formátu a dodacou lehotou do konca marca 1948 o slovenskej revolúcii, menovite o jej pozícii v medzinárodných revolučných pohyboch s osobitným vzťahom na kritiky Marx - Engelsove.

Honorár dostaneš teda podľa sadzby Syndikátu

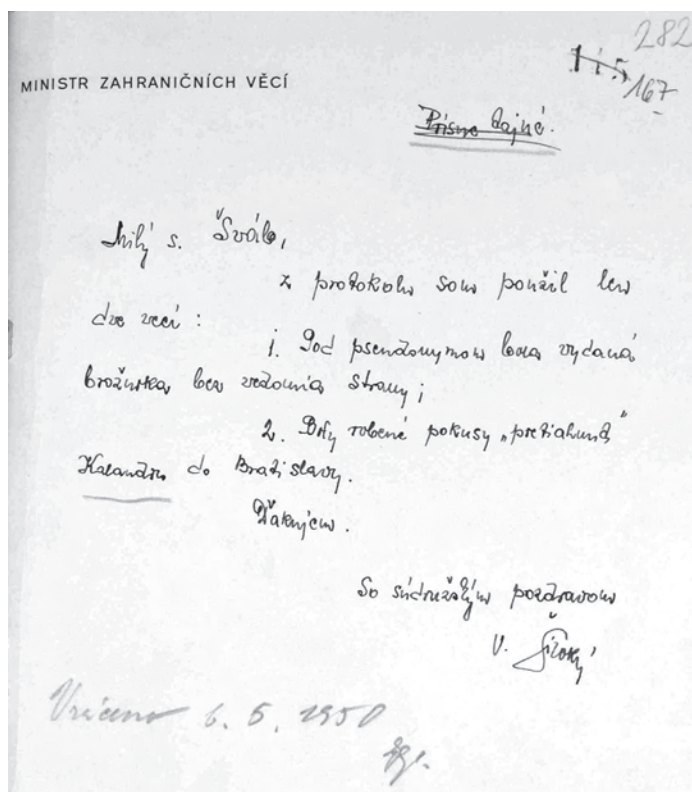
Tvoj

L. Novomeský²⁰)

[...]²¹)

AMV, H-213, 1 strana A4 strojopisu.

Dopis Viliama Širokého Karlu Švábovi o kontaktech Kalandry na Slovensku.
Zdroj: AMV.

D 3

Bratislava, 9. března 1948 – Dopis Ladislava Novomeského adresovaný Závishi Kalandroví.

[...]²²)

Milý Závishi,

urgujem dodanie sľúbenej Tvojej práce o roku 1848. Veci náhla a nemám ešte nijakú správu o tom, ako si Ty ďaleko. Sľúbil si vec napísať do marca; pripomínam, že dnes je 9. marca.

Srdečne Ťa zdraví

Tvoj

L. Novomeský²³)

[...]²⁴)

AMV, H-213, 1 strana A4 strojopisu.

D 4

Bratislava, 20. března 1948 – Dopis Ladislava Novomeského adresovaný Závishi Kalandroví.

[...]²⁵)

Milý Závishi!

Výborne, výborne, výborne. Konečne jedna práca, ktorá uvádza celú našu národnú existenciu do súvislostí tak medzinárodných, ako aj do súvislosti s vývojom spoločenským.

Celkový úsudok dovoľ mi vysloviť, až keď si prečítam aj zvyšok práce; aj do tých čias Ti však srdečne ďakujem. Ešte dnes posielam vec na prekladanie. Odpis prekladu Ti dám poslať.

Srdečne Ťa zdraví a ďalší rukopis čaká

Tvoj

L. Novomeský²⁶)

[...]²⁷)

AMV, H-213, 1. strana A4 strojopisu.

19) Dopis je napsán na hlavičkovém papíře: „Povereník školstva a osvety“. V záhlaví je číslo jednací: „Č.: 1.015/47-K.p.“ a modrou barvou otištěné razítko „7. IX. 1949“ – jedná se o datum domovní prohlídky u Závishi Kalandry, při níž byl tento dopis zabaven.

20) Vlastnoruční podpis.

21) Vlevo dole adresa: Titl. Závishi Kalandra, Praha I, Revoluční 5.

22) Dopis je napsán na hlavičkovém papíře: „Povereník školstva a osvety“. V záhlaví je číslo jednací: „Č.: 724/48-K.p.“ a modrou barvou otištěné razítko „7. IX. 1949“ – jedná se o datum domovní prohlídky u Závishi Kalandry, při níž byl tento dopis zabaven.

23) Vlastnoruční podpis.

24) Vlevo dole adresa: Pán Závishi Kalandra, Praha.

25) Dopis je napsán na hlavičkovém papíře: „Povereník školstva a osvety“. V záhlaví je modrou barvou otištěné razítko „7. IX. 1949“ – jedná se o datum domovní prohlídky u Závishi Kalandry, při níž byl tento dopis zabaven.

26) Vlastnoruční podpis.

27) Vlevo dole adresa: Pán Závishi Kalandra, Praha I, Revoluční 5.

D 5

Bratislava, 5. dubna 1948 – Dopis Ladislava Novomeského adresovaný Závíšovi Kalandrovi.

[...]²⁸⁾

Milý Závíšku!

Nemáš poňatia, akú mám radosť z knižky, ktorú si napísal. Myslím, že bude základnou učebnicou pre všetkých, ktorí sa zaujímajú o problematiku revolučných udalostí pred sto rokmi. Keď som si Tvoje rukopisy čítal, napadlo ma, jak potrebné by bolo týmto štýlom z týchto aspektov napísať dielo obširnejšie v tom smysle, že samotné slovenské udalosti by boli v tomto rámci rozpísané a zhodnotené. Ale to je už držanie za ruku toho, kto ti podal prst.

Vec sa prekladá a ako len tlačiareň stačiť bude, tak chytro sa vydá. Preddavok som Ti dal poslať – Kčs 10.000 – uisťujú ma, že peniaze dnes išli. Ak by si o niekoľko dní peniaze nedostal, neostýchaj sa napísať kartičku. Ty nevieš, čo je to administratíva, ja viem.

A ešte niečo pre Lidku, ktorú predovšetkým srdečne pozdravuje Karla. Písala jej v nejakej veci a Karla prosí za odpustenie, že doteraz neodpovedala. Čakala na osobné stretnutie s Vladom Clementisom. Odkazuje jej, aby Dr. Mareš zašiel si na Ministerstvo zahraničných vecí, do ministrovho kabinetu a tam sa ohlásil s odvolaním na rozhovor pani Novomeskej s pánom ministrom. O ostatných veciach napíše Karla sama v niekoľkých dňoch.

Ešte niečo pre Teba: Myslím, že by bolo vhodné niekoľkými ilustráciami vybaviť Tvoju knižku. Ak by si mal na mysli niektoré konkrétne vhodné ilustrácie, napíš mi o nich a uveď aj prameň, skadiaľ by ich bolo možno vybrať.

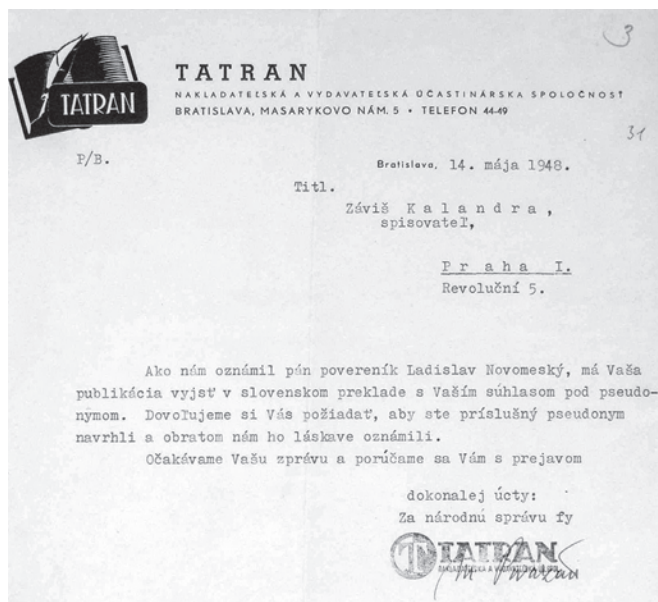
Odpusť, že takto útržkovite píšem medzi dvomi rokovaniami.

Srdečne zdraví

Tvoj
L. Novomeský²⁹⁾

[...]³⁰⁾

AMV, H-213, 2 strany A4 strojopisu.

D 6

Bratislava, 1. července 1948 – Dopis Ladislava Novomeského adresovaný Závíšovi Kalandrovi.

[...]³¹⁾

Milý Závíšku!

Ešte väčšiu radosť azda než Ty mal som ja z toho, že konečne Zvon slobody vyšiel. Dúfam, že aj distribúcia pôjde pomerne tak chytro (preháňaš v obdive nad rýchlosťou vytlačenia knižky!) ako išlo vydanie knižky. A dúfam tiež, že ohlas knižky bude primeraný všetkým týmto rekordom, na ktorých prvoradú zásluhu, prirodzene, máš Ty.

A teraz, keď sme tak obradne vyjadrili svoje obapolné uspokojenia, dovoľ, aby som sa chytil prstu, ktorý mi podávaš, keď ako o samozrejmej veci píšeš, že si svojimi skromnými silami vždy rád k dispozícii. Otázka je takáto: V akom rozsahu? Závíšku, je to neslýchaná hlúposť, ak Ty si žiješ v Prahe len takýmto „voľným životom“. České pohanstvo máš za sebou. Čo teraz robíš, neviem, možno, že veľmi užitočné prípravy pre obdobné podujatia ďalšie. Avšak veda bez pozície – pričom myslím na ústavy a na všetky tie trebárs skromné možnosti, ktoré dnešná organizácia vedeckého života poskytuje – dá sa robiť, ako Tvoj prípad

Dopis nakladateľství Tatrán Závíši Kalandrovi o návrhu pseudonymu pro knihu Zvon slobody, 14.5.1948.
Zdroj: AMV.

28) Dopis je napsán na hlavičkovém papíře: „Povereník školstva a osvety“. V záhlaví je číslo jednací: „Č.: 1.015/48-K.p.“ a modrou barvou otištěné razítko „7. IX. 1949“ – jedná se o datum domovní prohlídky u Závíše Kalandry, při níž byl tento dopis zabaven.

29) Vlastnoruční podpis.

30) Vlevo dole adresa: Pán Závíš Kalandra, Praha I, Revoluční 5.

31) Dopis je napsán na hlavičkovém papíře: „Povereník školstva a osvety“. V záhlaví je číslo jednací: „Č.: 1.910/48-K.p.“ a modrou barvou otištěné razítko „7. IX. 1949“ – jedná se o datum domovní prohlídky u Závíše Kalandry, při níž byl tento dopis zabaven.

dokazuje, len s vypätím veľkých síl. Je správne ísť v stopách Marxa, Engelsa, Lenina, ale myslím, že už nie je potrebné pracovať vedec-ky v takých podmienkach, v akých títo chlapci pracovali vo svojich emigrantských úkrytoch. Skrátka a dobre to Ti chcem povedať, Závašku, že sa musíš niekde objaviť. Bolo by odo mňa neskromné, keby som Ťa vyzval, aby si prišiel do Bratislavy, hoci by sa Ti tu naskytlí možnos-ti práce priamo požehnané. Naša historická veda je v plienkach, doslova v plienkach, so všetkými necnosťami, ktoré v plienkach býva-jú. Čo by najviac potrebovala, menovite mládež študujúca históriu, je metóda. Naši profesori a historici skúmajú, píšú o svojich výskumoch a objavoch bachanty veľmi potrebné aj užitoč-né. Ale chýba šnúra, na ktorej by sa dalo toto historické prádlo systematicky rozvešať. Ostat-ne, načo sa Ti budem v tomto liste rozpisovať o týchto nedostatkoch. Prikladám Ti výklad, ktorý som mal zjari v roku 1946 na zjazde Slo-venskej historickej spoločnosti. Je mi samo-zrejmé, že úloha, ktorá je aj v tomto príspevku načrtnutá, dá sa uskutočniť len praktickým uvedením metód do všetkej práce a aj do spoločného úsilia našich historikov. A tu sa mi dovoľ zveriť, že nevidím takmer jedného medzi nimi (mladých ešte dobre nepoznám), ktorí by túto úlohu splnili. A tak sa veľmi bojím, že ešte ani toto pokolenie, ktoré už má socialistickú prítomnosť, nebude vedieť pristúpiť k socialistickému hodnoteniu minulosti.

Pre práce na týchto veciach by si nám bol, Závašku, ukrutne vitaný. Ale ak by sa Ti toto mánilo a táto moja iniciatíva mala trebárs len následok, že by si sa orientoval na systema-tickú vedeckú prácu v Prahe, či už na univer-zite alebo na inom vedeckom poste, – ver mi – budem veľmi spokojný. Len mi, prosím Ťa

pekne, napíš úprimne a otvorene, čo chceš, ako chceš a či chceš, aby to nebolo tak, ako je teraz, skrátka, aby si bol vhodne použitý a dobre využitý.

Srdečne si Ťa zdravím a, samozrejme, Lid-ke sa najúctivejšie porúčam.

Tvoj
L. Novomeský³²⁾

AMV, H-213, 2 strany A4 strojopisu.

D 7

Praha, 1951 [?] – Záznam o výpovedi Závaše Kalandry ke kontaktům s Ladislavem Novomeským.

NOVOMESKÝ Laco, povereník školství a osvěty, Bratislava, Bláhova ul., nar. 27. 12. 1904, ženat, člen KSČ. Z výpovědi Závaše KALANDRY ze dne 10. 11., 24. 11. – 28. 12. 1949.

NOVOMESKÝ Laco udržoval přátelské styky se Závašem KALANDROU i po válce, kdy tento ztratil většinu svých starých známých z KSČ. V létě 1947 vyzval Laco NOVOMESKÝ Závaše KALANDRU k sepsání knihy „Zvon slo-body“, která vyšla v nakladatelství „Práce“ v Bratislavě pod jménem Juraj Pokorný. V zaba-vených písemnostech Závaše KALANDRY byly nalezeny dopisy, svědčící o blízkém vztahu NOVOMESKÉHO ke KALANDROVI. Rovněž jejich manželky byly spolu v písemném styku. Znají se spolu ještě z dob první republiky.

AMV, H-213, 1 strana A4 strojopisu.

RESUME

„People's Democratic Honorarium“

Ladislav Novomeský's Letters to Závaš Kalandra

Published letters of the period from November 1947 to July 1948 were written by Slovak education and enlightenment representative Ladislav Novomeský. The addressee was his long-standing friend, Czech literary historian and journalist Závaš Kalandra. Their corres-pondence began in response to preparation of Kalandra's last book *Bell of Freedom*, which Novomeský had ordered on the occasion of the hundred-year anniversary of 1848. After Kalandra was apprehended in November 1949, the letters were collected by the secret police and deposited in his personal file, preserved in the Czech Republic's Minis-try Archive (archival number H-213). Transcripts of the letters are introduced by a concise study in which the author approaches the readers with the inconsistent life stories of Závaš Kalandra and Ladislav Novomeský.

Registrace, vedení a archivace svazků ve směrnících čs. komunistické rozvědky

Teprve dva roky po vydání „Směrnice pro agenturně – operativní práci I. správy MV v zahraničí“¹⁾ přistoupilo v roce 1966 vedení správy rozvědky ministerstva vnitra pod vedením plk. Josefa Housky k vydání další životně důležité instrukce. *„Vycházejí ze získaných poznatků praktické administrativní činnosti minulých let, současného stavu a perspektivních potřeb, stanoví jednotný systém administrativního vedení všech druhů svazků, evidence a administrativy při agenturně operativní práci.“* Tento systém měl umožnit postupné strojní (počítačové) zpracování poznatků k osobám a objektům rozpracovávaným po linii politické, vědeckotechnické i nelegální rozvědky a dalších speciálních úseků I. správy ministerstva vnitra. Určité odlišnosti operativní administrativy odborů nelegální rozvědky (Technická součást) upravovala zvláštní směrnice.²⁾

Nové zásady vedení a evidence svazkové agendy měly zprehlednit a tudíž i rozšířit využitelnost zpravodajsky i jinak získaných poznatků pro další rozvědnou činnost I. správy MV. *„Operativně získané poznatky se zpracovávají a ukládají na operativních odborech do jednotlivých druhů svazků (v rychlovazacích) jako přísně tajné materiály při zachování všech zásad utajení...“*³⁾ *Všechny písemnosti musí obsahovat označení součásti, odboru, oddělení a čitelná jména pracovníků, u nichž vznikají, stupeň utajení, datum a počet vyhotovených exemplářů, jejich určení atp.“*

Typologie svazkové agendy

Směrnice nařizovala ukládat osobní svazky agentů, důvěrných styků, ideových spolupracovníků a důvěrníků na operativních odborech v technicky zajištěné místnosti odděleně v trezorech po jednotlivých odděleních anebo pracovních úsecích. Odpovědnost za správné vedení svazků nesl náčelník odboru a jím pověřeni pracovníci. Centrální ukládání osobních svazků bylo postupně zaváděno s cílem dosažení vyššího stupně utajení i operativnějšího využití v případě mimořádných opatření.⁴⁾

Operativní materiály se nadále ukládaly podle významu a důležitosti do jednotlivých druhů svazků. Směrnice zaváděla tři druhy

svazků: osobní svazek (desky červené barvy), operativní svazek (desky modré barvy) a osobní svazek kádrového příslušníka (desky zelené barvy). Osobní svazek se zakládal na agenty, důvěrné styky, ideové spolupracovníky, důvěrníky, konspirační nebo propůjčené byty.⁵⁾ Operativní svazek byl příslušníky I. správy ministerstva vnitra zakládán na:

1. objekty – tj. instituce, zajímavé ze zpravodajského hlediska, které byly předmětem operativního zájmu rozvědky; jednalo se např. o centrální úřady v zájmových zemích, centrály a úřadovny „nepřátelských“ rozvědek a jiných zpravodajských složek, politické strany, exilové (emigrantské) organizace, centrální instituce vznikající v důsledku integračních snah kapitalistických států, zajímavá vědeckotechnická centra apod. *„Dále je možno objektový svazek založit na jednotlivé země, úřady či instituce, které jsou zájmové z dokumentačního hlediska. Objektový operativní svazek je možno založit na zájmový vědní nebo technický obor sledovaný rozvědkou.“* V tomto svazku se evidovaly písemnosti a materiály související s rozpracováním daného oboru a to jak odborného, tak i operativního charakteru (např. přehledy o bázích zajímavých osob, přicházejících v úvahu pro pozdější operativní využití);

2. operativní korespondenci – tj. různou operativní korespondenci, přímo nesouvisející s rozpracováváním objekty anebo konkrétními případy;

3. aktivní opatření – tj. veškerý materiál potřebný k přípravě, provedení a hodnocení aktivního opatření;

4. dokumentační materiál – byl zakládán, registrován a veden 10. odborem (nelegální rozvědky) I. správy MV podle platných Směrnic pro Technickou součást.

Osobní svazek kádrového příslušníka se zakládal na příslušníky správy rozvědky vysílané na rezidentury v zahraničí. Stejný svazek používala nelegální rozvědky k ukládání materiálu na „techniku“, který byl veden podle Směrnic pro vedení svazků na nelegální rozvědky.⁶⁾

Podle zásad administrativního uspořádání jednotlivých druhů svazků osobní svazek z hle-

PhDr. Pavel Žáček, PhD

(1969), absolvent FSV UK Praha, bývalý náměstník ředitele ÚDV ZK v Praze, od roku 1999 pracuje v ÚSD AV ČR, v současnosti působí v Ústave paměti národa.

1) Srov. její podstatnou část in: VACHALOVSKÝ, Přemysl – BOK, John: *Kato. Příběh opravdového člověka*. Praha 2000, s. 7 – 30.

2) Tato směrnice byla náčelníkem I. S-MV schválena 9. 6. 1965 pod čj. A-0077/015-65.

3) O odstavci dále směrnice upřesňovala: „Svazky jsou přísně utajovanými písemnostmi, jejichž obsah smí znát jen ten pracovník, který je pověřen jejich vedením, a jemu nadřízený náčelník.“

4) Instrukce pro vedení svazkové agendy, evidence a administrativy na I. správě MV a 1. odborech KSSNB. Rozkaz náčelníka I. správy MV č. 11/1966, I. část, obecná ustanovení.

5) *Tamtéž*, II. část. Druhy a účel svazku, čl. 1 – 4.

6) *Tamtéž*.

I. správa FMV, odbor Datum

NÁVRH

zavedení
na převzetí
obnovení svazku
(druh)*

Krýcí jméno - název (ag. kvalifikace)** datum získání

reg. číslo datum registrace popis registrace

zaměření země (vystán
problematika)*** emigrant****
krajina)*****

Přijetí a jméno

Dělovější příjmení

Data a místo narození

Státní příslušnost

Bydliště - místo země

Zaměstnání funkce

Funkce, hodnost a příjmení Souhlas náčelníka odboru
oper. pracovníka

Vysvětlivky:
* druh svazku — osobní, objektový, oper. korespondenční apod.
** ag. kvalif. — A, IS, DS, D, PS, KB.
*** zaměření — do jakého objektu byl získán
**** získán a vyslán k emigraci, získán jako emigranti.
***** získán jako krajani

Návrh na zavedení svazku.
Zdroj: Archiv ÚPN.

diska obsahu sestával ze dvou částí s označením I. a II. (podle předtisku), pracovního svazku (u svazku agenta, důvěrného styku, ideového spolupracovníka a důvěrníka), finanční části svazku a dalších podsvazků podle operativní potřeby. „Vnitřní uspořádání osobního svazku, pracovního svazku a podsvazků se řídí hlediskem důležitosti, přehlednosti a utajení zakládaných materiálů.“ Obdobně byl členěn i pracovní svazek.

Kvůli zpřehlednění závažných operativních materiálů potřebných k řízení agenta, materiálů podávajících přehled o výslednosti spolupráce s agenturou či o závadových poznatcích (podzření z dublaření, z dezinformací, dekonspirace agenta, vědomé zrady agentury apod.) a jiných informací důležitých pro řízení agentury, byly podle potřeby zaváděny podsvazky osobního svazku na *spojení* (zvláště u zahraniční agentury), *závadové poznatky* (zakládalo se vyhodnocení spolupráce z hlediska zjišťování závad), *předané materiály*, *vyhodnocení materiálů* (originály hodnocení institucí, kam byly zprávy a materiály předány k využití), další podsvazky podle charakteru akce apod.

V podsvazcích se vedl seznam dokumentů, jednotlivé materiály se zařazovaly chronologicky.

Svazky konspiračních a propůjčených bytů se dle směrnice registrovaly na heslo, krycí jméno nebo jméno osoby, která byt propůjčila. „Ke konspiračnímu nebo propůjčenému bytu

musí operativní pracovník v zájmu ochrany a konspirace evidovat osoby, na něž je vystaven dekret na byt a nebo které vlastní byt propůjčily.“

Objektový svazek se – stejně jako ostatní svazky – skládal ze dvou částí (I. a II.), dále z tématických podsvazků „podle potřeby zpracovávané problematiky“ a podsvazků rozpracovávaných osob (typů). „V první části se zakládají materiály týkající se zavedení svazku a materiály zásadního významu o rozpracovaném objektu: 1. seznam dokumentů (pro I. a II. část), 2. osobní rejstřík, 3. seznam podsvazků typů, 4. seznam tématických podsvazků a seznam dílů hlavního svazku, 5. rozhodnutí o zavedení svazku, 6. plán rozpracování objektu, 7. vyhodnocení práce na objektu (jedenkrát za rok), 8. rozhodnutí o uložení (předání) svazku.“ Druhá část obsahovala materiály získané v průběhu rozpracování objektu, především souhrnnou zprávu o objektu (zpracovanou před zavedením svazku) a poznatky získané k objektu agenturní či jinou cestou (pokud nejsou ukládány v tématických podsvazcích).

Rozpracovávané osoby (typy) byly registrovány v evidenci odboru operativně mechanické evidence (15. odbor) a operativní pracovníci I. správy MV – majitelé svazků je zapisovali do osobních rejstříků příslušného objektového svazku. „Materiály k těmto osobám se ukládají do podsvazků typů (rozpracované osoby), které jsou evidovány k objektovému svazku.“ Odbor centrály mohl zavést podsvazek na typ, kterého rozpracovával 1. odbor krajské správy Sboru národní bezpečnosti. „Po ukončení rozpracování se materiály sloučí a vedou se dále na tom útvaru, který určí centrála.“

Podle potřeby operativních odborů se „z hlediska zpracovávané problematiky“ zakládaly jednotlivé druhy tématických podsvazků k objektovým svazkům. Tématické podsvazky měly zpřehledňovat získané údaje k rozpracovávaným objektům a umožňovat využití poznatků těmi operativními odbory, které zpracovávaly problematiku z věcného hlediska. „Objektové podsvazky jsou nedílnou součástí objektového svazku, což je vyjádřeno číslem a označením. V objektovém svazku je veden seznam podsvazků.“

Svazky operativní korespondence byly zaváděny jako samostatné svazky k ukládání materiálů týkajících se písemného styku centrály s rezidenturou, styku a spolupráce centrály s 1. odbory krajských správ SNB (spisy, které neměly vztah k osobám a objektům zájmu centrály) a dle potřeby odborů na různou osobní

korespondenci. Ve druhé části operativního svazku rezidentury se například zakládaly materiály bez vztahu k rozpracovávaným objektům a osobám: o spojení centrály s rezidenturou, plány práce rezidentury, organizační dopisy, dožádání jiných složek ministerstva vnitra o prověrky v zahraničí, nákupy apod., dožádání zahraničních státobezpečnostních složek (přátel), všeobecné informace a pokyny. Po naplnění druhé části svazku rezidentury (cca 300 listů) se zaváděl další díl svazku. „*Základní svazek rezidentury se ponechává na odboru a díly svazku se po přehodnocení materiálů ukládají do archivu.*“ Ke svazkům operativní korespondence pro styk s rezidenturou směřnice nařizovala zavádět tematické podsvazky: 1. konsignace odeslané pošty, 2. konsignace došlé pošty, 3. finanční část a další podsvazky podle potřeby (např. na materiály o stycích jednotlivých orgánů rezidentury). „*Všechny druhy tematických podsvazků obsahují seznam dokumentů a chronologicky zakládaný materiál.*“

Svazek aktivních opatření se vedl podobně jako objektový svazek, podsvazky na jednotlivé prováděná AO, případně další podsvazky (tematické či teritoriální) podle potřeb operativního řízení rezidentur po linii aktivních opatření a vlivové politiky.

Podsvazek jednotlivého aktivního opatření měl kromě seznamu dokumentů a osobního rejstříku obsahovat návrh na provedení AO a chronologicky řazené materiály o jeho průběhu, závěrečnou zprávu o výsledku aktivního opatření i návrh na uložení svazku do archivu. Tematický podsvazek pak obsahoval písemnosti seřazené v tomto pořadí: 1. seznam dokumentů, 2. operativní materiály chronologicky (nevyužité náměty na AO, přehled použitelných adres, agenturně získané poznatky k přípravě AO apod.), 3. přehled agentů, důvěrných styků, styků i jiných možností k provádění AO v určité zemi (teritoriální podsvazek), 4. úkoly obecného charakteru k získání agentury, styků či technických prostředků k provádění AO, 5. závěry z porad k AO v oblasti působení rezidentury. Podsvazky byly součástí svazku aktivních opatření a jejich evidenční číslování se stejně jako v ostatních případech skládalo z evidenčního čísla svazku AO a pořadového čísla podsvazku. „*Vzhledem ke krátkodobému charakteru podsvazků na jednotlivá AO jsou tyto podsvazky uzavírány po skončení a vyhodnocení akce a ukládány do archivu. Svazek AO je veden dlouhodobě.*“

Při vyslání rozvědky k dlouhodobému pobytu do zahraničí byl v centrále zaregistrován osobní svazek kádrového příslušníka.

„*Vznikne-li potřeba uložení záznamů z cest do zahraničí, záznamu o stycích apod. na příslušníky před dlouhodobým výjezdem do zahraničí (před zavedením svazku), zavádí se podsvazek příslušníka, který je evidován na svazek operativní korespondence vedený za tím účelem na jednotlivých odborech.*“ Svazky a podsvazky měli na starosti náčelníci operativních odborů či jimi pověřeni příslušníci.

První část osobního svazku mj. obsahovala plán přípravy kádrového na pobyt v zahraničí, záznamy o jednání komise hodnotící připravenost orgánu, o pohovoru s manželkou před výjezdem, návrh na vyslání do zahraničí, služebně kádrová charakteristika, legalizační materiály, přehled o osobách, se kterými orgán přišel do styku v průběhu práce na centrále i v zahraničí. „*V přehledu o osobách, se kterými přišel orgán do styku v operativních akcích se v příslušné rubrice poznamenává, zda je osoba v evidenci 15. odboru I. správy MV.*“ Do druhé části svazku se ukládaly osobní plán práce v zahraničí, pravidelné pracovní hodnocení v době pobytu v zahraničí, zpráva o činnosti na rezidentuře a pracovní hodnocení z pobytu v zahraničí.

Po návratu do centrály a vyhodnocení činnosti se osobní svazek kádrového příslušníka ponechával na operativním odboru. Teprve na základě písemného pokynu příslušného náčelníka odboru byl svazek v případě umístění příslušníka na jinou součást nebo při ztrátě perspektivy výjezdu uložen do zvláštního archivního fondu 15. odboru. „*Při uložení do archivu se zajišťuje prošíáním proti otevření.*“

Specifickým tematickým podsvazkem byl samostatným a jednoduchým podsvazek na počítačové (strojově) zpracovávané podklady, ve kterém se soustřeďovala např. hlášení o výslednosti spolupráce s agenturou, včetně hodnocení operativního i 9. (studijního) odboru, eventuální výsledky strojového zpracování apod.

Evidence svazků, podsvazků a osob

Článek 17 rozkazu náčelníka I. správy ministerstva vnitra stanovil, že jednotlivé druhy svazků se nadále číslovaly podle stanovených číselných řad, upravených s odkazem na potřeby strojního zpracování. „*Heslo svazku je pětimístné. Nejvyšší řád určuje o jaký druh svazku jde. Další čtyři řády jsou určeny pro řadové číselné označení podsvazku.*“ Jednotlivé díly svazků - maximálně o 300 listech - se označovaly číselnými znaky za číslem svazku (např. 40150/011 až 019 a po vyčerpání 40150/D01 až D99); obdobně pak i ostatní

druhy podsvazků (viz tabulka č. 1). „Hlavní svazek zůstává trvale na odboru a do archivu se ukládají díly svazků. Přehled o počtu dílů svazků je veden v I. části svazku formou seznamu (jako podsvazky)...“

Tabulka č. 1 - Číslování svazků a podsvazků (1966)

Druhy svazků	Druhé označení svazků (řád)	Druhy (pod)svazků	Číselné znaky dílů svazků a podsvazků
osobní svazky	4, 5, 6	díly svazků	011 až 019, D01 až D99
svazky na KB a PB	7	pracovní podsvazek	020 až 029, 050 až 099
operativní svazky objektové	1, 2	finanční část svazku	030 až 039
svazky operativní korespondence	8	tématický podsvazek	100 až 299
svazky AO	9	podsvazky na typy	300 až 999
osobní svazky KP	3		

Odbor operativně mechanické evidence přiděloval evidenční čísla svazků; jednotlivé podsvazky si už příslušné odbory označovaly samy. Obaly všech druhů podsvazků (typů, tématiké, finanční) opět vydával stejný odbor správy rozvědky. „Krycí jména rozpracovávaných osob, objektů a jednotlivých akcí přiděluje centrálně 15. odbor. Každou změnu krycího jména je třeba dohodnout vždy s 15. odborem, který vede přesnou evidenci.“⁷⁾

Směrnice požadovala evidovat veškeré osoby, které se staly předmětem operativního zájmu (styky rozvědných pracovníků a agentury), k nimž byly známy základní údaje potřebné pro lustraci, tj. jméno, příjmení, datum narození, národnost a státní příslušnost, zaměstnavatel a bydliště. Při evidování cizích státních příslušníků stačily jen některé z uvedených údajů a to v kombinaci, která umožňovala osobu ztotožnit.⁸⁾ „Evidují se tedy:

1. osoby aktivně využívané k plnění úkolů čs. rozvědky (bez ohledu na státní příslušnost),
2. osoby zajímavé svým společenským postavením a možnostmi, přicházející v úvahu k pozdějšímu využití,
3. osoby, které vyvíjejí nepřátelskou činnost proti ČSSR, zemím socialistického tábora a jejich občanům, dále osoby aktivně se na této činnosti podílející.“

Příslušníci operativních odborů při evidování osob 15. odboru předkládali dvojmo strojem

vyplněnou evidenční kartu se základními údaji. „V případě, že nejde o zájmovou osobu, označí operativní pracovník evidenční kartu písmenem ‚Z‘ (v pravém horním rohu). Tohoto označení použije i v osobním rejstříku příslušného svazku.“ Nezbytnou podmínkou byly lustrační listy s výsledky lustrace v evidencích ministerstva vnitra, včetně hlavní správy Veřejné bezpečnosti a zpravodajské správy generálního štábu ministerstva národní obrany. V osobním rejstříku operativního svazku, k němuž byla osoba evidována, záznam provedl příslušný operativní pracovník. Potvrzením pro operativního pracovníka o předání karty do evidence byl vrácený lustrační list, na němž pracovník odboru operativně mechanické evidence vyznačil razítkem „V evidenci“ převzetí karty.

Dle čl. 24 a 25 přiděloval každé evidované osobě z důvodu počítačového (strojového) zpracování operativních poznatků 15. odbor osobní evidenční číslo (OEC); zároveň i vedl jejich přehled. Příslušník, který osobu nechal evidovat, byl povinen do příslušného svazku zapsat OEC do osobního rejstříku rubriky „Poznámka“. Zapsání čísla nahrazovalo záznam, že osoba je evidována.

Pokud se materiály na tu kterou evidovanou osobu ničily (skartovaly), předávaly jiné součásti, nebo nebyl-li další zájem na jejich evidenci, zrušil se záznam v osobním rejstříku svazku a karta přerazovala do evidence vyřazených osob. „V tom případě je operativní pracovník povinen hlásit požadavek na vyjmutí osoby z evidence 15. odboru (formou hlášenky) a v rejstříku osob poznačit zrušení evidence.“ Příslušníci operativních odborů byli dále povinni hlásit odboru operativně mechanické evidence zrušení požadavku na evidenci zájmové osoby (označení ‚Z‘ na kartě), což sami provedli i v osobním rejstříku svazku. Karta na osobu nadále zůstávala v evidenci, rušilo se jen označení zájmu. „Zůstává-li část materiálů v archivu I. správy MV (pracovní svazek, vyhodnocení svazku, skartační protokol, návrh na předání svazku apod.), zůstane osoba nadále v evidenci. Na kartu se zaznamená jak bylo s materiály na osobu disponováno.“⁹⁾

Nezbytnou podmínkou registrace (evidence) svazků všech druhů bylo předložení lustračního listu (ne staršího 30 dnů od poslední lustrace) registrátorovi 15. odboru, strojem vyplněné evidenční karty a zodpovědnými

7) Tamtéž, III. část, administrativní vedení svazků, čl. 5 – 19.

8) Čl. 22 „Povinnosti evidovat“ to specifikoval: „Operativní pracovník je povinen zaevidovat všechny osoby zájímavé rozvědku podle vlastního uvážení ihned, třeba s minimem potřebných dat a urychleně opatřit chybějící evidenční údaje. Evidování musí předcházet lustraci a soustředění veškerých poznatků a informací pokud se v evidencích, archivech nebo na jiných operativních součástech MV nacházejí.“

9) Tamtéž, IV. část, Evidování osob a svazků, čl. 21 – 25. Čl. 26 specifikoval jednorázovou či trvalou blokadu vízových cizinců prostřednictvím 15. odboru I. správy MV a 6. odboru II. správy MV (CENTR), případně správy pasů a víz, která měla blokujícím příslušníkům signalizovat jejich příjezd do ČSSR.

náčelníky schváleného rozhodnutí o zavedení svazku. Příslušná pasáž směrnice dokonce stanovila: „*Má-li na rozpracování určitého objektu zájem více odborů, je možno na jeden objekt zavést několik svazků, které se odliší různými evidenčními čísly přidělenými 15. odborem.*“¹⁰⁾

Změna evidenčního systému

Další změny přinesla Směrnice pro evidenci, statistiku a administrativu svazkové agendy na I. správě FMV, vydaná rozkazem genmjr. RSDr. Miloše Hladíka, náčelníka hlavní správy rozvědky federálního ministerstva vnitra, č. 9 z 15. února 1974, kterou však autor bohužel neměl k dispozici.

Dne 29. října 1979 gen. Hladík „*k zabezpečení řádného vedení svazkové agendy*“ schválil další rozkaz náčelníka I. správy FMV č. 29, v jehož příloze se nacházela Směrnice pro evidenci, statistiku a administrativu svazkové agendy na I. správě SNB (čj. A-00896/55-79).¹¹⁾

V úvodním článku stálo, že směrnice upravuje jednotný, evidenční, statistický a archivní systém a závazné administrativní postupy při manipulaci s písemnostmi zpravodajské povahy. Smysl jejího vydání byl formulován:

„*a) konspirace zájmů a činnosti I. správy SNB jako celku, jednotlivých pracovišť i operativních pracovníků;*

b) soustředování, evidence, statistické vyhodnocení a archivace informací k osobám, objektům, organizacím a jevům, které jsou předmětem operativního zájmu I. S SNB;

c) dodržování obecných a speciálních předpisů v administrativních postupech při operativní činnosti a vytvoření podmínek pro důslednou kontrolu a odstraňování zjištěných závad;

d) využití racionalizačních prostředků k efektivnímu zpracování informací pro po-

třeby operativní, kontrolní, řídicí, analytické a studijní činnosti.“

Příslušníci hlavní správy rozvědky měli v souladu s těmito směnicemi povinnost evidovat veškeré osoby: „*a) které jsou nebo byly zájmem I. správy SNB, včetně jejich styků; b) příslušníky cizích zpravodajských a bezpečnostních složek, včetně podezření z jejich příslušnosti k těmto složkám a stykům s nimi; c) se závadovými státobezpečnostními poznatky (pokud prochází písemnostmi I. správy SNB).*“¹²⁾

Směrnice platila pro všechny příslušníky I. správy SNB jak na úsecích operativní práce, tak i na pomocných úsecích, „*v rozsahu jejich činnosti.*“ Evidenci, statistiku a archivování písemností zajišťoval statisticko-evidenční útvar (SEÚ) odboru automatizace a evidence (55. odbor) hlavní správy rozvědky. Odlišnosti operativní agendy „Technické součásti“ I. správy SNB upravoval rozkaz náčelníka I. správy SNB č. 31 Směrnice pro evidenci a administrativu svazkové agendy na součástech nelegální rozvědky ze 7. prosince 1978.¹³⁾ Hlavní zásadou administrativy pochopitelně byla přísná konspirace, veškeré písemnosti s poznatky o prostředcích, formách, metodách a výsledcích činnosti I. správy SNB musely být přísně utajovány před nepovolanými osobami, resp. poskytovány jen oprávněným orgánům. „*S obsahem písemností soustředěných ve svazku se mohou v průběhu jeho operativního vedení seznamovat jen příslušné kontrolní orgány, nadřízení pracovníků, popřípadě – po schválení příslušného funkcionáře (vedoucího pracovníka) i jiní pracovníci, jestliže to vyžaduje státobezpečnostní zájem.*“¹⁴⁾

Druhá část směrnice byla věnována pojímům ze svazkové agendy. Opět se zde opakovalo, že příslušníci I. správy SNB soustřeďují operativní materiály v agenturně operativních svazcích, evidovaných u statisticko-evidenč-

10) Tamtéž, čl. 27.

11) Úkolem náčelníka 55. odboru bylo proškolení do jednoho měsíce určené pracovníky operativních odborů a samostatných oddělení, ve stejném termínu vydat „*Prováděcí pokyny k jednotnému provádění Směrnic pracovníky SEÚ I. správy SNB*“ a provádět kontrolu jejich dodržování.

12) Odst. (15) čl. 17 to formuloval obecněji: „*V průběhu vedení všech druhů svazků je povinností pracovníka evidovat všechny osoby, ke kterým byly získány závažné státobezpečnostní nebo z hlediska I. správy SNB zajímavé poznatky.*“

13) Čl. 2 směrnice uváděl odlišné druhy agenturně operativních svazků: osobní svazek spolupracovníků (desky červené), osobní svazek nelegálního rozvědky a agenta nelegála (zelené), osobní svazek kádrového příslušníka (zelené) a operativní svazek (modré). Osobní svazek spolupracovníka byl veden na agenty, důvěrné styky, ideospolupracovníky, dvojníky, krycí adresu v zahraničí, propůjčené a konspirační byty a agenturu pro spojení. Operativní svazek se zakládal na objekty rozvědného zájmu (politické strany, osoby, stanovené instituce či organizace), spojení s rezidenturami nebo na různou operativní korespondenci, nesouvisející s rozpracovanými objekty, báze a typovací materiál z hlediska potřeb úseku výběru a nábory operativního odboru NR a dokumentační materiál z hlediska potřeb dokumentačního odboru NR. Podle čl. 4 směrnice se v rámci osobního svazku spolupracovníka zaváděl podsvazek spojení (-/103) a čl. 8 u osobního svazku nelegálního rozvědky podsvazek finanční (-/030), signálů /obránný/ (-/101), osobních náležitostí (-/102), spojení (-/103), styků (-/104), přípravný (-/105) a řízení (-/106 až 199); dokumentační podsvazek měl vyhrazen číselnou řadu 300 až 999. Čl. 12 stanovil i výjimku v evidování osob: na osoby, s nimiž byli nelegální rozvědky (NR) či agent nelegál (AN) „v přímém kontaktu (dokumentační agentura)“ se prováděla zvláštní blokáce; osobní evidence NR a AN byly vedena pouze u zástupce náčelníka I. správy FMV pro nelegální rozvědku.

14) Rozkaz náčelníka I. správy FMV č. 29 „Směrnice pro evidenci, statistiku a administrativu svazkové agendy na I. správě SNB“ z 29. 10. 1979, část I., Základní ustanovení, čl. 1 – 2, 4.

[illegible]

*Přehled o znalosti agentury
a styků s operativními
orgány.
Zdroj: Archív ÚPN.*

ního útvaru. „Hlavní funkcí těchto svazků je zajistit soustředování poznatků k evidovaným osobám a objektům na jednom místě, umožnit přehled o operativní situaci v rozpracovávaném případě, zajistit kontrolu a konspiraci.“

Statisticko-evidenční pracoviště 55. odboru vydávalo desky k vedení osobního svazku, operativního svazku a osobního svazku kádrového příslušníka. Osobní svazek se evidoval na agenty, důvěrné styky, ideospolupracovníky, důvěrníky, propůjčené a konspirativní byty, krycí adresy; operativní svazek pak na objekty (státní úřady, politické strany, rozvědky a kontrarozvědky, emigraci, osoby jako objekty apod.), agenturně operativní prostředí (k soustřeďování písemností z hlediska agenturně operativní práce), spojení s rezidenturami nebo na různou operativní korespondenci (materiály nesouvisící s rozpracovávanými objekty), aktivní a vlivová opatření (písemnosti potřebné k přípravě, provedení a hodnocení aktivních a vlivových opatření), dokumentační materiál (z hlediska potřeb 18. a 59. odboru). Osobní svazek kádrového příslušníka se v souladu se stávající praxí zakládal na příslušníka I. správy SNB, vyjíždějícího do zahraničí v legalizačním krytí. „V zájmu konspirace případů označují se jednotlivé svazky evidenčními čísly, krycími jmény a názvy.“¹⁵⁾

Článek 6 směrnice rozeznával tyto druhy podsvazků agenturně operativních svazků:

- podsvazky *zájmových osob.* v nichž byly zakládány materiály rozpracovávaných *agenturních typů* (AT), *nepřátelských osob* (NO) a v *kontrolních svazcích* (K) – osob sledovaných oblastními odbory nebo v součinnosti

s kontrarozvědnými součástmi Státní bezpečnosti.

Směrnice umožňovala podsvazky převádět na svazky osobní či objektové. „*Rozpracovávané osoby musí být blokovány v operativní evidenci, zapsány v osobním rejstříku objektového svazku a v seznamu podsvazků do doby převedení na osobní svazek nebo uložení do archivu.*“

- *tématické* podsvazky na materiály o styku s rezidenturou na konsignace odeslané a došlé pošty, plány práce rezidentur i rozpracování objektu, vyhodnocení plánu, přehled o závadových poznátcích při řízení agentury, plány spojení s agenturou, na jednotlivá aktivní a vlivová opatření, na spisy o předaných materiálech (vědecko-technická rozvědka) a další poznatky podle charakteru akce.

- *finanční* podsvazky na dokumentaci vřadají. „*Finanční podsvazek se vede pouze jako podsvazek příslušného hlavního agenturně operativního svazku.*“

Následující článek směrnice v podstatě opakuje, že jednotlivé druhy svazků se číslijí výhradně arabskými číslicemi podle stanovených číselných řad, „*upravených pro strojové zpracování*.“ Díly hlavních svazků - maximálně o 300 listech - označované třímístným číselným znakem za pětímístným číslem svazku se přebíraly u registrátora statisticko-evidenčního útvaru I. správy SNB (číselný znak 011 a 019, pokrač. D01 až D99 - viz tabulka č. 2). U registrátora příslušníci operativních odborů ještě vyžadovali pracovní podsvazky osobních svazků. „*Ostatní druhy podsvazků jsou zajišťovány v rámci odboru*.“ Přehled o počtu dílů svazků a podsvazků se vedl v první části svazku na tiskopisu ‚Seznam podsvazků‘. V případě, že příslušník hlavní správy rozvědky SNB převzal svazky od jiných útvarů Státní bezpečnosti, zapisovaly se v ‚Seznamu podsvazků‘ na prvním místě, a teprve za nimi následoval svazek hlavní (za lomítkem se objevilo: -/011). Pochopitelným požadavkem bylo jedinečné využití čísla podsvazku u jednoho hlavního svazku; ani po

**Tabulka č. 2 – Číselné označení skupin svazků
a podsvazků (1979)**

Skupiny (pod)svazků	Číselné označení
díly hlavních svazků	011 až 019, D01 až D99
pracovní svazky spolupracovníků	020 až 029, 050 až 099
finanční část svazku	030 až 049, N01 až N99
podsvazky tématické	100 až 299
podsvazky typů	300 až 999

zrušení podsvazku nesmělo být jeho číslo použito pro jiný podsvazek. Číslování jednotlivých druhů svazků stanovily prováděcí pokyny pro pracovníky 55. odboru I. správy SNB.

Z důvodu zamezení duplicity krycích jmen vedl statisticko-evidenční útvar hlavní správy rozvědky SNB pouze evidenci krycích jmen osobních svazků. Přidělené krycí jméno se mohlo změnit pouze v případě potřeby a z konspiračních důvodů. „*Krycí jména osobních svazků schvaluje SEÚ I. S SNB na základě prověrky v evidenci krycích jmen. Pracovníci odborů předkládají podle potřeby seznamy krycích jmen ke schválení.*“

Podmínkou registrace osobního svazku spolupracovníka bylo předložení lustračního listu s maximálně 30 dní starým záznamem o lustraci z evidencí statisticko-evidenčních útvarů správ Veřejné bezpečnosti, federální správy Veřejné bezpečnosti – federální kriminální ústředny, správy pasů a víz SNB, statisticko-evidenční odbor FMV, I. správy SNB (jen cizí státní příslušníci), zpravodajské správy GŠ/MNO (zajišťuje SEÚ III. správy SNB); dále pak schváleným návrhem na zavedení (obnovení nebo převzetí) svazku, dvě strojem vyplněné evidenční karty. Nadřízený náčelník rozvědky ručil svým podpisem na návrhu o zavedení svazku, že již existuje záznam o získávání ke spolupráci nebo plán využití. „*Při registraci svazku na osobu, která již byla při rozpracování blokována k objektovému svazku, předloží operativní pracovník původní lustrační list (s vyznačenou blokací), jednu evidenční kartu a „Hlášenku změny“.*“

Schválený návrh na zavedení operativního svazku i osobního svazku kádrového příslušníka předkládali operativní pracovníci obdobně jako u spolupracovníků. „*Schvalovací pravomoc pro zavedení agenturně operativních svazků je udělena náčelníkům odborů, zástupcům náčelníka I. správy SNB a náčelníku I. správy SNB.*“

Článek 15 upravoval ukončování svazků: prominul-li důvody k vedení svazku nebo podsvazku, bylo povinností jejich majitele je do 30 dnů po schválení návrhu na uložení ukončit a předat 55. odboru k archivaci. Rozvědčík zároveň ze svazku vytřídil bezcenné materiály a duplicitní zprávy, předložil závěrečnou zprávu se schváleným návrhem na ukončení spolupráce (rozpracování, využití bytu apod.) a na uložení svazku do archivu (s označením zapůjčitelnosti).

Pokud byl při blokování zájmové osoby zaveden podsvazek pro soustředování písemností, operativní pracovník po ukončení operativního svazku navrhl jeho převedení k jinému

svazku anebo předání statisticko-evidenčnímu útvaru I. správy SNB k uložení. Od jiného útvaru Státní bezpečnosti převzatý osobní agenturně operativní svazek se – pokud se jednalo o osobu čs. státní příslušnosti a nešlo o emigranta - vracel po ukončení spolupráce původní součástí. Materiály vzniklé na I. správě SNB (svazek 011) se ukládal v operativním archivu hlavní správy rozvědky SNB. Mikrofilmové kopie svazků, které byly s ohledem na možnou „*mimořádnou situaci*“ průběžně ukládány na válečných pracovištích - hlavní a náhradní centrále měly být nejpozději do půl roku po archivaci svazku předány 55. odboru. „*Statisticko-evidenční útvar I. S SNB dofilmuje závěrečnou zprávu a ostatní materiály vzniklé po úloži a připojí je k převzatým mikrofilmovým materiálům pro HC a NC odboru 55.*“¹⁶⁾

Evidence zájmových osob

Jak již bylo řečeno, v průběhu vedení svazků měl každý operativní pracovník povinnost evidovat u statisticko-evidenčního úseku I. správy SNB všechny státobezpečnostně zajímavé osoby. Evidování osob se dle operativního zájmu dělilo na *evidenci* osoby a *blokaci* osoby. V prvním případě při lustraci evidence sdělila oprávněnému žadateli buď číslo agenturně operativního svazku, kde se vyskytovalo jméno osoby a jméno příslušníka, který případ rozpracovával, anebo číslo archivní, pokud byl svazek uložen v archivu. Pokud kdokoliv lustroval osobu tzv. blokovanou, dostal zpět jako výsledek „Příkaz k předání poznatků“. Lustrační list žadatele pak obdržel rozvědčík, který osobu blokoval.

Evidenční opatření koordinační povahy „blokace zájmových osob“ mělo zajišťovat, aby se nestřetly bezpečnostní zájmy „*pracovníků ozbrojených složek.*“ Při střetu blokace a evidování u téže osoby platila přednost blokace „*při zvážení možnosti vzájemné výměny informací a dohody dalšího postupu podle výhodnosti rozpracování nebo využití zájmové osoby.*“ Nedošlo-li k dohodě, rozhodoval o dalším postupu nejbližší nadřízený náčelník.

Ve zvláště odůvodněných případech mohla být písemně u 55. odboru I. správy SNB vyžádána „*Zvláštní blokace*“, která v rozsahu stanoveném operativním pracovníkem a schváleném příslušným zástupcem náčelníka správy omezovala nebo vylučovala sdělování výsledků lustrace.

Písemnosti soustředěné k zájmovým osobám se zařazovaly do příslušného svazku nebo podsvazku. „*Všechny osoby, evidované k operativním svazkům (i když mají vlastní podsvazek) musí být zapsány v osobním*

16) Tamtéž, část II, Svazková agenda, čl. 5 – 8, 10, 15.

rejstříku hlavního svazku s uvedením osobního evidenčního čísla, případně s označením blokace a pořadového čísla podsvazku.“ I směrnice z roku 1979 potvrdila statisticko-evidenčnímu pracovišti 55. odboru povinnost přidělovat každé evidované osobě pro účely počítačového (strojového) zpracování osobní evidenční číslo. „Na evidenční kartě musí být vždy uvedeno za registračním číslem svazku též číslo dílu svazku nebo podsvazku.“

Zájmovou osobu byl blokující či evidující příslušník kvůli zajištění přesnosti a úplnosti evidence povinen statisticko-evidenčnímu útvaru hlavní správy rozvědky SNB neodkladně hlásit všechny změny - včetně změny řídicího orgánu - v údajích na evidenční kartě, k nimž došlo v průběhu vedení svazku a to „Hlášenkou změn“ a jednou evidenční kartou. Stejně i zrušení evidování nebo blokování zájmové osoby se provádělo výhradně se souhlasem nadřízeného náčelníka „Hlášenkou změn“. Z důvodu „udržení pořádku ve svazcích“ navíc příslušníci operativních odborů působících v budově hlavního objektu (centrále) hlavní správy rozvědky SNB při evidování nebo blokování nové osoby předkládali registrátorovi příslušný hlavní svazek, kde za jeho přítomnosti v osobním rejstříku zaznamenávali přidělené osobní evidenční číslo osobě, kterou evidovali nebo blokovali.

Propojení na ústřední evidenční systém kontrarozvědných součástí Státní bezpečnosti ve statisticko-evidenčním odboru federálního ministerstva vnitra zajišťoval požadavek: „Na všechny osoby narozené v ČSSR nebo delší dobu žijící v ČSSR, evidované nebo blokováné v evidenci I. S SNB vyplňuje registrátor signální karty, které jsou předávány SEO FMV z důvodů: a) urychlení lustrace, b) v evidenci I. S SNB jsou lustrovaní jen ti čs. občané, kteří mají signální karty u SEO FMV.“¹⁷⁾

Teprve IV. část směrnice definovala evidenci I. správy SNB jako integrovanou evidenční soustavu, soustřeďující informace k zájmovým osobám a objektům, „které jsou nebo v minulosti byly předmětem zájmu I. správy SNB.“ Evidence pochopitelně obsahovala evidenční karty zájmových osob, blokováných a evidovaných nejenom podle těchto směrnic, ale i podle předchozích obdobných předpisů. „Evidence plní zejména: a) funkci koordinační (signalizuje jiného pracovníka), b) funkci in-

formační (informuje, kde se nachází poznatky k prověřovaným osobám), c) funkci vyhledávací (pomocí výpočetní techniky vyhledá osoby podle kombinace údajů obsažených na evidenční kartě), d) funkci statistickou (pro vedení I. S SNB).“

Evidence sloužila nejenom potřebám práce hlavní správy rozvědky SNB, ale také v omezené míře kontrarozvědným útvarům Státní bezpečnosti, případně jiným složkám Sboru národní bezpečnosti (pouze po lustraci u statisticko-evidenčního odboru FMV).¹⁸⁾

Článek 19 opravňoval příslušné pracoviště 55. odboru k vedení pomocných evidencí, které ulehčovaly úkoly a činnost operativním odborům i vedení I. správy SNB. Statisticko-evidenční útvar vedl evidence, které obsahovaly číselnou evidenci svazků podle jednotlivých řádů, evidenci svazků podle odborů a pracovníků a evidenci krycích jmen osobních agenturně operativních svazků.¹⁹⁾

Organizace operativního archivu

Archiv hlavní správy rozvědky SNB byl určen k soustřeďování veškerých evidovaných písemností, jejichž operativní využití bylo ukončeno, resp. se s ním ještě v budoucnu počítalo. „Písemnosti archivu jsou přístupné přes jména osob (lustraci v evidenci) a přes názvy akcí (evidence krycích jmen a názvů). Archiv je členěn na jednotlivé fondy podle povahy jednotlivých druhů svazků.“ Získali-li pracovník poznatky k osobě nebo k agenturně operativnímu svazku, který již byl uložen v archivu, měl požádat přímo na písemnostech o jejich zařazení do archivovaného svazku.

Práce s archivovanou svazkovou agendou byla umožněna jen ve studovně archivu I. správy SNB a podvázána řadou podmínek a omezení (např. souhlasem náčelníků operativních odborů). „Studium a vytěžování písemností mimo archiv může v odůvodněných případech vyžádat na dobu nejdéle 30 dnů náčelník odboru. Pracovník, který si svazek vypůjčí, nesmí jej předat jinému pracovníkovi útvaru. Jakékoliv vyjímání písemností nebo pořizování opisu je zakázáno. Vyžaduje-li to operativní zájem, zajistí SEÚ I. S SNB vyhotovení opisu nebo kopie určité písemnosti a to na základě souhlasu náčelníka, který dal souhlas k archivaci, na lustračním listě.“ Písemnosti uložené v archivním fondu „R“

17) Tamtéž, část III, Evidence a blokace zájmových osob, čl. 17.

18) Čl. 21 směrnice opakoval, že oprávnění lustrovat v evidenčním systému StB v plném rozsahu, bez uvedení důvodu lustrace mají příslušníci: I., II., III., X., XI., XII. správy, správ StB krajských správ SNB a kontrarozvědných útvarů IV., V., a VI. správy, vyšetřovatelé StB (i VKR), určení příslušníci cizineckého odboru správy pasů a víz SNB, vyšetřovatelé a pověřeni pracovníci inspekcí a sekretariátů ministrů vnitra, jejich náměstkové řídicích kontrarozvědnou službu a náčelníků kontrarozvědných správ, příslušníci zpravodajské správy hlavní správy Pohraniční stráž a ochrany státních hranic, pracovníci SEÚ a operační důstojníci StB na operačních střediscích; v omezeném rozsahu s uvedením důvodu lustrace: kádroví pracovníci SNB a KS SNB, pracovníci kriminální služby VB před zavedením operativního nebo agenturního svazku (spisu), vyšetřovatelé a vyhledávací orgány VB před vznesením nebo sdělením obvinění.

19) Tamtéž, část IV, Evidence I. správy SNB, čl. 18 - 21.

(zvláštní fond) se do studovny a mimořádně i na odbor vydávaly pouze na písemný souhlas náčelníka hlavní správy rozvědky SNB.

Specifickou činností pracovníků 55. odboru I. správy SNB bylo tzv. vyřazování písemností státobezpečnostní povahy, které v obecné rovině vycházelo z resortních směrnic. Pro pracovníky archivu byla rozhodující lhůta jejich úschovy určená při ukončení svazků a podsvazků operativním odborem. U písemností, u nichž při uložení do archivu nebyla stanovena uschovací lhůta, se při jejich ničení postupovalo následovně:

- svazky tajných spolupracovníků dosažením 80. let osoby nebo při jejím úmrtí,
- svazky objektové – 15 let po jejich uložení do archivu,
- ostatní písemnosti – 10 let po jejich uložení do archivu.

Po uplynutí uschovací lhůty rozhodovaly o vyřazení svazků komise, zřízované rozkazem náčelníka I. správy SNB, jejímž úkolem bylo znovu písemnosti posoudit a označit příslušnými vyřazovacími znaky. „*Organizačně technické práce spojené s vyřazováním písemností zajišťuje náčelník SEÚ (jím určený pracovník) v úzké součinnosti s předsedou příslušné komise.*“²⁰⁾

V samotném závěru směrnice se její článek 38 věnoval kategorizaci a označení 'živých' svazků (zjevně nejen na evidenčních kartách ale také v počítačové evidenci) pro případ mimořádných opatření (podle tohoto označení byly zřejmě v první dekádě prosince 1989 zničeny některé svazky a podsvazky, včetně archivovaných).

Do první kategorie označené pruhem červené barvy byly zařazeny osobní svazky spolupracovníků, svazky hlavních objektů a rozpracované typy, osobní svazky kádrových příslušníků a svazky důležitých akcí. Ve druhé kategorii - označené pruhem modré barvy - se ocitly ostatní objektové svazky, podsvazky typů (méně důležité), svazky rezidentur a svazky operativní korespondence. Poslední třetí kategorie (pruh žluté barvy) již obsahovala ostatní písemnosti. Kategorizaci 'živých' svazků nelegální rozvědky upravovaly zvláštní pokyny. S odkazem na prováděcí pokyny statisticko-evidenčního útvaru I. správy SNB bylo uvedeno, že „*archivní svazky a evidenční pomůcky se zařazují do dvou kategorií – modrá a žlutá...*“

S odkazem na hlediska vycházející z „*potřeb mimořádných opatření*“ bylo průběžně prováděno mikrofilmování písemností 'živých'

svazků (v souladu s rozkazem náčelníka I. správy MV č. 1 ze dne 14. ledna 1967). „*Při uložení svazku do archivu I. S SNB předá operativní pracovník do 6 měsíců k uložení i fotosnímky (mikrofiš) svazku, které byly uloženy v náhradních prostorách operativního odboru.*“ Pracovník archivu po převzetí mikrofiší povinně dofilmoval závěrečnou zprávu a zajistil jejich opětovné předání do náhradních prostor statisticko-evidenčního útvaru I. správy SNB.²¹⁾

Poslední úpravy administrativy

Poslední směrnici pro evidenci, statistiku a administrativní svazkové agendy na I. správě SNB počátkem roku 1988 vydal v příloze svého rozkazu náčelník hlavní správy rozvědky SNB genmjr. Karel Sochor. V úvodu se příliš nelišila od předchozí úpravy, pouze zde bylo uvedeno, že platí pro všechny příslušníky hlavní správy rozvědky SNB, tj. včetně operativních pracovníků oblastních odborů správ Státní bezpečnosti. Evidenci, statistiku a archivování písemností i nadále zabezpečoval statistickoevidenční útvar 55. odboru.²²⁾ Po výčtu funkcí evidence I. správy SNB coby systému soustřeďujícího informace k osobám a objektům bylo uvedeno, že slouží k plnění služebních úkolů příslušníků rozvědky, kontrarozvědných útvarů Státní bezpečnosti, ve výjimečných případech i jiných útvarů SNB, ba dokonce i rozvědkám a kontrarozvědkám „*spřátelených*“ zemí.

Veškeré vklady do evidence a změny se prováděly prostřednictvím statisticko-evidenčního útvaru I. správy SNB. Dotazy do evidence byly vyřizovány pouze formou lustrace anebo formou tématického dotazu. Operativním pracovníkům rozvědky se rozšířila povinnost evidovat kromě zájmových osob a přidružených styků také jejich rodinné příslušníky; množina evidovaných příslušníků zpravodajských i bezpečnostních složek a osob, k nimž se v materiálech hlavní správy rozvědky SNB nacházely závadové a státobezpečnostní poznatky zůstala v podstatě stejná. „*Operativní pracovník je povinen průběžně aktualizovat a doplňovat údaje k evidovaným osobám.*“

Rušení evidence osoby se podle směrnice realizovalo pouze ve výjimečných případech změnou kartou; blokování osoby bylo operativním pracovníkům potvrzováno razítkem písmene ‚Z‘ na lustračním listě s datem provedení v evidenci a podpisem registrátora. „*Pominou-li důvody blokace osoby, je operativní pracovník povinen blokaci osoby zrušit.*“

20) Tamtéž, část VII, Archiv I. správy SNB, čl. 34 - 35, 37.

21) Tamtéž, část VIII, Kategorizace svazků, čl. 38 - 39.

22) Rozkaz náčelníka I. správy SNB č. 2 „*Směrnice pro evidenci, statistiku a administrativu svazkové agendy na I. správě SNB*“ z 6. 1. 1988, čl. 1, úvodní ustanovení.

Změna nastala i ve schvalování výjimečného opatření - tzv. „zvláštní blokace“, která omezovala nebo vylučovala poskytování výsledku lustrace. „Požadavek na provedení zvláštní blokace schvaluje náčelník I. S-SNB a požadavek je předán SEÚ I. S-SNB ve dvou výtiscích adresovaných statisticko-evidenčnímu odboru S[ekretariátu]-FMV.“ Zrušení zvláštní blokace již schvaloval pouze náčelník odboru. „Automaticky se blokace osoby ruší pouze v případě archivace agenturně operativního svazku, kterým osoba prochází.“

Statisticko-evidenční útvar 55. odboru pro zlepšení přehledu a kontroly o osobách v evidencích I. správy SNB periodicky zasílal každému operativnímu odboru přehled osob evidovaných a blokovaných ve svazcích, jichž byl majitelem (držitelem). „Přehled... je určen pouze pro vnitřní potřebu operativního odboru a v žádném případě nenahrazuje lustraci. Slouží ke kontrole kvality a časového průběhu práce na osobách.“ Náčelníci odborů byli zodpovědní za skartaci předchozích počítačových sjetin nejpozději po doručení nových přehledů.²³⁾

Z předlohuého čl. 7 směrnice vyplynuly určité změny v administrativě svazkové agendy. Agenturně operativní svazky se členily na hlavní část agenturně operativního svazku, k němuž bylo možno založit další díly hlavního svazku, a podsvazky agenturně operativního svazku. Rozšířil se i počet druhů agenturně operativních svazků na osobní svazek tajného spolupracovníka (TS), osobní svazek kádrového příslušníka (KP), svazek propůjčeného nebo konspiračního bytu (PB, KB) a operativní svazek.

Osobní svazek TS (řád svazku „4“) se zakládal na tajného spolupracovníka, který byl získán ke spolupráci. Podle agenturní kvalifikace se osobní svazky TS dělily na osobní svazek agenta (A), důvěrný styk (DS), ideospolupracovníka (IS), důvěrníka (D) a krycí adresu (KA). Osobní svazek KP (řád svazku „3“) byl zaveden na kádrového příslušníka hlavní správy rozvědky SNB s perspektivou výjezdu do zahraničí. Svazek KB a PB (řád svazku „7“) se registroval na propůjčené nebo konspirační byty. Operativní svazek byl určen pro objekty

rozvědného zájmu (řád svazku „1“), operativní korespondenci, spojení s rezidenturami nebo agenturně operativní prostředí (řád svazku „8“), aktivní a vlivová opatření (řád svazku „9“) a dokumentační materiál 18. odboru I. správy SNB.

Při zakládání všech druhů agenturně operativních svazků byl operativní orgán povinen na příslušném pracovišti 55. odboru předložit „Návrh na zavedení svazku“, schválený u kategorií „A“ a „DS“ náčelníkem správy a v případě „IS“, „D“ a „KA“ náčelníkem odboru.²⁴⁾ Osobní svazek TS se zaváděl pouze na blokovanou osobu (osobu bylo možno blokovat současně se zakládáním svazku). Při zakládání operativního svazku na objekt předkládal operativní pracovník na 55. odbor vyplněnou „Evidenční kartu na objekt“.

Tabulka č. 3 - Číslování svazků a podsvazků (1988)

Druhy svazků	Řád svazku	Díly hlavního svazku a podsvazky	Číselné znaky dílů a podsvazků
osobní svazek TS	4	díl hlavního svazku	011 až 019, D01 až D99
osobní svazek KP	3	pracovní podsvazek osobního svazku TS	020 až 029, 050 až 099
svazek na KB a PB	7	podsvazek finanční	030 až 039
operativní svazek na objekt rozvědného zájmu	1	podsvazek tématický	100 až 299
operativní svazek na operativní korespondenci atd.	8	podsvazek typu	300 až 999
operativní svazek na A0	9		

Díly hlavního svazku a pracovní podsvazky osobního svazku TS operativní pracovníci zakládali prostřednictvím 55. odboru; ostatní druhy podsvazků zaváděli bez vědomí statisticko-evidenčního útvaru I. správy SNB. „K jednotlivým dílům hlavního svazku nebo podsvazkům se nezakládají další díly (části).“ V případě vyčerpání stanoveného rozsahu označení dílů svazku nebo podsvazků byl rozvědkář povinen hlavní agenturně operativní svazek včetně všech jeho dílů a podsvazků uložit do archivu a založit na tutéž problematiku svazek nový. Teprve pak mohl aktuální materiály převést do nového svazku.

Nové směrnice definovala *podsvazek typu*, který mohl být součástí operativního svazku na objekt, na aktivní a vlivová opatření, na operativní korespondenci, spojení s rezidenturami nebo agenturně operativní prostředí či svazků KB a PB a evidovaly se v něm materiály na rozpracovávané agenturní typy a styky. „Pokud

nebyl podsvazek typu převeden na osobní svazek TS a rozpracování agenturního typu nebo styku bylo ukončeno, operativní pracovník je povinen podsvazek typu ukončit a uložit do operativního archivu SEÚ I. S-SNB.“

Specifické postavení hlavní správy rozvědky SNB v hierarchii Státní bezpečnosti potvrzoval odst. 36 čl. 3, který stanovil, že agenturně operativní svazky a podsvazky vzniklé na operativních odborech „se zásadně na jiné útvary nepředávají.“ Změnu majitele agenturně operativního svazku oznamoval přebírající příslušník do sedmi dnů po převzetí 55. odboru tzv. změnovou kartou, kterou svým podpisem stvrzoval jeho náčelník odboru. „*Při předávání hlavního agenturně operativního podsvazku mezi operativními pracovníky různých odborů I. S-SNB se současně předávají mikrofilmová média pořízená pro případ mimořádných opatření...*“

Změnu agenturní kvalifikace TS byl operativní pracovník povinen oznámit statisticko-evidenčnímu útvaru do tří dnů po schválení. Písemný požadavek obsahoval registrační číslo osobního svazku, novou agenturní kvalifikaci a krycí jméno osobního svazku TS, identifikaci majitele svazku; u kategorie „A“ a „DS“ podpis náčelníka správy a kategorie „IS“, „D“ a „KA“ náčelníka odboru.

V případě konzervace osobního svazku TS měl operativní pracovník povinnost písemně oznámit příslušnému pracovišti 55. odboru do tří dnů po schválení ‚Rozhodnutí o konzervaci TS‘ případně ‚Zrušení konzervace TS‘. Pro ukončování svazku nebo podsvazku byla stanovena lhůta 30 dnů od schválení ‚Záznamu o ukončení spolupráce‘ k uložení do operativního archivu. Mezi povinnostmi majitele svazku patřilo vyjmout z něj bezcenné materiály, duplicitní zprávy, fotokopie materiálů a sestavy z počítače, které lze znovu získat a všechny materiály bez operativní hodnoty. „*Písemnosti je nutno upravit tak, aby tyto mohly být filmovány.*“

Případné zrušení (skartace) hlavního svazku nebo dílu hlavního svazku provádělo na žádost operativního pracovníka výhradně statisticko-evidenční útvar I. správy SNB. „*Zrušení je možné pouze v případě, kdy všechny materiály ve svazku byly buď operativně vyhodnoceny a skartovány nebo převedeny do jiného svazku. Ve svazku zůstává ‚Seznam dokumentů‘, ‚Seznam podsvazků‘, tiskopisy ‚Přehled znalostí agentury, typů a styků s operativními orgány‘ a ‚Koho zná agentura dále z agenturní sítě‘ a ‚Návrh na zavedení svazku‘.*“ V samostatném přípisu příslušník operativního odboru stručně zdůvodnil svou

žádost; jeho požadavek pochopitelně schvaloval náčelník odboru, respektive u svazků TS kategorie „A“ a „DS“ náčelník správy.

V případě potřeby mohl být agenturně operativní svazek obnoven, tj. vyjmut z operativního archivu 55. odboru I. správy SNB za účelem pokračování ve vedení svazku. Obnovení se však týkalo pouze osobního svazku TS (za předpokladu zachování stupně agenturní kvalifikace), osobních svazků KP, včetně všech jejich dílů a podsvazků a podsvazky typů. „*Obnova ostatních agenturně operativních svazků se neprovádí.*“

Směrnice řešila i tak specifickou situaci, jakou bylo přijetí tajného spolupracovníka za příslušníka hlavní správy rozvědky SNB. V tomto případě se jeho svazek předával ke zrušení 55. odboru. „*Důležité spisy k jeho osobě a závěrečnou zprávu o spolupráci se SNB předá operativní pracovník, který svazek vede, kádrovému odboru.*“ Poznatky o stycích bývalého TS se zařazovaly do svazku kádrového pracovníka.

Pokud příslušník ukončoval služební poměr na I. správě SNB nebo při jeho zařazení do legalizace, povinně předával všechny agenturně operativní svazky. „*Předání agenturně operativních svazků potvrdí příslušný pracovník SEÚ I. S-SNB na předepsaném formuláři svým podpisem.*“ Odchod bez tohoto potvrzení nesměl být realizován.²⁵⁾

Operativní archiv SEÚ I. správy SNB soustřeďoval veškeré operativní materiály, které byly uloženy pro možnost pozdějšího využití. Po předání do archivu se automaticky všechny agenturně operativní svazky filmovaly a poté jejich originály – až na osobní svazky TS a finanční podsvazky – ničily.

V závěrečné zprávě všech druhů svazků a podsvazků (kromě svazků KP) byla stanovena doba, na kterou se svazek ukládal do archivu (5, 10, 15, 20 a 25 let) a stupeň zapůjčitelnosti:

– „S“ – ukladatel souhlasí s poskytnutím poznatků lustrujícím,

– „N“ – poznatky ze svazku smějí být vydány pouze ze souhlasem náčelníka odboru, který svazek ukládal.²⁶⁾

Článek 9 směrnice určoval míru spolupráce majitele svazku se statisticko-evidenčním útvarem hlavní správy rozvědky SNB při pořizování kopii. Mikrofilmové pracoviště 55. odboru po uložení agenturně operativního svazku zhotovovalo originál (žaket) a první kopii (mikrofiš) k uložení u SEÚ I. S-SNB, druhou kopii (mikrofiš), určenou pro hlavní centrálu a třetí kopii pro náhradní centrálu.²⁷⁾

25) Tamtéž, čl. 7, Svazková agenda.

26) Tamtéž, čl. 8., Obsah a organizace archivu.

27) Tamtéž, čl. 9, Mikrofišové zpracování agenturně operativních svazků.

V pravomoci statisticko-evidenčného útvaru zostalo vyjímání z evidence osob, ktoré procházely archivovanými svazky a dosáhly 80 let věku, u nichž nebylo známo datum narození a byly vzaty do evidence před více než 35 lety, pokud se k nim v uvedených svazcích nenacházely poznatky anebo z rozhodnutí rozhodnutí komise náčelníka správy k přehodnocení svazků.

Před archivací se ze všech druhů svazků a podsvazků vyjímaly materiály trvalé hodnoty (MTH) i materiály, které nešlo filmovat a ukládaly se separátně. Písemné originály svazků tajných spolupracovníků včetně podsvazků a finanční podsvazky ostatních druhů operativních svazků se měly ničit po uplynutí 10 let jejich doby uložení či po uplynutí doby uložení, pokud byla stanovena na dobu delší než deset let. „Dále se ničí svazky zemřelých TS a spolupracovníků starších 80-ti let.“ Svazky kádrových příslušníků se skartovaly po uplynutí jednoho roku doby uložení.

Situaci, která v důsledku zásadní změny politické situace v Československu nastala

počátkem prosince 1989, kdy v čele hlavní správy rozvědky SNB stále ještě působil I. zástupce náčelníka správy pověřený řízením pplk. PhDr. Vilém Václavěk – „Kainar“ (a v čele 55. odboru mjr. Miroslav Žilka – „Škoda“), řešil poslední odstavec čl. 11: „O úplném zničení svazku včetně mikrofilmových médií a vyjmutých materiálů rozhoduje komise jmenovaná náčelníkem I. S-SNB.“²⁸⁾

Poznání vývoje agenturně operativní administrativy, druhů svazků a podsvazků, jejich registrace, evidence zájmových osob, stejně jako všech nuancí ve struktuře evidenčního systému hlavní správy rozvědky SNB ve všech jejích podobách, je nezbytně nutnou podmínkou k posouzení specifické rozvědné svazkové agendy, vyhledávání v ní (lustraci) a správné interpretaci pracovních postupů příslušníků komunistické ofenzivní služby. Důležitým úkolem nadále zůstává zejména rekonstrukce registratury a operativní evidence, respektive administrativy před rokem 1966.

Agentúrne – operatívne zväzky v informačnom systéme československej rozvedky

Mgr. Peter Rendek
(1976), absolvent FIF KU
Ružomberok, pracuje
v ÚPN.

S prípravou a prevádzaním evidencií do „strojovo – mechanickej“ podoby pre budúce využitie v počítačových systémoch sa začalo v útvaroch MV od polovice šesťdesiatych rokov minulého storočia. Systematické zavádzanie výpočtovej techniky a budovanie automatizovaných informačných systémov¹⁾ intenzívne prebiehalo v rezorte vnútra v osemdesiatych rokoch minulého storočia. Pre kontrarozvedne útvary ŠtB slúžila pre potrebu evidence a lustrácií primárne *ústredná evidencia* štatisticko-evidenčného odboru vnútornej a organizačnej správy federálneho ministerstva vnútra (ÚE

ŠEO VOS FMV),²⁾ ktorá bola v druhej polovici 80tych rokov 20. storočia prevedená do počítačovej podoby v rámci budovania informačného systému EZO (*Evidencia zájmových osôb ŠtB, operatívnych zväzkov a osobných spisov*). Pri budovaní tohto systému sa čerpali skúsenosti z obdobného informačného systému čs. rozvedky (I. správa ZNB), ktorý pod názvom SEZO (*Sjednocená evidence zájmových osob*) prevádzkoval 55. odbor I. správy ZNB (odbor automatizácie a evidence)³⁾. Tento systém československej rozvedky bol funkčný minimálne od roku 1987⁴⁾ a v porov-

28) *Tamtéž*, čl. 10, Vyjímání osob z evidence I. S-SNB, vedených ve svazcích, uložených v archivu; čl. 11, Skartace svazků a podsvazků.

1) K problematice budovania *Uceleného informačného systému ŠtB* pozri kapitolu Automatizace evidencií československé kontrarozvědky. In: BENDA, Patrik: *Přehled svazků a spisů vnitřního zpravodajství centrály Státní bezpečnosti v roce 1989*. Praha 2003, s. LV – LXII.

2) Evidenčnú sústavu čs. kontrarozvedky tvorili: ÚE ŠEO S FMV, teritoriálne krajské evidence vedené u štatisticko-evidenčnej skupiny III. správy ZNB, písomnosti spravodajskej povahy sústredené vo zväzkoch a spisoch pri výkonných útvaroch kontrarozvedky a útvaroch vyšetrovania, písomnosti osôb pri ktorých skončil bezprostredný záujem výkonných útvarov a ktoré boli uložené v príslušných archívoch kontrarozvedky.

3) Československá rozvědka si pro svoje potreby budovala *automatizovaný informačný systém I. správy ZNB*, ktorého súčasťou bol aj informačný systém SEZO. Bližšie pozri: RENDEK, Peter: Systém zjednotenej evidence poznatkov o nepriateľovi. In: *Pamäť národa* č. 2/2005, s. 64 – 65.

4) „Pri budovaní systému EZO boli preberané vo veľkej miere skúsenosti z podobného prevádzkovaného systému na I. správe ZNB.“ Archív ÚPN, fond: zbierka dokumentov z iných archívov. Sekretariát FMV-SEO, Návrh na úpravu výstupov zo systému EZO, č.j.: SM-0139-27/SE-87.

nani so systémom EZO šlo o menší, autonómnejší a kompaktnější celok.⁵⁾

V nasledujúcom rozbere prinášame prvý ucelený pohľad na činnosť čs. rozviedky zo zorného uhla operatívnych zväzkov, tak ako boli evidované k 15. februáru 1990⁶⁾ v informačnom systéme rozviedky – SEZO. Tento systém evidoval dve skupiny informácií – databázu všetkých záujmových osôb I. správy ZNB⁷⁾ a databázu agentúrno-operatívnych zväzkov rozviedky, ktoré sa zakladali k rozpracovaným osobám, spolupracovníkom či objektom. V analýze vychádzame z noriem, ktoré exaktne vymedzovali jednotný, evidenčný, štatistický a archívny systém a záväzné administratívne postupy pri manipulácii s písomnosťami spravodajskej povahy a určovali základné metódy a formy práce, organizačnú štruktúru, postavenie a pôsobnosť československej rozviedky.⁸⁾

Zväzková agenda rozviedky

Všetci pracovníci rozviedky na úsekoch operatívny ako aj pomocných úsekoch museli nevyhnutne ovládať a pracovať podľa rozkazov a smerníc vydávaných ministrom vnútra ČSSR a náčelníkom I. správy ZNB.⁹⁾ Nasledujúca kategorizácia zväzkov a podzväzkov vychádza z prílohy k rozkazu náčelníka I. správy ZNB genmjr. Karla Sochora č.2/1988 – *Smernica pre evidenciu, štatistiku a administratívu zväzkovej agendy na I. správe ZNB*.

Pracovníci čs. rozviedky mali podľa tejto smernice povinnosť sústreďovať informácie operatívneho charakteru v *agentúrno-operatívnych zväzkoch*. Hlavnou funkciou zväzkov bolo zaistiť sústreďovanie poznatkov k evidovaným osobám a objektom na jednom mieste,

umožniť prehľad o operatívnej situácii v rozpracovanom prípade a zaistiť kontrolu a konšpiráciu. *Agentúrno-operatívny zväzok* sa skladal z **hlavného zväzku** a **podzväzkov** k hlavnému zväzku.

Hlavný zväzok

Bol evidovaný pod päťmiestnym registračným číslom, pričom začiatkové číslo (*rád zväzku*) zodpovedalo určitému *druhu* agentúrno-operatívneho zväzku. Podzväzok k hlavnému zväzku niesol trojmiestne číslo, ktoré sa uvádzalo za číslom hl. zväzku. Podzväzky a jednotlivé typy podzväzkov rozoberáme ďalej v texte.

Rozviedka registrovala tieto **druhy hlavných zväzkov**:

Operatívny zväzok objektový - rád zväzku 1 a 2 - sa zakladal na zahraničné inštitúcie (politické strany, štátne úrady, armádne centrá, vedecké inštitúcie, firmy, rôzne emigrantské a cirkevné organizácie atď.) alebo osoby, ktoré boli zdrojom hľadaných informácií. Zmyslom rozpracovania objektov bol operatívny prienik agentúry čs. rozviedky do objektu s cieľom získať materiál a informácie v rámci úloh, ktoré boli stanovené pre rozvedku.¹⁰⁾ Pri zväzkoch začínajúcich číslicou „2“ ide o staršie objektové zväzky založené prevažne v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch minulého storočia.

Osobný zväzok kádrového príslušníka (KP) - rád zväzku 3, sa zakladal na príslušníka I. správy ZNB, ktorý odchádzal pod legalizačným krytím pracovať do zahraničia na rezidentúru, resp. na tajného spolupracovníka, ktorý

5) Informačný systém EZO mal po svojom dobudovaní slúžiť ako centrálna databáza pre všetky výkonné útvary čs. kontrarozviedky, ako systém samostatný a otvorený s možnosťou prepojenia na ostatné budované systémy, ktoré sa vytvárali v rámci projektu *Uceleného informačného systému ŠtB*. Súbor dát predstavoval cca 777 000 záznamov k záujmovým osobám. Informačný systém SEZO bol vybudovaný pre potreby čs. rozviedky. Súbor dát obsahoval 113 178 záznamov k záujmovým osobám. Aby nedochádzalo k stretu kontrarozviedneho alebo rozviedneho záujmu operatívnych pracovníkov, ktorí mali blokované konkrétne osoby, koordinačná funkcia sa medzi ústrednou evidenciou a evidenciami I. správy ZNB, III. správy ZNB zabezpečovala tzv. „pozorkami“, ktorá mala zabrániť „dvojitým blokáciám“ záujmovej osoby. Medzi evidenciou Spravodajskej správy generálneho štábu MNO a evidenčnou sústavou FMV k roku 1986 nebola táto koordinačná funkcia zabezpečená, a preto často dochádzalo k „dvojitým blokáciám“, čo malo za následok narušenie operatívnych záujmov zúčastnených útvarov.

6) V našej analýze sa opierame o tento dátum, kedy bola komunistická rozviedka oficiálne zrušená rozkazom ministra vnútra ČSSR Richardom Sacherom č.16/1990. Porov.: ŽÁČEK, Pavel: *Nástroj třídného štátu. Organizácia ministerstiev vnútra a bezpečnostných zborov 1953 – 1990*. Bratislava 2005, s. 213.

7) Problematikou SEZO – záujmové osoby sa bližšie zaoberá v tomto čísle príspevok od Tomáša Keszeliho.

8) Ide o prílohy k rozkazom: Rozkaz náčelníka (RN) I. správy ZNB č. 11/1966 – *Smernica pre vedenie zväzkovej agendy, evidencie a administratívy na I. správe MV*, RN I. správy ZNB č. 34/1983 *Smernica pre rozviednu prácu I. správy ZNB*, RN I. správy ZNB č. 29/1979 – *Smernica pre evidenciu, štatistiku a administratívu zväzkovej agendy na I. správe ZNB*, RN I. správy ZNB č. 2/1988 – *Smernica pre evidenciu, štatistiku a administratívu zväzkovej agendy na I. správe ZNB*.

9) Vedením, registráciou a archiváciou zväzkovej agendy v smerniciach čs. rozviedky sa podrobnejšie zaoberá Pavel Žáček v predchádzajúcom príspevku.

10) Napríklad číslo 10442/300 predstavuje podzväzok typu, ktorý bol založený k hlavnému zväzku č. 10442. V tomto prípade išlo o operatívny objektový zväzok založený s cieľom zhromažďovať informácie na „nepriateľský“ Vatikán.

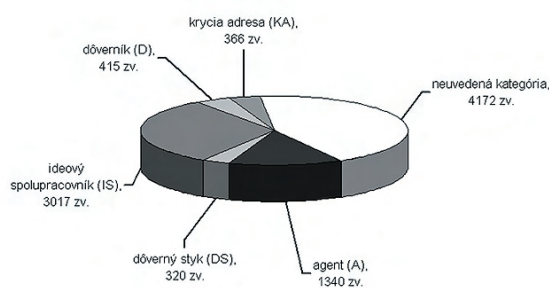
bol prijatý za príslušníka ZNB. V informačnom systéme SEZO nie sú evidovaní pod pravým, ale pod svojim krycím menom a číslom zväzku.¹¹⁾

Osobný zväzok tajného spolupracovníka (TS) - rád zväzku 4, sa zakladal na osobu, ktorá bola získaná k spolupráci. Podľa typu spolupráce (agentúrne kvalifikácie) sa osobný zväzok ďalej delil na:

- osobný zväzok agenta (A)
- dôverný styk (DS)
- ideový spolupracovník (IS)
- dôverník (D)¹²⁾
- krycia adresa (KA)¹³⁾

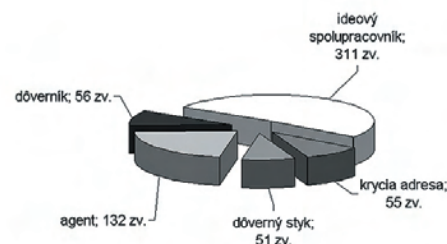
Informačný systém SEZO eviduje 9 630 hlavných zväzkov rádu „4“ pričom agentúrne kvalifikácie vieme určiť len pri 5 458 zväzkoch (56,67%) – vid' graf č.1.

Graf č. 1 - Osobné zväzky tajných spolupracovníkov (rád zv. „4“) podľa agentúrnej kvalifikácie evidované v informačnom systéme SEZO k 15. 2. 1990 (celkový stav)

Počet živých osobných zväzkov TS evidovaných systémom SEZO bolo k 15. februáru 1990 celkom 605. Graf č. 2 ukazuje živé zväzky podľa typu spolupráce.

Graf č. 2 - Počet živých osobných zväzkov tajných spolupracovníkov evidovaných v systéme SEZO k 15. 2. 1990

Zväzok prepožičaného alebo konšpiračného bytu (PB, KB) - rád zväzku 7, sa zakladal na konšpiračný alebo prepožičaný byt spolu s krycím názvom (napr. VELETRH, LABORATOŔ, PARÍŽ, VĚRNÁ a pod.). Z celkového počtu 798 evidovaných zväzkov v systéme SEZO, bolo 490 evidovaných ako konšpiračný byt, 238 ako prepožičaný byt a v prípade 70 zväzkov označenie kategórie chýba.

Operatívna korešpondencia - rád zväzku 8, sa zakladal na písomný styk centrály s rezidentúrami v zahraničí a na materiál nesúvisiaci s rozpracovávanými objektmi či konkrétnymi prípadmi.¹⁴⁾

Aktívne a vplyvové opatrenia - rád zväzku 9. Tieto zväzky sami o sebe patria k veľmi zaujímavým, nakoľko sú v nich obsiahnuté informácie o realizovaných operáciách a akciách čs. rozviedky v zahraničí.¹⁵⁾ Cieľom aktívnych a vplyvových opatrení (AO) bolo priame a nepriame ovplyvňovanie vybraných osôb, odhaľovanie, diskreditácia a narušovanie činnosti

11) Pri zväzkoch KP krycie meno prideloval kádrový odbor. Napr. na príslušníka I. správy ZNB Viliama Ciklaminiho pred odchodom na rezidentúru do Izraela bol 5. septembra 1955 založený zväzok kádrového príslušníka č. 38610 pod krycím menom „CIDLINSKÝ“.

12) **Agent** - bol cudzí štátny príslušník, emigrant alebo čs. občan, ktorý bol získaný k tajnej a vedomej spolupráci s čs. rozviedkou, mal objektívne a subjektívne možnosti plniť rozviedne úlohy, udržiaval konšpiratívne spojenie a podriaďoval sa rozviedkou stanovenej disciplíne. **Dôverný styk** - bol tajný spolupracovník rozviedky, ktorý v dôsledku svojho spoločenského postavenia a osobných vlastností mal objektívne a subjektívne možnosti plniť rozviedne úlohy, nebol ochotný vedome pracovať pre rozviedku a hlavne prekračovať svoje bežné možnosti. Jeho spolupráca s čs. úradmi a inštitúciami bola vedomá, založená na ideovom, vlasteneckom, popriprade materiálnom základe, či osobných vzťahoch k pracovníkom čs. úradu, ktorému vedome predával utajované informácie zo svojho prostredia. **Ideový spolupracovník** - bol čs. občan, politicky vyspelý a úplne oddaný socialistickému zriadeniu, získaný pre tajnú a pravidelnú spoluprácu s rozviedkou v zahraničí. **Dôverník** - bol čs. štátny občan, spolupracujúci tajne s rozviedkou na území ČSSR, ktorý bol úplne oddaný socialistickému zriadeniu, mal kvalifikáciu a schopnosti vysvetľovať rôzne otázky a problémy, dával charakteristiky, vyhodnocoval správy a dokumenty získané rozviedkou. Využíval sa hlavne pri vedeckotechnickej rozviednej činnosti. Porov.: Rozkaz náčelníka I. správy ZNB č. 34/1983 *Smernica pre rozviednu prácu I. správy ZNB*. Dostupné na: <http://archiv.uzsi.cz>

13) **Krycia adresa** - znamenala miesto, kam agent doručoval správy pre centrálu a odkiaľ preberal písomné inštrukcie od riadiaceho dôstojníka rozviedky. Predpokladal sa tu styk s treťou osobou, ktorá bola zamestnaná v nejakej verejne prístupnej miestnosti (pošta, knižnica a pod.) alebo poskytovala služby ako súkromná osoba. Tretia osoba nemusela vedieť na čo je využívaná, ale niekedy išlo o pracovníka alebo agenta využívaného výlučne pre tento účel. Porov.: CHURAŇ, Milan a kol.: *Encyklopédie špionáže*. Praha 2000, s. 16.

14) K problematike bližšie vid': ŽÁČEK, Pavel: Praha - Vídeň, Vídeň - Praha, Operatívni korespondencie nelegální rozvědky 1989 - 1990. In: *Paměť národa* č. 4/2005, s. 33 - 42.

15) Aktívne a vplyvové opatrenia boli realizované prevažne v zahraničí a podľa významu sa delili na: **operácie** - išlo o opatrenia globálneho strategického významu a dlhodobého charakteru, ktoré podľa vopred stanoveného plánu teritoriálne postihovali hl. záujmové objekty či problematiky rozviedky, a **akcie** - opatrenia taktického významu, vykonávané v rámci operácie k splneniu stanoveného cieľa. K aktívnym a vplyvovým opatreniam patrili tiež **podstavy a spravodajské hry**.

špeciálnych služieb protivníka, ideodiverzných a emigrantských centier, revanšistických organizácií, pravicových či ľavicových politických strán a paralyzovanie alebo zoslabovanie účinkov ich činnosti proti ČSSR a soc. krajinám. To sa dialo v súlade so stranickými, strategickými a taktickými cieľmi zahraničnej politiky ČSSR a socialistických krajín.

Diely a podväzky hlavného väzku

Nedielnou súčasťou agentúrno-operatívneho väzku boli aj diely väzku a podväzky. Označovali sa trojmiestnym číslom alebo kombináciou písmen a čísel (číslo podväzku), a uvádzali sa za päťmiestnym číslom hlavného väzku oddelené lomítkom.¹⁶⁾

Diel hlavného väzku a podväzok mohol obsahovať až 300 listov.¹⁷⁾ Po dosiahnutí tohto počtu operatívny pracovník musel založiť nový diel hl. väzku alebo podväzok i v prípade, že išlo o tú istú problematiku. K jednotlivým dielom hl. väzku alebo podväzkom sa nové diely už nezakladali.

Jednotlivé druhy (typy) podväzkov mali nasledujúce trojmiestne označenie:

- *diel hlavného väzku: 011 – 019 a D01 – D99*
- *pracovný podväzok osobného väzku TS: 020 – 029 a 050 – 099*
- *finančný podväzok: 030 – 049 a N01 – N99*
- *podväzok tematický: 100 – 299*
- *podväzok typu: 300 – 999*

Pracovný podväzok osobného väzku TS – zakladal sa k väzkom rádu 4. Každý podväzok obsahoval zoznam dokumentov (okrem finančného podväzku) a osobný register. Tento podväzok navyše obsahoval prehľad o schôdzkach s agentom (typom).

Finančný podväzok – bol súčasťou každého agentúrno-operatívneho väzku. Tento podväzok evidoval finančné výdaje súvisiace s agentúrno-operatívnou činnosťou. Obsahoval evidenčné listy výdajov, finančné doklady a účty.

Podväzok tematický – mohol byť súčasťou každého agentúrno-operatívneho väzku a evidovali sa v ňom písomnosti, ktoré neboli zahrnuté do ostatných druhov podväzkov (plány rozpracovania objektov a vyhodnotenie plánov, prehľad o závadových poznatkoch pri riadení agentúry, spisy o odovzdaných materiáloch vedecko-technickej rozvedky a pod.).

Podväzok typu – mohol byť súčasťou operatívneho väzku na objekt, na aktívne a vplyvové opatrenia, na operatívnu korešpondenciu – spojenie s rezidentúrami, agentúrno-operatívne prostredie alebo väzkov KB, PB. Evidovali sa v ňom materiály na rozpracované typy a styky. Tento druh podväzku bolo možné prevádzať na osobné väzky TS (rád väzku 4).

Zväzky v systéme SEZO

Informačný systém SEZO je z historického pohľadu veľmi cenná databáza poznatkov a prispieva k hlbšiemu poznaniu fungovania systému čs. rozvedky. V databáze sa evidovali nasledujúce údaje k väzkom:

- číslo hlavného väzku (päťmiestne číslo)
- čísla podväzkov k hl. väzku (trojmiestne číslo)
- číslo dielu podväzku (rímske číslovanie)
- stavy a zmeny väzku¹⁸⁾
- dátum založenia a zmeny väzku
- majiteľ väzku (meno a evidenčné číslo príslušníka)
- odbor I. správy, ktorý väzok evidoval (uvádzal sa krycí názov odborov v podobe dvojčíferného čísla)¹⁹⁾
- agentúrna kvalifikácia (pri väzkoch rádu 3, 4 a 7)
- archívne číslo väzku
- počet osôb prechádzajúcich vo väzku
- blokácia
- krycí názov väzku, resp. krycie meno pri väzkoch rádu 3, 4 a 7.²⁰⁾

V nasledujúcich tabuľkách prinášame prehľad väzkovej agendy československej roz-

16) Pozri pozn. č. 9.

17) Iba samotný súčet dielov k hl. väzkom (3.184) a podväzkom (1 077) evidovaných v systéme SEZO predstavuje v priemere 1 278 300 listov vyprodukovaných samotnou rozvedkou. V prepočte na strany ide o dvojnásobok vyprodukovaných informácií.

18) Systém SEZO evidoval tieto stavy väzkov: **A** – väzok bol archivovaný, **K** – väzok bol zakonzervovaný, **N** – väzok bol zničený, **O** – väzok bol oživený, **P** – prevod väzok na iný väzok (napr. podväzok mohol byť prevedený na nový osobný al. objektový väzok), **Q** – väzok sa stratil (túto skutočnosť vykazuje databáza pri 103 väzkoch a 399 podväzkoch a dieloch), **S** – väzok bol skartovaný a zaznamenávalo sa číslo skartácie, **V** – vrátený väzok, **W** – väzok obnovej operatívy, **X** – obnovený väzok, **Z** – živý väzok. K zmenám, ktoré sa ďalej evidovali to boli: dátum vykonanej zmeny, zmena akcie väzku a zmeny k podväzkom – založenie, archivácia, skartácia, zničenie, obnovenie či odovzdanie podväzku mimo odbor.

19) Podľa interného manuálu - *Návod pre využívanie systému SEZO – Väzky*, mali príslušníci rozvedky povinnosť pri zakladaní väzku do systému zaevidovať aj odbor, ku ktorému väzok prislúcha, túto informáciu však nesie len 4 935 väzkov (26,84%) a 9 564 podväzkov (21,58%).

20) Povinnosť uvádzať krycí názov bola pri väzkoch rádu 3, kde sa uvádzalo krycie meno kádrového príslušníka rozvedky, pri väzkoch rádu 4 sa uvádzalo krycie meno tajného spolupracovníka a pri väzkoch rádu 7 krycí názov konšpiračného alebo prepožičaného bytu. Systém SEZO evidoval aj niekoľko krycích názvov k objektovým väzkom (napr. IZRAELSKÁ ROZVEDKA, KAHAN, NRJAN, a pod.) a väzkom operatívnej korešpondencie (napr. JAPONSKO, ŠPANIELSKO, OBRANA).

viedky, tak ako boli evidované v informačnom systéme *Zjednotená evidencia záujmových osôb* v podsystéme *Zväzky*.

V tabuľke **Zväzky a podzväzky evidované v informačnom systéme I. správy ZNB - SEZO založené do 15. februára 1990** je sumárny prehľad agentúrno-operatívnych zväzkov podľa druhu, zaevidovaných k dátumu 15. február 1990.²¹⁾ Prehľad zahŕňa aj zväzky, kde dátum založenia nie je uvedený. Podzväzky sú ďalej detailnejšie roztriedené podľa typu a ide tu o podmnožinu skupiny *počet podzväzkov* (označené sú kurzívou). Výnimku tvoria iba *diely podzväzkov*, ktoré sú v systéme SEZO evidované samostatne a celkový počet podzväzkov v systéme je potom súčet *počtu*

podzväzkov (okrem dielov hl. zväzkov) a *dielov podzväzkov*.

Kategória *Iné* bola nami zaradená dodatočne a zahŕňa podzväzky, ktoré boli chybné natypované do databázy. Čísla podzväzkov zodpovedajú rozsahu 000 – 010 a nemajú oporu v smernici. Táto „odchýlka“ predstavuje iba 0,10 % z celkového počtu evidovaných podzväzkov.

Ďalšia tabuľka - **Počet prevzatých zväzkov a podzväzkov I. správy ZNB uložených v Archíve ÚPN** prináša číselný prehľad agentúrno-operatívnych zväzkov I. správy ZNB, ktoré Ústav pamäti národa delimitoval od Slovenskej informačnej služby v papierovej a mikrofilmovej podobe.²²⁾

Zväzky a podzväzky evidované v informačnom systéme I. správy ZNB - SEZO založené do 15. februára 1990

Rád zväzku	Druh zväzku	Počet hl. zväzkov	Počet podzväzkov	Diel podzväzku	Podzväzky podľa typu					Iné
					Diel hlavného zväzku (01-019 a D01-D99)	Pracovný podz. osobného zv. TS (020-029 a 050-099)	Podzväzok finančný (030-049 a 001-099)	Podzväzok tematický (100-299)	Podzväzok typ (300-999)	
1	Operatívny zväzok objektový	3111	17992	527	447	28	189	4695	12629	4
2	Operatívny zväzok objektový	969	6	0	5	0	0	1	0	0
3	Osobný zväzok KP	2314	49	0	30	0	2	14	3	0
4	Osobný zväzok TS	9628	16916	54	1438	8260	4799	2177	106	34
7	Zväzok KB a PB	798	398	0	15	7	370	5	1	0
8	Operatívna korešpondencia	1482	5697	406	1172	4	1224	2065	1223	9
9	Aktívne a vplyvové opatrenia SPOLU	81	3351	90	77	0	32	2570	672	0
		18383	44309	1077	3184	8299	6616	11527	14634	47

Počet prevzatých zväzkov a podzväzkov I. správy ZNB uložených v Archíve ÚPN

Rád zväzku	Druh zväzku	Počet hl. zväzkov	Počet podzväzkov	Diel podzväzku	Podzväzky podľa typu				
					Diel hlavného zväzku (01-019 a 001-099)	Pracovný podz. osobného zv. TS (020-029 a 050-099)	Podzväzok finančný (030-049 a 001-049)	Podzväzok tematický (100-299)	Podzväzok typ (300-999)
1	Operatívny zväzok objektový	1118	10639	4	341	0	65	2976	7257
2	Operatívny zväzok objektový	16	0	0	0	0	0	0	0
3	Osobný zväzok KP	13	17	0	0	0	6	11	0
4	Osobný zväzok TS	6492	13901	10	1625	9440	184	2640	12
7	Zväzok KB a PB	413	71	0	18	7	38	8	0
8	Operatívna korešpondencia	271	2161	0	458	0	20	1393	290
9	Aktívne a vplyvové opatrenia SPOLU	0	0	0	0	0	0	0	0
		8323	26789	14	2442	9447	313	7028	7559

21) Pozri pozn. č. 6.

22) O delimitácii archívnych dokumentov a fondov bližšie viď: BUKOVSKÝ, Ladislav: Správa o preberaní archívnych dokumentov a fondov do Archívu Ústavu pamäti národa. In: *Pamäť národa* č. 4/2005, s. 46 – 47.

Z počtu 98 prevzatých zväzkov a 507 podzväzkov prevzatých v papierovej podobe neprechádza v systéme SEZO **1 zväzok a 156 podzväzkov**. Ide o 89 podzväzkov k operatívnym objektovým zväzkom, 1 zväzok kádrového príslušníka a 66 podzväzkov k osobným zväzkom tajného spolupracovníka.

Rovnako tiež z celkového počtu 34 507 prevzatých zväzkov a podzväzkov v mikrofišovej podobe neprechádza v systéme SEZO **11 zväzkov a 1 448 podzväzkov**. Ide o 5 hl. zväzkov a 300 podzväzkov k operatívnym objektovým zväzkom, 17 podzväzkov kádrového príslušníka, 4 hl. zväzky a 849 podzväzkov k osobným zväzkom tajného spolupracovníka, 1 podzväzok konšpiračného (prepožičaného) bytu a 2 hl. zväzky a 281 podzväzkov operatívnej korešpondencie.

Celkovo je preto nutné brať do úvahy týchto 12 hl. zväzkov a 1 604 podzväzkov, ktoré neboli zaevidované do systému,²³⁾ pri vytváraní obrazu celkového stavu zväzkovej agendy československej rozviedky.

Tabuľka – **Zväzky a podzväzky evidované inf. systémom SEZO podľa obdobia v ktorom boli založené**. 89% zväzkov (16 409) a 76% podzväzkov (33 535) má v systéme údaj – dátum založenia zväzku. Podľa týchto

údajov sme zväzky zoradili do časových období v ktorých boli evidované.

Záver

Systém *Zjednotená evidencia záujmových osôb* sice nereflektuje celkový stav agentúrno-operatívnych zväzkov, ale prinajmenšom ponúka väčšinový obraz stavu zväzkovej agendy československej rozviedky. Po 16 rokoch od pádu komunistického režimu má verejnosť prvýkrát možnosť nahliadnuť do „kuchyne“ komunistickej rozviedky a môže si tak vytvoriť predstavu o počte ľudí (zväzkov), ktorí pracovali v prospech komunistickej rozviedky či napríklad o počte objektov, ktoré boli v jej zornom uhle.

Informácie, ktoré systém SEZO ponúka môžu byť pre skúseného bádateľa akýmsi odrazovým mostíkom pri štúdiu dejín komunistického bezpečnostného aparátu. Ponúkajú nám číselné vyjadrenie počtu spolupracovníkov čs. rozviedky na ktorých bol založený zväzok podľa jasne stanovených pravidiel a predpisov, či napríklad počet kádrových príslušníkov rozviedky – elity Štátnej bezpečnosti, ktorí odchádzali za hranice aktívne hájiť záujmy Komunistickej strany Československa, sovietskych „priateľov“ a celého socialistického tábora.

Zväzky a podzväzky evidované inf. systémom SEZO podľa obdobia v ktorom boli založené

rād zväzku	DRUH	1945 - 1949		1950 - 1959		1960 - 1969		1970 - 1979		1980 - 1989		Január 1990 - 15. február 1990		bez dátumu	
		počet zv.	počet podzv.	počet zv.	počet podzv.	počet zv.	počet podzv.	počet zv.	počet podzv.	počet zv.	počet podzv.	počet zv.	počet podzv.	počet zv.	počet podzv.
1	operatívny zv. - objektový	7	1	1459	151	732	742	427	2311	246	9202	0	20	240	5565
2	operatívny zv. - objektový	0	0	0	1	25	0	1	0	0	0	0	0	943	5
3	osobný zv. KP	0	0	273	0	887	2	547	2	598	42	0	3	9	0
4	osobný zv. TS	1	0	2487	588	2401	2324	2067	6869	2155	6427	4	1	513	607
7	Zväzok KB a PB	0	0	197	1	247	48	188	217	149	127	1	0	16	5
8	Operatívna korešpondencia	0	0	430	173	591	1289	141	1013	148	1981	0	0	172	1241
9	Aktívne a vplyvové opatrenia	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	81	3351
	SPOLU	8	1	4846	914	4883	4405	3371	10412	3296	17779	5	24	1974	10774

Záujmové osoby v evidencii I. správy ZNB

„V evidenci osob I. S-SNB jsou operativní pracovníci I. S-SNB povinni evidovat všechny osoby procházející písemnostmi I. S-SNB, zejména: a.) osoby, které jsou nebo byly zájemem I. S-SNB, včetně jejich styků a rodinných příslušníků, b.) příslušníky cizích zpravodajských a bezpečnostních složek nebo styku s nimi, c.) osoby, ke kterým se v materiálech I. S-SNB nacházejí závadové a státobezpečnostní poznatky. Operativní pra-

covník je povinen průběžně aktualizovat a doplňovat údaje k evidovaným osobám.“¹⁾

Úryvok zo smernice I.správy ZNB (rozviedky) ilustruje dôraz, ktorý bol kladený na evidenciu osôb. Zhromažďovanie informácií o záujmových osobách je jednou z hlavných činností tajných služieb a je predpokladom ich úspešnej činnosti. Zväzkami prechádza množstvo osôb (okrem kategórií vymenovaných v

Mgr. Tomáš Keszeli
(1977), absolvent
Pedagogickej fakulty UK
Bratislava, pracuje v ÚPN.

23) Pravdepodobne išlo o zväzky a podzväzky, ktoré pracovníci „nestihli“ zaevidovať do systému na prelome rokov 1989 - 1990. Prístup do systému a aktualizácie mali pracovníci archívu (55. odbor) a určeni pracovníci - registrátori, ktorí mohli vykonávať zmeny v rozsahu im pridelených užívateľských práv.

1) Príloha k rozkazu náčelníka I. správy č. 2/1988 – *Smernice pro evidenci, statistiku a administrativu svazkové agendy na I. správě SNB*, čl. 2, ods. 6.

čj.:

T A J N Ě I

PŘÍKAZ
K PŘEDÁNÍ POZNATKŮ

útvár - odbor - oddělení - jméno lustrujícího pracovníka

Lustrační list na jméno data narození

byl předán útváru - odboru - oddělení - pracovníku

k registračnímu číslu dne

Ostřední evidence KS*

podpis pracovníka SEO

Poznámka:

Do 7 dnů od obdržení tohoto „Příkazu“ jste povinen pracovníkovi (útváru), kterému byl zaslán Váš lustrační list sdělit, k vyznačenému registračnímu číslu, důvody lustrace a předat mu veškeré poznatky (písemnosti) k lustrované osobě.

Nehodící se škrtně!

MV č. skl. 729

Obr. 1 - Příkaz na
odovzdání poznatků.
Zdroj: Archiv ÚPN.

bodoch za slovem „zejména“), o kterých nie sú v evidencii žiadne údaje. Doslovné splnenie požiadavky evidovať všetky osoby, o ktorých sa nachádza zmienka vo zväzkoch bolo technicky i organizačne nemožné. Fyzickou podobou evidencie záujmových osôb boli po celý čas existencie I. správy ZNB kartotéky, v ktorých sa údaje vyhľadávali ručne. Pri náraste počtu osôb i požiadaviek na informácie bola takáto práca neefektívna nielen pri bežnej lustrácii osôb, ale najmä pri získavaní dát pre analýzu a štatistiku. Riešenie sa hľadalo vo využití výpočtovej techniky. Výsledkom bola databáza „Sjednocená evidence zájmových osob“ (SEZO), ktorá obsahuje údaje o záujmových osobách a zväzkovej agende I. správy ZNB. Štruktúra databázy v podstate kopíruje štruktúru papierovej databázy, obsahuje údaje prepísané z kartotečných lístkov a formulárov. Preto je potrebná malá odbočka pre vysvetlenie základných činností a pracovných, resp. administratívnych postupov spojených s evidenciou osôb.

Obr. 2 - Oznámenie
o lustrácii.
Zdroj: Archiv ÚPN.

čj.:

T A J N Ě I

Sdělení o lustraci

pro (útvár, odbor, oddělení, pracovníka)

Vámi blokovaná* osoba: (jméno, příjmení, data narození)

evidovaná* registrační číslo byla dne

lustrována (útvárem, odborem, oddělením, pracovníkem, tel. čís.)

lustračním listem*, hromadným lustračním listem*

seznamem* čj. Hifrou č.

Důvod

Ostřední evidence KS*

podpis pracovníka SEO

* Někdy odlišné od škrtnutí

Evidenciu záujmových osôb zabezpečoval štatistickoevidenčný útvar odboru 55 I. správy ZNB.²⁾ Evidencia osôb musela zabezpečovať vonkajšie aj vnútorné utajenie a zároveň výmenu informácií medzi odbormi I. správy ZNB, resp. operatívnymi pracovníkmi. Na tento účel slúžil mechanizmus lustrácií a blokácií.

Lustrácia v evidencii znamenala písomnú požiadavku³⁾ na poskytnutie údajov o osobe. Štatistickoevidenčný odbor vykonal lustráciu a jej výsledok napísal na lustračný lístok. Záujmové osoby boli evidované ku zväzkom, ktorými prechádzali, takže v prípade pozitívnej lustrácie obdržal žiadateľ registračné číslo zväzku a údaje o majiteľovi zväzku⁴⁾, resp. archívne číslo, ak bol zväzok ukončený a uložený do archívu. Ak sa osoba v evidencii nenachádzala, obdržal žiadateľ vrátený čistý lustračný lístok s pečiatkou a podpisom pracovníka, ktorý vykonal lustráciu. Okrem lustrácie konkrétnych osôb existovali aj tematické lustrácie podľa zadaných kritérií pre potreby analýzy, štatistiky a plánovania činnosti rozviedky.

Pri žiadosti o evidovanie novej osoby musel žiadateľ okrem vyplnenej evidenčnej karty (ktorá sa zaradila do kartotéky) predložiť aj čistý lustračný lístok s údajmi evidovanej osoby nie starší ako 30 dní, teda potvrdenie o tom, že osoba ešte nie je evidovaná. Toto opatrenie zabráňovalo viacnásobnej evidencii osôb. Každá osoba bolo pridelené jedinečné sedemmiestne osobné evidenčné číslo. Zrušenie evidencie osoby bolo možné len vo výnimočných prípadoch, evidenčná karta však zostávala v kartotéke ako zrušená osoba (ostatné osoby boli označované ako „živé“).

Blokácia bolo administratívne opatrenie, ktoré zabezpečovalo súčinnosť jednotlivých odborov I. správy ZNB. V prípade, že začal operatívny pracovník niektorú osobu „rozpracovávať“, zaviedol na ňu blokáciu, ktorá bola v evidenčnej karte osoby označená pečiatkou „Z“ (zablokovaný). Ak iný operatívny pracovník zadal požiadavku na lustráciu blokovanej osoby, dostal príkaz na odovzdanie poznatkov pracovníkovi, ktorý osobu blokoval (viď obr. 1). Blokujúci pracovník zároveň obdržal oznámenie o lustrácii osoby (viď obr. 2). Blokovanú osobu teda nemohlo nezávisle od seba rozpracovávať viacero odborov súčasne, čím sa malo zabrániť dekonšpirácii. Vo výnimočných prípadoch sa zavádzala aj zvláštna blokácia „P“, ktorú schvaľoval náčelník I. správy. Pri lustrácii takejto osoby obdržal žiadateľ čistý lustračný lístok ako v prípade negatívnej lustrácie a o lustrácii bol informovaný pracovník, ktorý

2) Tamtiež, čl. 1, ods. 3.

3) Vyplnený lustračný lístok s údajmi o žiadateľovi lustrácie a o lustrovanej osobe.

4) Rozumej operatívny pracovník, ktorý viedol zväzok, ktorým lustrovaná osoba prechádzala.

osobu blokoval. Zvláštnej blokácii podliehali mimoriadne dôležité osoby, možno ich využívali tajné služby Sovietskeho zväzu alebo iných spriatelovaných krajín, iným dôvodom mohlo byť členstvo osoby v komunistickej strane.⁵⁾

Databáza SEZO bola v čase zrušenia I. správy pripravená na spustenie ostrej prevádzky. Jej analýza preto môže poskytnúť pomerne verný obraz o rozsahu a zameraní československej rozviedky do konca roka 1989. Obsahuje údaje o 113 140 evidovaných osobách (z toho 95 253 mužov, 17 494 žien, u 423 osôb nebolo pohlavie určené). Z toto počtu bolo 16 105 osôb blokovaných, 97 001 len evidovaných a 37 osôb malo príznak zvláštnej blokácie. Osoby mohli byť zaradené do štyroch evidencií:⁶⁾

- záujmové osoby (84 546 osôb) – bez bližšieho určenia

- špeciálne služby (30 255 osôb) – príslušníci cudzích špeciálnych služieb (podozrenie), vid' aj tabuľku č. 3.

- SSEP (8 906 osôb) – osoby zavedené do Systému zjednotenej evidencie poznatkov o nepriateľovi⁷⁾ s uvedením režimu výdaja

- vhodné pre SSEP (6 502 osôb)

V tabuľke č. 1 je rozdelenie počtu evidovaných osôb podľa dekád.⁸⁾ Relatívne malý počet záujmových osôb evidovaných v 70. rokoch pravdepodobne súvisí s ochromením práce rozviedky prezradením značnej časti agentúry po útekoch dôstojníkov I. správy v období po auguste 1968. V rámci normalizácie muselo z rozviedky odísť veľa dôstojníkov, ktorých nebolo možné okamžite nahradiť.

(Príklad evidovanej osoby) K evidovaným osobám sa zaznamenávalo meno a priezvisko s označením pravé (súčasnú), predchádzajúce, rodné, krycie (meno, pod ktorým osoba vystupovala, ale pravá totožnosť nebola známa). Pri niektorých osobách je uvedené len meno označené ako krycie a namiesto súčasného len tri otázky. Ide väčšinou o ľudí, ktorých I. správa ZNB považovala za príslušníkov tajných služieb. Najmä v prípadoch, keď nebolo možné zistiť pravú totožnosť osoby, sa zadávali ďalšie doplňujúce informácie - biometrické údaje (výška, postava, farba očí, vlasov, atď.), znalosť jazykov a podobne. Podľa SEZO bolo zaevidovaných 404 263 doplňujúcich informácií o 109 864 osobách. Okrem osobných údajov sa zaznamenávali údaje o bydlisku v

podobe štát, miesto, poštové smerovacie číslo. Bydlisko bolo známe u 85 718 osôb. Pri zamestnaní osoby sa zadával štát, miesto zamestnania s poštovým smerovacím číslom, profesia a zamestnávateľ. Údaj o zamestnaní je uvedený u 95 955 osôb. Údaje sú často neúplné. Väčšinou je v doplňujúcich údajoch uvedený aj rok, z ktorého údaje o bydlisku alebo zamestnaní pochádzajú.

Informácie o záujmových osobách sa podľa potreby menili a dopĺňali o údaje, ktoré boli v čase evidovania osoby neznáme. Na zmenu evidenčných údajov slúžilo tlačivo „hlásenka zmien“. Zmeny sa zaznamenávali aj do SEZO (74 737 zmien údajov o 32 337 osobách). Pri zmene údajov sa uvádzalo osobné evidenčné číslo osoby, dátum, zmenený údaj, odbor a číslo služobného preukazu pracovníka, ktorý zmenu zadával. Okrem zmien v osobných údajoch, údajoch o zamestnaní, bydlisku a podobne slúžila hlásenka zmien napríklad aj na zavedenie alebo zrušenie blokácie, zmenu čísla zväzku, ku ktorému bola osoba evidovaná a podobne.

K osobám uvádzali aj operatívne kódy, ktoré umožňovali vyhľadávanie osôb podľa kombinácie rôznych kategórií. Operatívne kódy sa uvádzajú pri 46 160 osobách, k jednej osobe maximálne 10 kódov. Poskytujú pomerne verný obraz o záujmoch I. správy ZNB. Sú rozdelené do kategórií závadové poznatky, osobné vlastnosti (vady), vysťahovalci - utečenci, účel návštevy v ČSSR, písomný styk s cudzinou, rozpracovateľnosť osoby / motivácia, realizácia styku s osobou, dotyk na štátnych príslušníkov USA, dotyk na štátnych príslušníkov NSR a iných štátov, línia rozpracovania, výjazdy do cudziny, oblasť profesie, politický profil, styk s cudzou rozviedkou (kontrarozviedkou). Niektoré z nich sú aj s počtom osôb uvedené v tabuľkách č. 5 - 7. Ani z operatívnych kódov nie je celkom jasná agentúrna kvalifikácia osôb. Totožnosť spolupracovníkov I. správy ZNB poznali z konšpiračných dôvodov pravdepodobne len operatívni pracovníci (prípadne ich náčelníci), ktorí ich riadili. Agentúrna kvalifikácia je uvedená len pre zväzok. Ak bolo napr. ku zväzku agenta evidovaných niekoľko desiatok osôb, z evidencie nie je možné zistiť, na ktorú osobu bol zväzok vedený (teda kto bol agentom) a ktoré ním len prechádzajú. Práve kvôli potrebe utajenia sa niektoré veľmi citlivé infor-

5) Za normálnych okolností nesmela ŠtB verbovať spolupracovníkov ani spravodajsky rozpracovávať členov komunistickej strany. Je to logické, pretože ŠtB podliehala ÚV KSČ. Rozviedka mohla vo výnimočných prípadoch uplatniť výnimku.

6) Osoby mohli prechádzať viacerými evidenciami súčasne.

7) Viac k SSEP vid' RENDEK, Peter: Systém zjednotenej evidencie poznatkov o nepriateľovi. In: *Pamäť národa*, č. 2/2005, s. 61 - 74.

8) Pri 693 evidovaných osôb nie je možné jednoznačne určiť dátumu evidovania, vo väčšine prípadov kvôli chybe pri zadávaní údajov, napríklad namiesto dátumu evidovania bol vložený dátum narodenia. Do tohoto počtu je započítaných aj niekoľko osôb evidovaných v 2. polovici 40. rokov.

mácie do evidencie neuvádzali a dajú sa získať len štúdiom zväzkov.

Záver

Počítačová databáza SEZO začala v definítivnej podobe fungovať pravdepodobne od polovice roka 1986. Mohla sa stať veľmi silným nástrojom, ktorý by uľahčil a zefektívnil prácu

štatistickoevidenčného odboru I. správy ZNB. Našťastie sa do konca roka 1990 nestihla úplne realizovať a uviesť do prevádzky. Obsahuje údaje o záujmových osobách a zväzkoch československej rozviedky pred rokom 1990 a je cenným zdrojom informácií o rozsahu jej činnosti oblastiach záujmu.

Príklad údajov evidovaných k záujmovej osobe:

Evidenčné číslo: 000007
 Dátum evidovania: 1. 1. 1970
 Krycie meno: Bartok
 Pravé meno: ???
 Pohlavie: muž
 Národnosť: Angličan
 Prechod evidenciami: špeciálne služby
 Štát špeciálnej služby: USA
 Blokácia: nie je, osoba bola len evidovaná
 Stav osoby: živá
 Bydlisko: neuvedené
 Profesia: orgán-spravodajca, vojenská rozviedka
 Miesto zamestnania: Frankfurt
 Štát zamestnania: NSR - Hessen
 Doplnujúce údaje k osobe:
 rok údajov o zamestnaní: 1968
 - rasa (farba kože): A (biela)
 - výška osoby: D (170 - 180 cm)
 - postava osoby: C (tučný)
 - vlasy osoby: A (albin / blondiak)
 - oči osoby: G (zelená)
 - komentáre a doplnky k osobe: normálne tvorované čelo, oblúkovité, husté obočie, široké nosy, tučné pery, široká tvár, počerná pleť, oblasť pôsobenia: Európa, výborne hovorí po anglicky, legalizovaný ako vojak

Tabuľka č. 1

Počet evidovaných osôb podľa dekád

Obdobie	Zaevidovaných osôb
1950 - 1959	24 632
1960 - 1969	39 453
1970 - 1979	22 213
1980 - 1989	26 149

Tabuľka č. 3

Počty pracovníkov špeciálnych služieb podľa štátov

Štát	Osôb
USA	12 403
Rakúsko	5 639
Francúzsko	4 554
Nemecko (NSR)	3 589
Veľká Británia	1 629
Taliano	557
Izrael	248
NATO	232
Kanada	209
Indonézia	164
Egypt	110
Japonsko	102
Turecko	82
Čínska ľudová republika	62
Švajčiarsko	36

Tabuľka č. 2

Evidované osoby podľa národnosti (najčastejšie zo 147 uvádzaných)

Národnosť	Osôb
Neuvedená	44 874
Čech	17 917
Nemec	17 557
Angličan	11 389
Francúz	5 966
Slovák	3 995
Američan	1 460
Arab	1 131
Talian	1 023
Rakúšan	828
Japonec	599
Grék	481
Španiel	416
Maďar	390
Číňan	345
Poliak	267
Juhoslovan	224
Ind	221
Holandan	192
Mexičan	183
Brazílčan	169

Tabuľka č. 4

Operatívne kódy týkajúce sa linie rozpracovania (uvedené pri 38457 osobách)

Linia rozpracovania	Osôb
Politická rozviedka	15 587
Špeciálne služby a obrana proti nim	8 109
Vedeckotechnická rozviedka	6 881
Emigrantské centrá využiteľné k ideodiverzii	2 374
Nelegálna rozviedka	2 261
USA ako hlavného nepriateľa	825
Vyhradené pre účely VTR (18 rôznych kódov, spolu)	441
Rádio Slobodná Európa	357
Aktívne opatrenia	335
Členovia teroristických a extrémistických organizácií	307
EHS a ekonomická problematika	299
NATO a vojenská problematika	267
ČĽR a maoizmu	129
Zoskupenie Pelikán - Listy	115
Zoskupenie Tigrid - Svedectvo	97
Medzinárodné nátlakové organizácie	37
Antikomunistické vedecké inštitúcie	36

Tabuľka č. 5

Rozdelenie osôb podľa operatívnych kódov týkajúcich sa emigrácie

Vystaňovalci, utečenci	Osôb
Utečenec (emigrant)	5 480
Po roku 1968	1 867
Krajan (predvojnový vystaňovalec)	1 045
Vystaňovanie z ČSSR (s povolením)	772
Kladný vzťah k ČSSR	695
Aktívne nepriateľsky činný proti ČSSR	619
Po roku 1948	564
Prvej generácie	324
Nepriateľský vzťah k ČSSR	202
Po roku 1945	132
Druhej generácie	130
Indiferentný (neurčitý, ľahostajný, nerozhodnutý)	97
Aktívne nepriateľsky činný proti krajinám socialistickej sústavy a ZSSR	30
Nepriateľský vzťah ku krajinám socialistickej sústavy a ZSSR	29

Tabuľka č. 6

Rozdelenie osôb podľa oblasti profesie

Oblasť profesie	Osôb
Ostatné	5 671
Technika (priemysel, veda, výskum)	5 414
Ekonomika, obchod, financie	2 793
Zahraničné služby	2 594
Štúdium	1 878
Masovokomunikačné prostriedky	1 732
Školstvo	1 534
Policajné a spravodajské zložky	1 448
Zahraničný obchod	1 360
Spoločenské vedy (právo, politológia)	1 058
Zdravotníctvo	1 016
Elektronika	858
Bez pracovného pomeru	817
Chémia	691
Iné zložky štátneho aparátu	690
Doprava, telekomunikácie	625
Strojárstvo	525
Politické strany	502
Umenie	446
Vojenská a bezpečnostná technika	441
Poľnohospodárstvo a výživa	364
Cirkev	316
Spoločenské organizácie	306
Parlament a volené orgány	285
Jadrová technika	215
Energetika	202
Jurisdikcia (súdy, prokuratúra a pod.)	132
Odbory	69

Tabuľka č. 7

Rozdelenie osôb podľa politického profilu

Politický profil	Osôb
Nezistený	15 410
Pokrokový	6 246
Indiferentný (neangažovaný, apolitický)	3 425
Člen komunistickej strany	3 255
Liberálny	2 060
Konzervatívny	1 809
Marxista	1 259
Prístupný dialógu	1 193
Sympatizujúci	774
Antikomunista	527
Nábožensky zaťažený	408
Nacionalista	400
Sociálny demokrat	375
Pravicový smer	252
Ľavicový smer	235
Vylúčený(á) z komunistickej strany	187
Sionista	87
Aktívny v mierovom hnutí	70
Maoista	67
Pacifista	43
Názorovo neústupný	29
Fašista, neofašista	25
Trockista	21
Šovinista	6
Anarchista	3

RESUME

Registration of persons of interest and files in communist espionage's evidence

Czechoslovak communist espionage registered persons of interest, as well as all kinds of intelligence operative files in its own central evidence files. The registration was done at all organization levels, both for reasons of operation and control. As Pavel Žáček mentions in his opening essay, the representatives of the I. administration of the Ministry of the Interior under the direction of colonel Josef Houska came to the solution of publishing the first synoptic directives only in 1966, a year connected with the transfer of information to computer. Other directives were introduced as instructions for evidence, statistics and the file agenda's administration at the I. administration of National Police Forces between the years 1979 and 1988. Besides the files type's summary („1“ – object, „3“ – servicemen's personal files, „4“ – agency files, „7“ – safe house files, „8“ – operative correspondence files, „9“ – active precaution files), individual parts of the directives also determined the form of particular subfiles (labor, financial, thematic and agent type subfiles). These also minutely specified the groups of people of interest, conditions for the file registrations, methods for vetting evidence, and a significant amount of other necessary information for communist espionage conspiracy.

In the second study Peter Rendeck approaches the Unified Evidence of Persons of Interest of the I. administration of National Police Forces as a whole and divides the issue into pieces in order to examine it from various points of view. For example, he shows that until 15 February 1990, the evidence espionage system registered 9630 agency files of all types, 605 of them „live“ – actively exploited (132 – agents, 311 thought to be (ideological) collaborators). Overall, the system recorded 113 178 notes on persons of interest.

The internal structure of the system of evidence of the I. administration of the National Police Force is introduced transparently by Tomáš Keszely in the last article. He ruminates on the numbers of inserted notes in special periods, the summary of the nationality of registered interest persons, citizenship, individual professions (intelligence service members included) and the reasons – all part of extensive research on the individuals. The statistics-evidence unit of Czechoslovak communist espionage (in the last period – 55th unit) concentrated on its own system, and from its thematic vetting was able to ascertain information about the political profiles, methods of contacting persons of interest, notes on their flaws and the possibility of obtaining more information on them, as well as potential acquisitions for agency collaboration.

Morálna rehabilitácia vojnových veteránov

Zákon č. 219/2006

JUDr. Gabriela Grochová
(1980), absolventka Právnickej
fakulty UK Bratislava, pracuje
v ÚPN.

Dňa 16. marca 2006 sa Národná rada Slovenskej republiky uzniesla na zákone č. 219/2006 Z. z. o protikomunistickom odboji. Cieľom zákonodarcu pri schvaľovaní tohto predpisu bolo oceniť a vyjadriť úctu mužom a ženám, ktorí s nasadením vlastných životov, osobnej slobody a prípravení k najvyšším obeťam bojovali za vlasť, bránili hodnoty slobody a demokracie v období od 6. októbra 1944 do 17. novembra 1989. Cieľom zákona je zabezpečiť týmto ľuďom právo na plnú morálnu rehabilitáciu. Predmetom zákona nie je žiadna forma finančného odškodnenia.

Protikomunistický odboj

Zákon o protikomunistickom odboji ustanovil podmienky priznania postavenia účastníka protikomunistického odboja a pôsobnosť Ústavu pamäti národa na úseku starostlivosti o účastníkov protikomunistického odboja. Pod pojmom protikomunistický odboj rozumie zákon aktívny odpor občanov proti komunistickému režimu prejavovaný či prejavovaný organizovane alebo individuálne v období od 6. októbra 1944 do 17. novembra 1989 verejnými občianskymi postojmi alebo činmi odporu, a to ako na území Československej republiky alebo Československej socialistickej republiky, tak aj v zahraničí.

Účastník protikomunistického odboja

V § 4 zákona je definovaný pojem účastníka protikomunistického odboja. Za účastníka protikomunistického odboja sa považuje občan, ktorý sa v rozhodnom období ako československý štátny občan staval na odpor proti komunistickému režimu formami uvedenými v ustanoveniach § 5 až 8 tohto zákona. Za československých štátnych občanov sa považujú v tomto prípade aj osoby, ktoré boli rozhodnutím československých štátnych orgánov československého občianstva pozbavené. Ustanovenia § 5 až 8 zákona upravujú jednotlivé formy protikomunistického odboja nasledovne:

1. Člen ilegálnej organizácie

Občan, ktorý v rozhodnom období bol členom ilegálnej organizácie alebo skupiny aktívne bojujúcej proti komunistickému režimu – účinne sa podieľal na vytvorení ilegálnej organizácie alebo sa aktívne zúčastnil na činnosti takej organizácie.

2. Politický väzeň

Občan, ktorý bol:

- politickým väzňom;
- z politických dôvodov internovaný;
- v období rokov 1948 až 1953 zaradený do vojenských táborov nútených prác;

- v rokoch 1944 až 1946 civilnou osobou protiprávne násilne odvečnenou do bývalého Zväzu sovietskych socialistických republík a do táborov, ktoré mal bývalý Zväz sovietskych socialistických republík zriadené v iných štátoch;

- v rozhodnom období obmedzený na osobnej slobode väznením, zaradením do tábora nútených prác, protiprávne násilne odvečnený alebo internovaný pre svoj aktívny odboj proti komunistickej moci z dôvodov politických, náboženských či z ďalších dôvodov súvisiacich s protikomunistickým odbojom.

3. Iné zjavné formy odboja

Občan, ktorý bol v rozhodnom období:

- autorom petícií či obdobných materiálov zameraných na obnovu slobody a demokracie alebo zabezpečoval ich tlač či rozširovanie;
- organizoval politické organizácie či verejné vystúpenia proti komunistickému režimu;
- vyvíjal politickú, publicistickú či inú preukázateľne protikomunistickú činnosť zameranú na obnovu slobody a demokracie v Československu.

4. Zahraničný odboj

Občan, ktorý v rozhodnom období:

- opustil republiku z dôvodov hrozaceho zatknutia a odsúdenia alebo z dôvodu hrozacej inej formy perzekúcie ako dôsledku protikomunistického odboja;
- vyvíjal v zahraničí politickú, publicistickú či inú preukázateľne protikomunistickú činnosť zameranú na obnovu slobody a demokracie v Československu.

Za účastníka protikomunistického odboja sa v zmysle tohto zákona považuje ten, kto vykonával vyššie uvedenú odbojovú činnosť minimálne 12 mesiacov. Obdobie účasti na odbojovej činnosti v rôznych časových obdobiach či v rôznych formách možno spočítať. Ak účastník protikomunistického odboja utrpel v súvislosti s touto odbojovou činnosťou vážnu ujmu na zdraví alebo zomrel, k obdobiu 12 mesiacov sa neprihliada.

Prekážky na priznanie postavenia účastníka protikomunistického odboja

Postavenie účastníka protikomunistického odboja, i keď inak spĺňa vyššie uvedené podmienky, nemôže nadobudnúť podľa § 9 zákona ten, kto v rozhodnom období:

- vedome a aktívne sa podieľal na budovaní, rozvoji a upevňovaní komunistickej moci;
- v súvislosti s činnosťou ilegálnej organizácie sa dopustil činov, ktoré sú trestné i podľa práva platného ku dňu účinnosti tohto zákona a nesúviseli s realizáciou práva odporu proti komunistickej moci.
- bol v období po 25. februári 1948 do 17. novembra 1989:

1/ príslušníkom Zboru národnej bezpečnosti zaradeným v zložke Štátnej bezpečnosti;

2/ evidovaný v materiáloch Štátnej bezpečnosti ako rezident, agent, držiteľ prepožičaného bytu, držiteľ konšpiračného bytu, informátor alebo ideový spolupracovník Štátnej bezpečnosti;

3/ tajomníkom orgánu Komunistickej strany Československa alebo Komunistickej strany Slovenska od stupňa okresného alebo jemu na roveň postaveného výboru vyššie, členom predsedníctva týchto výborov, členom Ústredného výboru Komunistickej strany Československa alebo Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska, členom Byra pre riadenie straníckej práce v českých krajinách alebo členom Výboru pre riadenie straníckej práce v českých krajinách;

4/ pracovníkom aparátu orgánov uvedených v predchádzajúcom bode na úseku politického riadenia Zboru národnej bezpečnosti a Československej ľudovej armády;

5/ príslušníkom Ľudových milícií;

6/ členom akčného výboru Národného frontu po 25. februári 1948, previerkových komisií po 25. februári 1948 alebo previerkových a normalizačných komisií po 21. auguste 1968;

7/ študentom na Vysokej škole Felixa Edmundoviča Dzeržinského pri Rade ministrov Zväzu sovietskych socialistických republík pre príslušníkov Štátnej bezpečnosti, Vysokej škole Ministerstva vnútra Zväzu sovietskych socialistických republík pre príslušníkov Verejnej bezpečnosti, Vyššej politickej škole Ministerstva vnútra Zväzu sovietskych socialistických republík, vedeckým aspirantom alebo účastníkom kurzov dlhších ako 3 mesia-

ce na týchto školách.

- podľa zákona č. 255/1946 Zb. o príslušníkoch československej armády v zahraničí a o niektorých iných účastníkoch národného boja za oslobodenie v znení zákona č. 101/1964 Zb.:

a) konal službu v nepriateľskej armáde, alebo zúčastnil sa jinak nepriateľského válečného podnikání proti spojencům, vyjímajíc službu v armádě tzv. Slovenského státu do 29. srpna 1944; v případech zvláštního zřetele hodných může ministr národní obrany povolit výjimku z tohoto ustanovení;

b) byl na vedoucím místě Národní odborové ústředny zaměstnanecké, Ústředí veřejných zaměstnanců, Svazu zemědělství a lesnictví nebo Hlinkovy slovenské ľudové strany, nevyžíval-li tohoto místa k činnosti zvláště významné v národním boji za osvobození, nebo kdo byl dobrovolně členem Svazu pro spolupráci s Němci, Českého svazu válečníků, Rodobrany, Vlajky, České ligy proti bolševismu, Německo-české společnosti, Kuratoria pro výchovu mládeže v Čechách a na Moravě, Hlinkovy gardy, Německo-slovenské společnosti, Hlinkovy mládeže nebo jiných fašistických organizací podobné povahy, jejichž účelem bylo šířit nacistickou ideologii a udržovat mocenské postavení Němců a Maďarů;

c) byl okupanty nebo jejich pomahači pověřen vedoucím místem ve veřejných službách, leč že využíval tohoto místa k činnosti zvláště významné v národním boji za osvobození, nebo šlo o funkce zastávané v armádě tzv. Slovenského státu do 29. srpna 1944;

d) zaujímal vedoucí místo ve válečném průmyslu, pracujícím pro německou nebo maďarskou armádu, nebo prováděl opevňovací práce pro Němce nebo Maďary, aniž byl k uvedeným činnostem donucen a nemohl se jim vyhnout, nebo kdo se obohatil v souvislosti s poměry v době nesvobody;

e) přímo nebo nepřímo, i když nebyl členem některé organizace uvedené pod písm. b), vyvinul jakoukoli činnost proti slovenskému národnímu povstání, nebo o své újmě činy nebo slovy podporoval nebo obhajoval režim nacistů, fašistů, zrádců a kolaborantů, nebo se projevil jako osoba protidemokratická nebo protilidová nebo státně nebo národně nespolehlivá.

Konanie o priznaní postavenia účastníka protikomunistického odboja

O priznaní postavenia účastníka protikomunistického odboja rozhoduje Ústav pamäti národa na základe písomnej žiadosti. Žiadosť

musí obsahovať nasledujúce údaje:

- meno a priezvisko;
- dátum a miesto narodenia;
- adresa trvalého pobytu;
- štátne občianstvo;
- údaje potvrdzujúce splnenie podmienok pre priznanie postavenia účastníka protikomunistického odboja;
- vlastnoručný podpis.

Konanie o priznaní postavenia účastníka protikomunistického odboja in memoriam

Postavenie účastníka protikomunistického odboja možno priznať aj občanovi, ktorý zomrel. Konanie o priznaní postavenia účastníka protikomunistického odboja in memoriam sa začne na základe žiadosti blízkej osoby zosnulého, alebo z vlastného rozhodnutia Ústavu pamäti národa. Žiadosť blízkej osoby má taktiež obsahovať vyššie uvedené náležitosti.

Preukaz účastníka protikomunistického odboja

Ak žiadateľ spĺňa podmienky podľa zákona o protikomunistickom odboji, Ústav pamäti národa mu vydá preukaz účastníka protikomunistického odboja. V odôvodnených prípadoch môže Ústav pamäti národa vydať preukaz aj ak jestvuje prekážka podľa § 9 zákona. Môže tak urobiť vtedy, ak intenzita odboja proti komu-

nizmu bola zjavne rozsiahlejšia a dlhodobejšia než existencia tejto prekážky.

Ak Ústav pamäti národa odmietne vydať preukaz účastníka protikomunistického odboja, môže žiadateľ písomne požiadať Ministerstvo spravodlivosti Slovenskej republiky o preskúmanie tohto rozhodnutia.

Priznanie postavenia vojnového veterána

Ak žiadateľ napĺňa podmienky podľa § 6, t.j. bol politickým väzňom, požiada Ústav pamäti národa Ministerstvo obrany Slovenskej republiky o priznanie postavenia vojnového veterána. Ministerstvo obrany v takomto prípade žiadateľovi vydá preukaz vojnového veterána podľa zákona č. 463/2003 Z. z. o vojnových veteránoch. Na základe tohto preukazu má žiadateľ nárok:

- a) zúčastňovať sa na podujatiach vojnových veteránov,
- b) na poskytovanie zabezpečenia podľa § 6 zákona o vojnových veteránoch, t.j.:

1. vyšetrenia a kontroly zdravotného stavu, dispenzárnu starostlivosť a liečebnú starostlivosť najmä v zdravotníckych zariadeniach v pôsobnosti ministerstva obrany;
2. rekreačná starostlivosť v rekreačných zariadeniach ministerstva;
3. kúpeľná starostlivosť v kúpeľných ústavoch.

RESUME

Act on Anti-Communist Resistance

The National Council of the Slovak Republic passed the Act on Anti-Communist Resistance No. 219/2006 Coll. in March 2006. Raison d'être of this act is to morally recompense participants of the anti-communist resistance from 6 October 1944 to 17 November 1989. The act also modifies the field of activity of Nation's Memory Institute and other state authorities seeking solicitude for participants of anti-communist resistance. Citizens can obtain a card as an anti-communist resistance participant if they meet the conditions appointed by the act. Also according to this act, citizens who were political prisoners are allowed to obtain the card of veteran; this card is granted by the Ministry of Defense of the Slovak Republic. There is no form of financial compensation as a subject of this act.

DOHODA O SPOLUPRÁCI

Po predchádzajúcich dohodách o spolupráci, ktoré podpísal Ústav pamäti národa v novembri 2005 s Historickým archívom bezpečnostných služieb v Budapešti a vo februári 2006 s United States Holocaust Memorial Museum vo Washingtone, podpísali 1. júna 2006 zástupcovia ÚPN a Inštitútu pamäti národa vo Varšave nasledujúcu Dohodu o spolupráci.

DOHODA O SPOLUPRÁCI

medzi:

Ústavom pamäti národa,
ďalej len „Ústav“, zastúpeným predsedom Správnej rady
Ing. Jánom Langošom

a

Inštitútom pamäti národa – Komisiou stíhania zločinov proti poľskému národu,
ďalej len „Inštitút“, zastúpeným predsedom Inštitútu
Dr hab. Januszom Kurtykom,

ďalej len „zmluvné strany“.

So zreteľom na to, že Ústavu pamäti národa zveril štát vykonávať úplné a nestranné hodnotenie doby neslobody v rokoch 1939 – 1989 a analyzovať a zverejňovať príčiny a spôsob straty slobody a prejavy nacistického a komunistického režimu v tomto období,

so zreteľom na to, že Ústav systematicky zhromažďuje, sprístupňuje, zverejňuje a spracováva všetky druhy informácií, dokladov a dokumentov vzťahujúcich sa na dobu neslobody a ktoré sa týkajú nacistických, komunistických a iných zločinov a represíí spáchaných z politických dôvodov,

so zreteľom na to, že Inštitút bol vytvorený v záujme zachovania pamäte o nesmiernom množstve obetí, strát a škôd, ktoré utrpel poľský národ v rokoch II. svetovej vojny a aj po jej ukončení,

so zreteľom na to, že Inštitút okrem iného zhromažďuje dokumenty, týkajúce sa zločinov a trestných činov proti mieru a ľudskosti alebo vojnových zločinov a iných represíí orgánmi bezpečnosti štátu, páchaných na osobách poľskej národnosti alebo poľských občanoch iných národností v období od dňa 1. septembra 1939 do 31. decembra 1989,

zmluvné strany sa rozhodli uzavrieť túto dohodu v súlade s tu uvedenými podmienkami.

Článok I

1. Zmluvné strany budú spolupracovať v oblasti vedeckých výskumov a výchovných podujatí. Táto spolupráca zahŕňa v rozsahu dohodnutom zmluvnými stranami hlavne:

- spoločné výskumné programy a vzájomnú pomoc v publikovaní výsledkov vedeckých výskumov,
- organizovanie seminárov a konferencií,
- organizovanie vedeckých pobytov, stáží, a školení zamestnancov druhej strany,
- spoločné vydávanie historických prác a dokumentov,
- výchovné podujatia a výmenu skúseností z tejto oblasti.

2. Zmluvné strany sa zaväzujú bezodplatne si odovzdávať po jednom exemplári vlastné publikácie a publikácie, na vydaní ktorých sa zúčastnili.

Článok II

1. Zmluvné strany budú spolupracovať v oblasti dokumentácie. Spolupráca bude zahŕňať hlavne:

- výmenu informácií o archívnych fondoch zmluvných strán,
- výmenu skúseností z oblasti zhromažďovania, spracovania, sprístupňovania, uchovávaní

a zabezpečenia s využitím digitálnej techniky dokumentov bezpečnostných zložiek štátu, ktoré sa nachádzajú v ich archívnych fondoch,

c) výmenu informácií z vlastných archívnych fondov zmluvných strán, ktoré sa týkajú činnosti a spolupráce tajných služieb v oblasti činnosti proti demokratickej opozícii v Poľsku a na Slovensku.

2. Zmluvné strany vyhlasujú, že budú spolupracovať v dobrej viere, aby uskutočnili ustanovenia tejto dohody.

Článok III

1. Ústav sprístupní predstaviteľom Inštitútu archívnu dokumentáciu, ktorá sa vzťahuje k otázkam, ktoré sú predmetom záujmu Inštitútu podľa pravidiel platných v Ústave.

2. Inštitút sprístupní predstaviteľom Ústavu archívnu dokumentáciu, ktorá sa vzťahuje k otázkam, ktoré sú predmetom záujmu Ústavu podľa pravidiel platných v Inštitúte.

Článok IV

Zmluvné strany si vzájomne sprístupnia inventáre archívnych súborov, vybraných druhou zmluvnou stranou s podmienkou, že tým neporušia predpisy, platné v štátoch zmluvných strán.

Článok V

Zmluvné strany sa dohodli, že sa budú vo svojich katalógoch a inventároch vzájomne uvádzať ako zdroje originálnych dokumentov, v súlade s pravidlami platnými v inštitúciách oboch strán.

Článok VI

Realizácia ustanovení tejto zmluvy nemôže porušovať predpisy, platné v štátoch zmluvných strán.

Článok VII

1. Zmluvné strany uznávajú a budú rešpektovať všetky práva druhej zmluvnej strany, vyplývajúce zo skutočnosti, že originálne dokumenty a inventáre sa nachádzajú v jej vlastníctve.

2. Zmluvné strany vynaložia všetko úsilie, aby iné osoby, ktoré získajú prístup k poskytnutým dokumentom, boli informované o pravidlách ich využívania. Využitie archívneho materiálu, hlavne pre komerčné účely, môže byť podmienené súhlasom majiteľa práv k originálnemu dokumentu.

Článok VIII

1. Ústav je verejnoprávnu ustanovizňou v Slovenskej republike. Vznikol na základe zákona 553/2002 Zb. o sprístupnení dokumentov týkajúcich sa činnosti bezpečnostných orgánov štátu v rokoch 1939 – 1989 a o založení Ústavu pamäti národa. Inštitút je ústredným orgánom štátnej správy Poľskej republiky. Všetky vzájomné záväzky zmluvných strán vyplývajúce z tejto dohody sú a budú výlučne ich záväzkami.

2. Záväzky oboch zmluvných strán vyplývajúce z tejto dohody sú podriadené právnym predpisom platným v štátoch zmluvných strán a môžu byť uzatvárané len do výšky disponibilných finančných prostriedkov.

3. Strany sa dohodli, že s výnimkou prípadov keď to napomáha plneniu tejto zmluvy, a hlavne informovaniu o nej verejnosti a tretích inštitúcií, žiadna zo zmluvných strán nebude používať, ani nedovolí tretej strane používať názov druhej zmluvnej strany, s výnimkou získania jej písomného súhlasu.

Článok IX

Adresy Inštitútu a Ústavu pre korešpondenciu sú:

1. Ústav pamäti národa, Námestie Slovenského národného povstania č. 28, P.O.BOX 239, 810 00 Bratislava, Slovenská republika,
2. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Pl. Krasińskich 2/4/6, 00-207 Warszawa, Polska.

Článok X

1. Táto dohoda je uzavretá na obdobie 5 rokov od dňa jej podpisu. Ak žiadna zo zmluvných strán nevypovie zmluvu v období 60 dní pred dňom ukončenia platnosti dohody, potom sa dohoda

- automaticky predlžuje na obdobie ďalších 5 rokov a ďalšie päť ročné obdobia.
2. Každá zo zmluvných strán môže kedykoľvek vypovedať túto dohodu pred skončením termínu alebo dodatkových termínov za podmienky dodržania 90 dňového termínu písomného vypovedania.
 3. Zrušenie dohody neruší platnosť skôr uzavretých záväzkov.

Článok XI

Táto dohoda predstavuje úplnú dohodu zmluvných strán vo vzťahu k cieľu, ktorý je jej predmetom. Všetky zmeny a doplnky k obsahu tejto dohody nadobudnú právoplatnosť, iba ak budú predmetom osobitne schváleného dodatku k tejto dohode splnomocnenými predstaviteľmi zmluvných strán.

Táto dohoda je vyhotovená v 4 exemplároch, dvoch v poľskom jazyku a dvoch v slovenskom jazyku, pričom obe jazykové verzie majú rovnaký význam. Každá zo zmluvných strán dostane po jednom výtlačku z každej jazykovej verzie dohody.

V mene
INŠTITÚTU PAMÄTI NÁRODA
KOMISIE STÍHANIA ZLOČINOV
PROTI POĽSKÉMU NÁRODU

V mene
ÚSTAVU PAMÄTI NÁRODA

dr hab. Janusz Kurtyka
predseda Inštitútu Pamäti Národa

Ing. Ján Langoš
predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa

Článok IX

Adresy Inštitútu a Ústavu pre korešpondenciu sú:

1. Ústav pamäti národa, Námestie Slovenského národného povstania č. 28, P.O.BOX 239, 810 00 Bratislava, Slovenská republika,
2. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Pl. Krasińskich 2/4/6, 00-207 Warszawa, Polska.

Článok X

1. Táto dohoda je uzavretá na obdobie 5 rokov od dňa jej podpisu. Ak žiadna zo zmluvných strán nevypovie zmluvu v období 60 dní pred dňom ukončenia platnosti dohody, potom sa dohoda automaticky predlžuje na obdobie ďalších 5 rokov a ďalšie päť ročné obdobia.
2. Každá zo zmluvných strán môže kedykoľvek vypovedať túto dohodu pred skončením termínu alebo dodatkových termínov za podmienky dodržania 90 dňového termínu písomného vypovedania.
3. Zrušenie dohody neruší platnosť skôr uzavretých záväzkov.

Článok XI

Táto dohoda predstavuje úplnú dohodu zmluvných strán vo vzťahu k cieľu, ktorý je jej predmetom. Všetky zmeny a doplnky k obsahu tejto dohody nadobudnú právoplatnosť, iba ak budú predmetom osobitne schváleného dodatku k tejto dohode splnomocnenými predstaviteľmi zmluvných strán.

Táto dohoda je vyhotovená v 4 exemplároch, dvoch v poľskom jazyku a dvoch v slovenskom jazyku, pričom obe jazykové verzie majú rovnaký význam. Každá zo zmluvných strán dostane po jednom výtlačku z každej jazykovej verzie dohody.

V mene
INŠTITÚTU PAMÄTI NÁRODA
KOMISIE STÍHANIA ZLOČINOV
PROTI POĽSKÉMU NÁRODU

dr hab. Janusz Kurtyka
predseda Inštitútu Pamäti Národa

V mene
ÚSTAVU PAMÄTI NÁRODA

Ing. Ján Langoš
predseda Správnej rady Ústavu pamäti národa

Warszawa, 1.06.2006

Masová vražda na poli Krtičná pri Brezne

Jeden zo zločinov Einsatzkommando 14 koncom roku 1944

Mgr. Ján Hlavinka

(1979), absolvent FiF PU
Prešov, pracuje v ÚPN.

PhDr. Michal Schvarc

(1975), absolvent Fakulty
humanitných vied UMB v
Banskej Bystrici. Pôsobí
ako vedecko-výskumný
pracovník Múzea kultúry
karpatských Nemcov
v Bratislave.

Vypuknutím Slovenského národného povstania (SNP) začalo na Slovensku posledné dejstvo tragédie Slovenskej republiky 1939 - 1945. Slovenské územie, okupované jednotkami nemeckého Wehrmachtu a Waffen-SS, sa stalo dejiskom teroru, masových vražd a perzekúcií páchaných na civilnom obyvateľstve. Mnohé z týchto zločinov boli nemeckými a slovenskými nacistami spáchané v posledných mesiacoch roku 1944 a na začiatku roku 1945, teda v čase, keď už bolo SNP vojensky potlačené.

Viac ako 60 rokov po skončení druhej svetovej vojny vieme viac o obetiach niektorých vražd ako o ich vykonávateľoch. Známí členovia nacistických teroristických kománd, ktoré na Slovensku v zime 1944/1945 vraždili, už buď nie sú medzi živými, alebo žijú ako počestní dôchodcovia. Objasňovanie organizácie nacistických jednotiek a priebehu nacistických zločinov proti ľudskosti ostáva v rukách historikov.

Nasledujúce riadky sú pokusom o súhrn známych faktov o jednej z celého radu masových vražd civilných osôb spáchaných 12. decembra 1944 nemeckými i slovenskými nacistami na poli Krtičná pri Brezne.

Einsatzkommando 14 – organizácia a územná pôsobnosť

Úloha vykonávať perzekúcie a teror civilného obyvateľstva v tyle postupujúcich nemeckých jednotiek, odhaľovať ukrývajúcich sa účastníkov Povstania a likvidovať Židov a Rómov, pripadla po vypuknutí SNP (29. augusta 1944) orgánom a útvarom *Pohotovostnej skupiny H nemeckej Bezpečnostnej polície /Sipo/* a *Bezpečnostnej služby /SD/* (Einsatzgruppe H der Sicherheitspolizei und des SD, v skratke EG H).

Pohotovostná skupina H mala už v priebehu proti povstaleckých bojov v septembri a októbri 1944 priamy vplyv na nemeckého veliteľa na Slovensku SS-Obergruppenführera a generála Waffen-SS Herrmanna Höfleho pri určovaní politických i policajných úloh.

Jadro Pohotovostnej skupiny H Sipo a SD tvorili dva oddiely: Einsatzkommando 13 a Einsatzkommando 14 /ďalej tiež EK 14/.

Oba oddiely boli sformované 30. – 31. augusta 1944 v Brne a na Slovensko prišli 31. augusta a 1. septembra 1944. Einsatzkommando 14 malo za úlohu postupovať v tyle bojovej skupiny SS *Schill*¹⁾ smerom na stredné Slovensko a „pacifikovať“ dobytý priestor. Pod „pacifikáciou“ sa rozumela perzekúcia účastníkov Slovenského národného povstania (SNP) a rasovo prenasledovaných osôb – Židov a Rómov.

Einsatzkommando 14 pozostávalo, tak ako to bolo väčšinou aj u ostatných jednotiek Pohotovostnej skupiny H Sipo a SD, zo šiestich referátov. Najdôležitejšiu časť EK 14 tvorili referáty III (SD), IV (gestapo), V (kriminálna polícia)²⁾ a podliehali mu viaceré asistenčné jednotky.

Einsatzkommando 14 velil SS-Hauptsturmführer Georg Heuser, 31-ročný právnik, ktorý napriek svojmu pomerne nízkemu veku, patril medzi skúsené a ostrieľané kádre Sipo. Ako veliteľ Sipo v Minsku mal skúsenosti s tzv. proti partizánskymi akciami a najmä s likvidáciou bieloruských Židov.³⁾

Na začiatku proti povstaleckého ťaženia postúpilo EK 14 spolu s bojovou skupinou SS *Schill* do Nitry a do Topoľčian. Na dobytom území zriaďovalo EK 14 postupne svoje expozitúry – oporné body (Stützpunkte). V Topoľčanoch sa vytvorilo dočasné sídlo štábu oddielu, ešte bez vytvárania dočasných oporných bodov.⁴⁾ Spojenie medzi štábom Pohotovostnej skupiny H a oddielmi sa spočiatku udržiavalo prostredníctvom rádiatelegramov.⁵⁾ V polovici septembra 1944 sa štáb EK 14 presunul do Baťovian (dnešné Partizánske) a EK 14 zriadilo svoje expozitúry v Kostolňanoch a Novákoch, v Prievidzi, Oslanoch a v Baťových závodoch v Baťovanoch.

Po tom, čo 19. septembra 1944 dobyli jednotky bojovej skupiny SS *Schill* Nemecké Pravno, sídlil štáb EK 14⁶⁾ prechodnú dobu v tomto centre nemeckého jazykového ostro-

1) PREČAN, Vilém: *Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Nemci a Slovensko* (ďalej NaS). Bratislava 1970, dokument 94, s. 191 – 192; ŠKORVÁNEK, Stanislav: Nacistický okupačný systém na Slovensku v období od vypuknutia SNP. In: *Zborník Múzea Slovenského národného povstania 13*. Martin 1988, s. 59; TÖNSMEYER, Tatjana: Die Einsatzgruppe H in der Slowakei. In: *Finis mundi – Endzeiten und Weltenden im östlichen Europa. Festschrift für Hans Lemberg zum 65. Geburtstag*. Stuttgart 1998, s. 173.

2) SCHVARC, Michal: *Pohotovostná skupina H Bezpečnostnej polície a Bezpečnostnej služby. Štruktúra a mechanizmus*. Nepublikovaný rukopis, s. 11.

3) KWIET, Konrad: Der Mord an Juden, Zigeunern und Partisanen. Zum Einsatz des Einsatzkommandos 14 der Sicherheitspolizei und des SD in der Slowakei 1944/45. In: *Jahrbuch für Antisemitismusforschung 7*. Frankfurt nad Mohanom 1998, s. 73 – 74.

4) TÖNSMEYER, T.: *Die Einsatzgruppe H*, s. 174.

5) Archív Múzea Slovenského národného povstania (ďalej A MSNP) v Banskej Bystrici, fond IX, š. 12, S 47/2001. Týždenný rozkaz veliteľa EG H č. 1, 9. 9. 1944.

6) PREČAN, V.: NaS, dokument 146, s. 278 – 280.

va s opornými bodmi v okolitých obciach Abramová, Rudno, Majzel (dnešné Vyšehradné) a Gajdel (dnešné Kľačno).⁷⁾ Koncom septembra malo EK 14 oporné body v Prievidzi, v Novákoch a v Handlovej.⁸⁾

Začiatkom októbra 1944 bol štáb jednotky dislokovaný v Prievidzi a expozitúry mal zriadené v Handlovej, Nemeckom Pravne, Novákoch, Topoľčanoch, Baťovanoch a v Žarnovickej Hute.⁹⁾

V súvislosti s pripravovanou záverečnou ofenzívou nemeckého veliteľa na Slovensku Herrmanna Höfleho sa oddiel EK 14 v polovici októbra 1944 rozdelil - disponoval pevnými opornými bodmi v Prievidzi, Topoľčanoch a Baťovanoch a pohyblivými v Kremnici a Trubíne pri bojovej skupine *Schill* a pri 18. divízii *SS Horst Wessel*, ktorá sa v tom čase nachádzala v priestore Lučenca pri slovensko-maďarských hraniciach.¹⁰⁾ Po začatí ofenzívy 18. októbra 1944 zriadilo EK 14 ďalší pohyblivý bod v Banskej Štiavnici,¹¹⁾ ktorý sa nachádzal v tyle bojovej skupiny *Schill*. Koncom októbra, krátko pred pádom Banskej Bystrice, sa štáb jednotky nachádzal stále v Prievidzi, dve rotý boli pridelené k 18. divízii SS a veliteľ G. Heuser sa nachádzal na veliteľskom stanovišti 1. práporu bojovej skupiny *Schill*,¹²⁾ ktorý v ranných hodinách 27. októbra 1944 ako prvý obsadil z juhu od Zvolena Banskú Bystricu.

Krátko po páde centra Povstania sa štáb EK 14 premiestnil do Banskej Bystrice a oddiel vytvoril expozitúry v Banskej Bystrici, vo Zvolene, Kremnici a Banskej Štiavnici.¹³⁾ Okrem toho jestvovali oporné body aj v Topoľčanoch, Baťovanoch, Bánovciach nad Bebravou a v Prievidzi,¹⁴⁾ ktoré od polovice novembra 1944 prešli do územnej pôsobnosti, samozrejme bez personálu, Sonderkomanda zbV. 15 so sídlom v Nitre.¹⁵⁾ Do územnej pôsobnosti EK 14 v tom čase patrili okresy vtedajšej Pohronskej župy.¹⁶⁾ Koncom novembra 1944 vznikla pobočka oporného bodu Banská Bystrica v Lovinobani, oporného bodu Zvolen v Podbrezovej, oporného bodu Banská Štiav-

nica v Krupine a oporného bodu Kremnica v Novej Bani.¹⁷⁾

Začiatkom decembra 1944 zriadil bansko-bystrický oporný bod svoju pobočku v Brezne. Pobočka v Lovinobani, vzhľadom na geografickú vzdialenosť od Banskej Bystrice, prešla do pôsobnosti oporného bodu Zvolen.¹⁸⁾ Táto štruktúra zostala nezmenená až do začiatku februára 1945, kedy došlo v dôsledku posunutia frontu smerom na západ k preskupeniu pohotovostných oddielov podliehajúcich veliteľovi Sipo a SD (BdS) na Slovensku Jozefovi Witiskovi.

Počet oporných bodov jednotlivých Einsatzkommand závisel od veľkosti operačnej oblasti pohotovostného oddielu. V prípade EK 14 išlo zväčša o sídla okresov, pričom na čele každého oporného bodu stál veliteľ.¹⁹⁾ Expo-

SS-Hauptsturmführer Georg Heuser velil represívnym akciám voči civilnému obyvateľstvu v Bielorusku v roku 1943. V roku 1944 veliteľ Einsatzkommando 14 pôsobiaceho na Slovensku.

Zdroj: archív autorov.

7) TÖNSMEYER, T.: *Die Einsatzgruppe H*, s. 174.

8) A MSNP v Banskej Bystrici, fond IX, š. 12, S 47/2001. Týždenný rozkaz veliteľa EG H č. 4, 30. 9. 1944.

9) *Tamtiež*, Týždenný rozkaz veliteľa EG H č. 5, 7. 10. 1944.

10) *Tamtiež*, Týždenný rozkaz veliteľa EG H č. 6, 14. 10. 1944.

11) *Tamtiež*, Týždenný rozkaz veliteľa EG H č. 7, 20. 10. 1944.

12) *Tamtiež*, Týždenný rozkaz veliteľa EG H č. 8, 28. 10. 1944.

13) TÖNSMEYER, T.: *Die Einsatzgruppe H*, s. 174.

14) A MSNP v Banskej Bystrici, fond IX, š. 12, S 47/2001. Týždenný rozkaz veliteľa EG H č. 10, 11. 11. 1944.

15) *Tamtiež*, Týždenný rozkaz veliteľa EG H č. 11, 28. 10. 1944.

16) Okresy Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Brezno nad Hronom, Dobšiná, Hnúšťa, Kremnica, Krupina, Lovinobaňa, Modrý Kameň, Nová Baňa, Revúca a Zvolen.

17) A MSNP v Banskej Bystrici, fond IX, š. 12, S 47/2001. Týždenný rozkaz veliteľa EG H č. 12, 25. 11. 1944.

18) *Tamtiež*, Týždenný rozkaz BdS č. 13, 2. 12. 1944.

19) Zoznam veliteľov oporných bodov EK 14 a ich pobočiek pozri STANISLAV, Ján - MIČEV, Stanislav: Protizidovské represálie na Slovensku od septembra 1944 do apríla 1945. In: *Tragédia slovenských Židov*. Banská Bystrica 1992, s. 232.

zitúry oporných bodov (Nebenstellen) boli najnižším článkom EG H. V týchto úradovniach sa už agenda SD a Sipo neviedla oddelene, ale spolu.²⁰⁾

Vlastný personálny stav EK 14 nebol schopný prevádzať perzekučné opatrenia v tak rozsiahlej operačnej oblasti, ktorú spravoval. Na vykonávanie perzekúcií boli EK 14, ako sme už uviedli, pridelené viaceré asistenčné jednotky. Popri oddieloch skupiny Heimatschutz²¹⁾ -u *Hauerland*, to bola 5. poľná rota Pohotovostných oddielov HG pod velením nadzbrojníka Jozefa Nemsilu, *Schutzbataillon 23* a rota *Winter*, ktorá pozostávala z celého ročníka frekventantov (pôvodom väčšinou z pobaltských štátov) dôstojníckej školy Sipo vo Fürstenbergu. Okrem týchto jednotiek slúžila na tieto účely aj početne slabá výcviková jednotka aspirantov RSHA a Nemeckej ríšskej pošty.²²⁾

Einsatzkommando 14 a jeho činnosť v Brezne nad Hronom

Dňa 28. novembra 1944 zriadilo Einsatzkommando 14 jeden zo svojich oporných bodov v Podbrezovej. Už 4. decembra 1944 bol oporný bod EK 14 premiestnený z Podbrezovej do Brezna nad Hronom, kde EK 14 pre svoje potreby zabralo dom Bergera.²³⁾

Hneď na druhý deň zatkli príslušníci EK 14 niekoľko osôb podozrivých z odbojovej činnosti. Zároveň zaminovali severné časti mestského chotára, o čom informovali obyvateľstvo dvojjazyčnými vyhláškami.²⁴⁾

Posádku oporného bodu EK 14 v Brezne nad Hronom tvorili: SS-Sturmscharführer Hans Wein, ktorý bol veliteľom oporného bodu, ďalej SS-Oberscharführer Josef Gross, SS-Oberscharführer Ullmann, dvaja príslušníci SD ukrajinskej národnosti Michal Mospan a Anatolij Wichtenberg, príslušník SD slovenskej národnosti, SS-Sturmmann Scholtez, Oskar Bubeň, ktorý pôsobil ako osobný šofér veliteľa Weina, istý Fiala ako šofér a ďalší, ktorých mená nie sú známe.

Príslušníci oporného bodu EK 14 v Brezne nad Hronom podnikali výjazdy do obcí breznianskeho okresu ako Hronec, Mýto pod Ďumbierom, Jarabá, Heľpa, Beňuš atď., kde zaistovali obyvateľov, ktorých následne odvá-

žali do väznice Okresného úradu v Brezne nad Hronom. Odtiaľ jednotlivých zaistencov prevádzali k výsluchom na veliteľstvo oporného bodu EK 14 do Bergerovho domu. Niektorých následne ponechávali vo väzení OÚ v Brezne nad Hronom, iných na príkaz SS-Sturmscharführera Weina eskortovali do Banskej Bystrice.²⁵⁾

Masová vražda na poli Krtičná

Dňa 11. decembra 1944 večer priniesol Michal Mospan zo štábu EK 14 v Banskej Bystrici rozkaz, ktorý odovzdal SS-Sturmscharführerovi Weinovi. Wein po prečítaní rozkazu nariadil svojmu šoférovi Oskarovi Bubeňovi pripraviť na ráno nasledujúceho dňa jeho automobil.²⁶⁾

Ráno 12. decembra okolo piatej hodiny odišiel Wein spolu s SS-Oberscharführerom Ullmanom a šoférom Bubeňom pred budovu Okresného úradu v Brezne nad Hronom. Oskar Bubeň dostal od veliteľa Weina zoznam s menami 31 osôb, ktoré mal vyvolať z väznice. Všetkých 31 zaistencov zoradili na chodbe väznice a prehliadli. Následne ich donútili nastúpiť do medzičasom pristaveného nákladného auta a do autobusu, v ktorých už boli ďalší príslušníci EK 14 a príslušníci Waffen-SS a potom ich odviezli. SS-Sturmscharführer Wein sa vrátil na veliteľstvo oporného bodu EK 14 a odtiaľ spolu s Ullmanom a Bubeňom po krátkej chvíli vyrazili na miesto určenia – pole Krtičná pri Brezne, kde už čakali zaistení v spomenu- tých nákladných autách.

Na poli Krtičná určil SS-Sturmscharführer Wein, že popravu všetkých zaistencov vykonajú príslušníci EK 14 Josef Gross, Michal Mospan, Anatolij Wichtenberg, Scholtez a Oskar Bubeň z EK 14. Na cestu v smere k Breznu nad Hronom, a v smere k Polhore boli rozostavené dvojčlenné stráže príslušníkov Waffen-SS a jednu dvojčlennú stráž postavili k autám so zaistencami. Potom donútili zaistených vystúpiť z autobusu a nákladného auta.

SS-Sturmscharführer Wein chytil jedného z dovezených zaistených mužov za ruku, doviedol ho k zákopu, ktorý bol na poli vykopaný v priebehu Povstania a pištoľou ho z bezprostrednej blízkosti strelil do zátylku hlavy. Jeho príklad nasledovali všetci určení prísluš-

20) Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), fond Ľudový súd v Banskej Bystrici 1948 (ďalej ĽS BB), ĽS 75/48 – Josef Urban.

21) Heimatschutz (HS) – Domobrana. Organizácia slovenských Nemcov. Vznikla 24. 7. 1944. Od 1. 9. 1944 začlenená do SS. Jadro tvorili príslušníci Freiwillige Schutzstaffel, polovojenskej zložky Deutsche Partei, ktorí ešte nenarukovali do Waffen-SS.

22) KWIET, K.: *Der Mord an Juden*, s. 74 – 75; STANISLAV, J. – MIČEV, S.: *Protizidovské represálie*, s. 210.

23) ŠA Banská Bystrica, fond Okresný ľudový súd v Brezne nad Hronom (ďalej OLS Brezno n/Hronom), TĽud 19/45 – Oskar Bubeň.

24) A MSNP v Banskej Bystrici, fond XIII, š. 2, S 15/2001.

25) ŠA Banská Bystrica, fond OLS Brezno n/Hronom, TĽud 19/45 – Oskar Bubeň.

26) *Tamtiež*.

níci EK 14. Všetkých 31 zaistených príslušníci EK 14 zavraždili.²⁷⁾

Keď prítomný nemecký vojenský lekár prehliadol mŕtvol, SS-Sturmscharführer Wein vydal rozkaz A. Wichtembergoví vystreliť do tiel popravených niekoľko dávok zo samopalu. Wichtemberg jeho rozkaz splnil. Hneď na to príslušníci EK 14 zasypali telá popravených uložené v zákopoch malou vrstvou hliny a odišli.²⁸⁾

O vraždení na poli Krtičná sa ako prvý od obyvateľov Brezna nad Hronom dozvedel mestský notár Gejza Takáč, ktorý poslal na miesto popravy jedného zamestnanca. Ten po návrate potvrdil, že sa v zákope na poli Krtičná nachádzajú mŕtvol. Notár Takáč okamžite požiadal nemecké orgány o povolenie vykopať nedbalo uložené telá zavraždených, identifikovať ich a pochovať ich na mestskom cintoríne v Brezne nad Hronom. Na otázku nemeckého dôstojníka,²⁹⁾ či vie, kto vykonal popravu na Krtičnej, odpovedal notár Takáč záporne, no aj napriek tomu nebola exhumácia povolená. Až po upozornení, že provizórny hrob znamená zdravotné riziko povolili Nemci hrob otvoriť s výslovným zákazom fotografovať. Identifikované mohli byť len telá osôb, ktoré pochádzajú z Brezna nad Hronom a len tie mohli byť vydané pozostalým.³⁰⁾

Dňa 22. decembra 1944, teda 10 dní po vražde bola MUDr. Alexandrom Pestremenkom za prítomnosti ďalších siedmich osôb vykonaná prehliadka a identifikácie mŕtvol nájdených v masovom hrobe na Krtičnej.³¹⁾ Podarilo sa identifikovať len 5 osôb z Brezna nad Hronom a okolitých obcí :

- 1.) Ján Jurek – železničný úradník z Heľpy
- 2.) Jolana Jureková – manželka železničného úradníka z Heľpy
- 3.) Vojtech Húsenica – železničný výpravca z Heľpy
- 4.) Ing. C. Zdeněk Remta z Tisovca
- 5.) Ondrej Černák – bankový úradník z Brezna nad Hronom³²⁾

Telá ostatných obetí boli popísané v zápisnici a z ich šatstva odstrihli kúsky látky. Telá neidentifikovaných obetí uložili do hrobu na cintoríne v Brezne nad Hronom.

Až po oslobodení Brezna nad Hronom bola koncom apríla 1945 vykonaná opakovaná exhumácia a identifikácia tiel. Na jej základe sa podarilo identifikovať ďalších 20 osôb.³³⁾

Obetami vraždy vykonanej 12. decembra 1944 Einsatzkommandom 14 na poli Krtičná sa stali :

Väčšiu časť obetí tvoria osoby, ktoré príslušníci EK 14 a ďalších nemeckých útvarov zaistili v úkrytoch v obciach a okolitých horách breznianskeho okresu. Niektorí z nich sa aktívne zúčastnili SNP, či už v bojových akciách, alebo ako bratia Tomáš a Teodor Rosenbergovci pri opevňovacích a pomocných prácach. Niektoré z obetí, ako napríklad rodina Dillerovcov z Medzilaboriec, sa pre svoj židovský pôvod ukrývali na strednom Slovensku v okolí Brezna, keďže Židia museli na jar 1944 v súvislosti s osobitnými opatreniami určených vládnych nariadením č. 36/1944 Sl. z. z 10. mája 1944 územie východného Slovenska opustiť.

Rovnako ako Dillerovcov zatkli príslušníci EK 14 aj židovskú rodinu Dávida Ferencu zo Spišskej Novej Vsi. SS-Sturmscharführer Wein a jeho podriadení neváhali 12. decembra 1944 zabiť ani 7-ročného Ladislava Ferencu, ani jeho matku Helenu Ferencovú, otca Zoltána Ferencu a starú matku Ruženu Ferencovú.³⁴⁾ Ferencovcov zatkli príslušníci EK 14 v Dolnej Lehote.

*Brezno-Krtičná – pomník
31 zavraždeným osobám
na mieste ich popravy.
Zdroj: Archív Múzea SNP.*

27) Poznávam, že Oskar Bubeň pri vyšetrovaní a rekonštrukcii vraždy na poli Krtičná priznal a ukázal ako sám zastrelil dve osoby.

Počas hlavného pojednávania na Okresnom ľudovom súde v Brezne nad Hronom však toto svoje priznanie odvolal a tvrdil, že bolo vynútené násilím. ŠA Banská Bystrica, fond OLS v Brezne nad Hronom, Tlud 19/45 - Oskár Bubeň.

28) ŠA Banská Bystrica, fond Okresný ľudový súd v Brezne nad Hronom (ďalej OLS Brezno n/Hronom), Tlud 19/45 - Oskár Bubeň.

29) Meno dôstojníka sa v dokumentoch neuvádza.

30) A MSNP v Banskej Bystrici, fond XIII, š. 2, S 15/2001.

31) *Tamtiež*, fond IX, š. 5, 87/70, Zápisnica z policajnomŕtvovnej prehliadky z 22. 12. 1944.

32) *Tamtiež*, fond XIII, š. 2, S 15/2001.

33) *Tamtiež*.

34) *Tamtiež*, fond IX, Prír. č. S 110/85.

Záver

S činnosťou Einsatzkommando 14 Pohotovostnej skupiny H na strednom Slovensku sú spojené najväčšie masové vraždy, ku ktorým po potlačení SNP na našom území došlo – a to Kremnička a Nemecká. Bilancia obetí EK 14 je otrasná - počas svojho pôsobenia zavraždili príslušníci tohto oddielu 2 876 osôb.³⁵⁾ Len v Banskej Bystrici zaistil v období od konca

októbra 1944 do polovice marca 1945 2 030 osôb,³⁶⁾ medzi nimi aj veliteľov 1. čsl. armády na Slovensku – Rudolfa Viesta a Jána Goliana a povereníka povstaleckej Slovenskej národnej rady pre financie Viliama Paulinyho.

Tridsaťjeden ľudí zavraždených Einsatzkommandom 14, v ktorom slúžili aj Slováci, je bezpochyby potrebné rátať medzi obeť totalitného režimu, ktorý na Slovensku pôsobil v rokoch 1939 - 1945.

1. Ladislav Balog, 17-ročný
2. Ondrej Beňostrojny, 27-ročný zámočník z Muráňa
3. Alžbeta Bláhová, 18-ročná
4. Ondrej Černák, 32-ročný bankový úradník z Brezna nad Hronom
5. Pavol Dacho, 41-ročný lesný robotník z Muránskej Lehoty
6. Pavol Diller, 52-ročný drevoobchodník z Medzilaboriec
7. Markus Diller, 45-ročný, z Medzilaboriec
8. Edita Dillerová, 16-ročná, z Medzilaboriec
9. Hilda Dillerová, rod. Schönfeldová, 47-ročná, z Medzilaboriec
10. Ladislav Ferenc, 7-ročný, zo Spišskej Novej Vsi
11. Zoltán Ferenc, 44-ročný kníhkupec zo Spišskej Novej Vsi
12. David Ferenc, 68-ročný kníhtlačiar zo Spišskej Novej Vsi
13. Helena Ferencová, rod. Grünwaldová, 35-ročná, zo Spišskej Novej Vsi
14. Aladár Fischer, 52-ročný
15. Móric Fried, 50-ročný súkromný úradník z Banskej Bystrice
16. Alžbeta Friedová, rod. Drexlerová, 46-ročná, z Banskej Bystrice
17. Ján Havran Ondrejov, 45-ročný hudobník z Heľpy
18. Emil Herman, 50-ročný, z Veľkých Vozokán
19. Oľga Hermanová, rod. Streicher, 45-ročná
20. Václav Hrkál, 20-ročný strojní zámočník z Brezna nad Hronom
21. Vojtech Húsenica, 31-ročný železničný výpravca z Heľpy
22. Ján Jurek, 31-ročný železničný úradník z Heľpy
23. Jolana Jureková, rod. Húsenicová, 30-ročná, z Heľpy
24. František Kantoris, 35-ročný robotník z Muráňa
25. Štefan Petálik, 41-ročný robotník z Muránskej Lehoty
26. Ing. C. Zdeněk Remta, 26-ročný súkromný úradník z Tisovca
27. Tomáš Rosenberg, 21-ročný súkromný úradník z Banskej Bystrice
28. Teodor Rosenberg, 18-ročný súkromný úradník z Banskej Bystrice
a tri neznáme osoby

RESUME**The mass murder at Krtična field near Brezno**

One of the crimes committed by Einsatzkommando 14 in late 1944

After the defeat of the Slovak National Uprising in 1944, all of Central and Western Slovakia became the operational territory of *Einsatzgruppe H der Sicherheitspolizei und des SD*. The main role in the organization of *Einsatzgruppe H* was played by two *Einsatzkommandos* – *EK 13* and *EK 14* – whose members committed some of the biggest crimes in the territory of Slovakia in late 1944 and early 1945. The article describes one such crime – the mass murder of 31 civilians committed by a group of members of *EK 14 Stützpunkt Brezno nad Hronom* at the field Krtična near the town of Brezno nad Hronom on December 12, 1944.

author's translation (preklad autor)

Vyhlásenie k deportáciám židov na Slovensku ¹⁾

K 45. výročiu transportov židovských spoluobčanov do koncentračných táborov – október 1987

Nielen jednotlivci, ale i národy majú svoje svedomie a jeho historickú kontinuitu. Majú sebavedomie, v ktorom môžu konať dobré i zlé činy. A majú i svedomie, ktoré dobré činy schvaľujú a pre zlé im robí výčitky.

Toto všetko máme pred očami, keď myslíme na udalosti, ktoré sa stali uprostred druhej svetovej vojny s našimi spoluobčanmi a bratmi židovského pôvodu. Pred 45 rokmi sa uskutocnili nezákonné deportácie desaťtisícov Židov, mužov, žien, detí a starcov zo Slovenska. Deportáciám predchádzali právne aj faktické opatrenia, ktoré nastoľovali diskrimináciu a násilie voči židovským spoluobčanom. Spomedzi týchto opatrení treba spomenúť adaptáciu norimberských rasových zákonov na Slovensku. Deportácie a ďalšie protizidovské opatrenia boli v slovenských rukách. Väčšina z týchto deportovaných židovských obyvateľov zahynula potom v nacistických koncentračných táboroch.

My, príslušníci mladších generácií, vrátane generácie šesťdesiatročných, ktorí boli v čase vojny príliš mladí a nezúčastňovali sa verejného života, nemali sme osobne podiel na zločinoch, ktoré sa v tých časoch stali s našimi židovskými spoluobčanmi. Udalosti, o ktorých hovoríme, napriek tomu prežívame ako ľarchu a neľudskosť, ktoré nielen odsudzujeme, ale nad ktorými chceme vyjadriť i hlbokú ľútosť a za ktoré chceme odprosiť všetkých živých príbuzných týchto obetí neľudskosti i všetkých príslušníkov ich národa, keďže doteraz to neurobil z rozličných príčin nikto zodpovedný z nášho streda.

Tento prejav ľútosťi a odprosenia nechceme oslabovať tým, že by sme rozoberali historické pozadie v našom národe v jeho minulosti. Ponechávame historikom i spravodlivé posúdenie celkovej absurdnosti medzinárodnej situácie tých čias, v ktorej sa všeobecne ustupovalo pred násilím a v ktorej existovali neslýchané tlaky, čo obmedzovali priestor celkom slobodného konania. Nechceme hovoriť ani o prejavoch odporu proti prenasledovaniu našich židovských spoluobčanov zo strany vtedajších predstaviteľov cirkví, ani nechceme rozvádzať pomoc, ktorú poskytli mnohí v našom národe našim židovským bratom, neľudsky stíhaným – to všetko ponechávame spravodlivému súdu dejín. Nechceme totiž nijako v tomto našom vyhlásení oslabiť to jediné, čo

považujeme za potrebné vysloviť: hlbokú ľútosť a opravdivé odprosenie za všetko to, čo sa s našimi židovskými spoluobčanmi a bratmi v skutočnosti stalo, keď väčšina z nich bola zločinne vyvezená a potom usmrtená v nacistických koncentračných táboroch.

Za mŕtvymi môžeme už len smútiť, veriaci spomedzi nás sa za nich môžu s hlbokou ľútosťou modliť. Ich živých príbuzných a ostatných príslušníkov ich národa po celom svete by sme však chceli odprosiť v mene nášho svedomia, v mene ľudskosti a kresťanskí signatári i v mene náboženskej viery, ktorú sa usilujeme prežívať a ktorej korene cez Starý zákon sú nám spoločné s národom Izraela.

K tomuto vyhláseniu nás pohýňa tiež skutočnosť, že na Slovensku niet dôstojného pamätníka, ktorý by pripomínal túto najväčšiu kolektívnu tragédiu v našich dejinách. Taktiež synagógy, tieto niekdajšie centrá židovských náboženských obcí na Slovensku a židovské cintoríny, sú v žalostnom stave a postupne zanikajú.

Protizidovské opatrenia a najmä vyvezenie židovských obyvateľov zo Slovenska popreli princípy, ktoré by sme chceli vidieť ako nosné pri tvorbe slovenskej budúcnosti – rovnosť všetkých bez ohľadu rasy, tolerancia, sloboda vyznania, demokracia, zákonnosť, láska medzi ľuďmi. V nádeji na takúto budúcnosť medzi ľuďmi i národmi predkladáme príslušníkom židovského národa pred tvárou sveta toto naše úprimné vyhlásenie.

Dominik Tatarka, spisovateľ
Ján Čarnogurský, právnik
Hana Ponická, spisovateľka
Martin M. Šimečka, spisovateľ
Jozef Jablonický, historik
Vladimír Jukl, matematik
František Mikloško, matematik
Helena Gondová, úradníčka
Ján Ch. Korec, katolícky biskup
Vincent Hložník, maliar
Ján Langoš, výskumný pracovník
Daniel Fischer, akad. maliar
Jozef Hlinický, architekt
Marek Huba, akad. sochár
Eva Trizuljaková, akad. maliarka
Ladislav Čarný, akad. maliar
Roman Berger, hud. skladateľ
Milan Bočkay, akad. maliar

1) ČARNOGURSKÝ, Ján: *Videné od Dunaja*. Bratislava 1997, s. 122 – 124

Vladimír Haviar, kardiológ
Miro Bázlik, hud. skladateľ
Milan Rúfus, spisovateľ

Eugen Suchoň, hud. skladateľ
Katarína Lazarová, spisovateľka
Alojz Gabaj, robotník

„Čo sme čakali, to prišlo – spříška útokov v Rudom práve i v Pravde. Žiaľ, pod tlakom totality odmietli toto vyhlásenie i vtedajší vedúci predstavitelia náboženskej židovskej obce v Čechách i na Slovensku. Jeden z najpodlejších útokov na vyhlásenie uverejnil 24. 11. 1987 istý Ľuboš Pokorný. Označil ho za pamflet, za podvod, klam a falšovanie dejín, videl v ňom útok na socializmus, prejav klérofašizmu a iné nezmysly.“

(z knihy J. CH. Korca, Od barbarskej noci. Na slobode)

Oneskorená ľútosť a čo sa za ňou skrýva

O jednej provokácii pohrobkov slovenského klérofašizmu a ideovodiverzných centrál

Ľuboš Pokorný

Rozhlasové stanice Hlas Ameriky a Slobodná Európa pozná nielen naša, ale možno povedať i európska a svetová verejnosť. Sú pozostatkom obdobia studenej vojny a ich činnosť vyvolala neraz protesty nielen pokrokových organizácií, ale aj oficiálnych činiteľov mnohých krajín. Niet vari nikoho, kto by pochyboval o ich skutočných cieľoch: slúžia reakčným silám v ich boji proti všetkému pokrokovému v dnešnom svete. Na to organizujú rôzne nenávisťné kampane, nehorázne falšujú historické skutočnosti a snažia sa narušiť politické vedomie obyvateľstva socialistických krajín. S obľubou pritom využívajú tých jednotlivcov i skupiny, ktorých revolučné búrky tohto storočia odvíjali na smetisko dejín. Nuž posúďte sami.

Nedávno Hlas Ameriky a Slobodná Európa s veľkou pompou oznámili svetu, že na pôde koncentračného tábora Dachau sa zišla skupina Slovákov, aby si uctila obeť nacistickej krutovlády. Celej ceremónii asistoval biskup Dominik Kaľata, nechýbali modlitby, nadnesené slová, slzy, hrudný pátos. Zlatým klincom programu bolo prečítanie Vyhlásenia k deportáciám Židov zo Slovenska, dokumentu, ktorý údajne podpísali významní predstavitelia slovenskej kultúry a umenia.

Autori pripomínajú tragické udalosti spred 45 rokov, keď vláda fašistického slovenského štátu uskutočňovala deportácie židovského obyvateľstva a v mene slovenského národa vyjadrujú hlbokú ľútosť nad touto tragickou udalosťou, za ktorú „chceme odprosiť všetkých živých príbuzných týchto obetí neľudskosti a všetkých príbuzných ich národa... Nechce-

me hovoriť ani o prejavoch odporu proti prenasledovaniu našich židovských spoluobčanov zo strany vtedajších predstaviteľov cirkvi...“ Ďalej autori uvádzajú, že k vysloveniu hlbokej ľútosťi ich núti skutočnosť, že na Slovensku nie je žiaden dôstojný pamätník tejto tragickej udalosti, synagógy sú v zlom stave a židovské cintoríny postupne zanikajú.

Emigrant páter Anton Hlinka, „špecialista“ Hlasu Ameriky a Slobodnej Európy na slovenskú problematiku, najmä na náboženské otázky, vyzval prítomných, aby vyjadrili solidaritu so signatármi dokumentu a vyslovil nádej, že ich príklad „budú iste nasledovať všetci, ktorým leží na srdci zmierenie medzi jednotlivcami, spoločenskými skupinami a národmi“.

‘Čo je na tom zlé?’ – opýta sa ne jeden čitateľ týchto riadkov. Účastníci si zaspomínali, poplakali, odprosili iný národ v mene svojho národa.

Ibaže, čo slovo, to podvod, klam, falšovanie dejín, prekrúcanie faktov. Predovšetkým treba jasne povedať, že slovenský národ nie je zodpovedný za tento a ďalšie zločiny fašistickej vlády a nemá nijaký dôvod, aby odprosival iné národy.

K protifašistickému boju národov v období druhej svetovej vojny priniesol dôstojný vklad, na ktorý môže byť právom hrdý. Ak zoberieme do úvahy počet jeho príslušníkov vo vzťahu k počtu protifašistických bojovníkov, zaujíma popredné miesto medzi národmi vo svete. V slávnom Slovenskom národnom povstaní sa jednoznačne prihlásil k spoložitosti s bratským národom českým v jednom štáte a definitívne skoncoval s klérofašistickou ľudáckou vládou. Mnohí jej predstavitelia boli po oslobodení národným súdom a ľudovými súdmi spravodlivo potrestaní. Tisíce obyvateľov Slovenska sa zúčastnili na protifašistickom zápase nielen na

územi Československa, ale na mnohých bojiskách v Európe. Vari postačí pripomenúť účasť Slovákov na partizánskom hnutí v Bielorusku a na Ukrajine, ich účasť na bojoch Prvého československého armádneho zboru v ZSSR a v radoch spojeneckých armád antihitlerovskej koalície, masové povstanie proti hitlerovskému fašizmu a jeho domácim pomáhačom v auguste 1944. Tak by sme mohli pokračovať. Svoj protifašistický postoj zapísal slovenský národ do dejín boja národov za oslobodenie v rokoch druhej svetovej vojny, krvou a nie atramentom ako autori vyššie uvedeného pamfletu. ...

Tento rok chceli pohrobkovia klérofašizmu široko pripomenúť 40. výročie popravy „vodcu a prezidenta“ dr. Jozefa Tisu. Na ich veľké prekvapenie redakcie rôznych plátkov im neustále vracali príslušné články a ani vyššie uvedené ideovodiverzné vysielacky nepriniesli o tom nijakú zmienku. ...

Predmetom obvinení sa stal aj páter Anton Hlinka, že vo svojich reláciách plných žľče a nenávisti k nášmu zriadeniu a najmä duchovným, ktorí pokračujú v tradíciách vlastenckých kňazov sú lojálni k socializmu, nedostatočne vyzdvihuje slovenský štát a dr. Tisu. V paľbe týchto útokov nezostávala pátrovi iná možnosť, ako sa priznať – vraj to nedovolili Američania. Následne ľudácka emigrácia dospela k názoru, že niet iného východiska, ako pokonať sa so Židmi, odprosiť ich a čakať, aby potom aj Američania zmenili svoj postoj. Tu sú teda pravé korene pamfletu, o ktorom je reč. V tom taktiež spočíva pravá príčina oneskorenej ľútosti pohrobkov slovenského klérofašizmu nad deportáciou židovských občanov zo Slovenska.

Jedným z organizátorov tejto novej aktivity ľudáckej emigrácie je Pavol Čarnogurský, predseda komisie pre „ľudské práva“ Svetového kongresu Slovákov. Jeho brat Ján je jedným z prvých signatárov pamfletu a popredným predstaviteľom nelegálnych cirkevných štruktúr v Československu. Podľa kanadského rozhlasu sú vraj obaja na Slovensku dobre známi zásluhou ich otca Pavla Čarnogurského, ktorého kongres odmenil tento rok „národnou cenou“. ...

Ak teda chce pán Čarnogurský so svojimi synmi odprosiť obeť klérofašistickej zvole, nech tak urobí, ale nemali by sa skrývať za národ, ktorý nemal s ich otcom a nemá ani s ich synmi nič spoločné.

Príznačné je, že pamflet považuje židovských spoluobčanov u nás za národnosť, hoci v našich podmienkach boli a naďalej sú plnoprávnymi príslušníkmi v Československu žijúcich národov a národností, v ich prípade

židovského vierovyznania. To ukazuje na jeho zahraničný pôvod, prinajmenšom inšpiráciu. Jeho autori nepoznajú súčasné realie nášho spoločenského života. Domáhajú sa pamätníka obetiam deportácie, hoci v Československu je veľa pamätníkov venovaných protifašistických bojovníkom a obetiam fašizmu, ale ani jeden nie na náboženskom princípe. Sú to pamätníky venované bojovníkom proti fašizmu bez rozdielu národnosti a náboženstva. Autori pamfletu nariekajú nad schátralosťou synagóg a židovských cintorínov. Keby žili u nás, museli by vedieť, že mnohé synagógy boli renovované a synagógy a cintoríny, ktoré neslúžia náboženským účelom, boli riadne odkúpené od náboženských obcí židovských a slúžia verejným záujmom. Tie podobne ako ďalších sedemnást cirkví u nás majú vytvorené všetky podmienky na uspokojovanie náboženských potrieb svojich veriacich. V Československu jestvuje Štátne židovské múzeum, ktoré svojho druhu unikátnym pamätníkom obetí fašistickej zvole. Jeho bohaté zbierky obdivovali mnohí návštevníci výstav nielen v krajinách Európy, ale aj v USA a Kanade. Zo strany židovských náboženských obcí sa v uplynulých rokoch nevyskytli žiadne sťažnosti na postup štátnych orgánov, ktoré im tak ako iným veriacim, vychádzajú v ústrety pri uspokojovaní náboženských potrieb. Je paradox, že práve v ich mene sa dnes pokúšajú vystupovať pohrobkovia klérofašizmu, ktorí majú na „svedomí“ deportácie a vyvražďovanie židovského obyvateľstva.

Medzi signatármi pamfletu nachádzame – ako aj inak? – „disidentov“ známych svojimi útokmi proti nášmu zriadeniu. Prekvapuje podpis Dominika Tatarku, autora známeho diela Farská republika, ktorý s hlbokou presvedčivosťou umelecky zobrazil odpudzujúcu, zvereskú podobu slovenského klérofašizmu.

Je pravda, že hanopis podpísali aj niektorí predstavitelia nášho umeleckého života, ktorí nemali a nemajú s antikomunistickými a protičeskoslovenskými výpadmi ľudáckej emigrácie nič spoločné. Niektorí sa stali obeťou podvodu, pretože agitatori, ktorí ich požiadali o podpis, sa im predstavili ako zástupcovia Zväzu protifašistických bojovníkov. Mnohí z nich, keď sa dozvedeli, o čo ide, kto zorganizoval celú akciu a komu slúži, najmä keď zistili, že pamflet odvysielala Slobodná Európa a Hlas Ameriky, okamžite odvolali svoj podpis.

Náš ľud vždy odsudzoval a odsudzuje genocídu, nech už sa jej obeťou stal ktokoľvek – Židia v rokoch druhej svetovej vojny alebo arabský ľud Palestíny v súčasnosti.

Pravda 24. 11. 1987 (krátené)

Ponad temné udalosti z dejín národa sa nemožno prenášať ľahostajne

Hanebné zverstvá, ktoré sa stali, však sotvakto popiera, hovorí kardinál Korec.

**Zhováral sa
Michal Dzurjanin.**

Foto: P. Košícký.

Vyhlásenie k deportáciám židovských občanov zo Slovenska, ktoré u nás vzniklo v októbri 1987 k 45. výročiu ich začiatku, nie je verejnosti veľmi známe. Prednovembrový režim, v iných prípadoch zásadný kritik vojnovnej Slovenskej republiky, iniciatívu ostro odsúdil, hoci sa kriticky vyjadrovala k tejto smutnej kapitole obdobia vojnových rokov. Na otázky časopisu Pamäť národa odpovedal jeden zo signatárov vyhlásenia JÁN CH. KOREC, v tom období biskup bez možnosti verejného pôsobenia, dnes kardinál, emeritný biskup nitrianskej diecézy.

Otec kardinál, problémy, ku ktorým ste sa vtedy vyjadrili, patria aj dnes k tým, o ktorých sa hovorí zriedka a sú vnímané kontroverzne. Prečo teda na Slovensku chýba vôľa zhodnotiť túto časť histórie?

Ani by som nepovedal, že sa o vraždení slovenských občanov židovského pôvodu hovorí dnes zriedka. Hovorí sa o tom dosť často v rozhlasoch, v televíziách a píše sa o tom

v tlači. Príležitostí je na to v priebehu roka viac – rozličné výročia, pamätníky, udalosti za hranicami, ba hrôzy vraždenia sa spomínajú dosť podrobne aj pri takých ľudských pekných príležitostiach, ako je uznanie „Spravodlivý medzi národmi“. Hrôzam, ktoré prežili naši židovskí občania sa nedá vyhnúť ani pri udeľovaní uznania tým obetavým jednotlivcom či spoločenstvám, ktoré s veľkým rizikom či priam nebezpečenstvom života zachraňovali ohrozených židovských občanov tým, že ich skrývali. Teda o problémoch, ku ktorým sme sa vyjadrili roku 1987 vo „Vyhlásení“, sa neprestalo hovoriť. Odôvodnene a právom. Neviem posúdiť mieru, či sa o tom hovorí dosť.

Povedali ste, že tieto problémy sú vnímané kontroverzne. Myslím, že v podstate je pohľad ľudí na vyvražďovanie v Osvienčime a inde, a tým aj na transporty zo Slovenska jednoznačný – išlo o hanebné zločiny vražd v takom podľom rozsahu, a takým spôsobom, že to nemá obdoby v dejinách. Rozdiely v názoroch sa prejavujú len v tom, kto mal aký osobný podiel na týchto zverstvách, či kto robil vedome a zámerne, kedy sa o nich verejnosť s istotou dozvedela, kto mohol týmto zverstvám zabrániť. O tom sa hovorí a píše buď všeobecne alebo podrobnejšie, niekedy uvážlivo alebo vášnivo. Hanebné zverstvá, ktoré sa stali, však sotvakto popiera. Ak k tomu predsa len došlo, bolo to ojedinelé a nezavážilo to.

Celkovo sa dá povedať, že aj na Slovensku sa tieto historické udalosti hodnotia, i keď to bolo u nás veľmi sťažené ustavičným politizovaním vecí, komunisti to stále používali proti Cirkvi. My sme sa preto vo „Vyhlásení“ obmedzili na podstatné, odsúdili sme jasne všetky zločiny a vyslovili sme ľútosť nad tým, čo sa stalo a čo sa nemalo nikdy stať. Žiaľ, u nás boli po skončení vojny otrasné zločiny za nacizmu v mnohom prekryté ďalšími zlými činmi novej totality.

Potreba hovoriť o týchto otázkach z hľadiska formovania svedomia národa teda existuje naďalej. Aký by bol podľa Vás osud podobnej iniciatívy, samozrejme už v iných podmienkach, dnes?

Máte pravdu. Ponad temné udalosti z dejín národa sa nemožno prenášať ľahostajne. Myslím, že my sme si roku 1987 svojim „Vyhlásením“ to, čo sme pokladali za svoju povinnosť, splnili. Urobili sme to za komunizmu. Ja som ho podpísal v situácii, keď som sám bol prenasledovaný a žil som už 37 rokov v najťažších podmienkach života ako robotník v továrňach, celé roky ako väzeň na Pankráci, na Ruzyni a vo Valdiciach. Aký osud by mala podobná iniciatíva dnes, neviem. Vyrovnávame sa medzitým aj s ďalšími zločinmi za komunizmu, historici sa len váhavo oslobodzujú od ideológií. A medzitým my ako veriaci registrujeme nové a surové útoky na cirkvi, na veriach a kresťanstvo, pričom niektoré médiá i hnutia pokračujú takmer všetky hranice triezvosti. Život je stále veľmi zložitý.

Vráťme sa do obdobia, keď „Vyhlásenie“ vznikalo. Prečo ste chceli upozorniť aj na túto oblasť?

Urobili sme to v mene oddanosti pravde, ktorej sme žili. Keď je reč o našom „Vyhlásení k deportáciám židovských občanov zo Slovenska“, k 45. výročiu začiatku tejto smutnej udalosti, ktoré pripadlo na rok 1987, treba povedať, že zo strany veriach sme ho podpísali v období veľkých zhromaždení a státisícových púti veriach na Velehrade v roku 1985, v Levoči, Marianke, Nitre, Šaštine či Gaboltove v tzv. Mariánskom roku, v duchu vernosti Bohu a lásky k pravde. Pred rokmi vtedajší biskupi Kmeťko, Blaha, Vojtaššák, Škrábik pozdvihli v tejto veci svoj hlas niekoľkokrát, a to aj pastierskymi listami na ochranu, obranu ľudských práv, všeobecne platných a zakotvených aj v Ústave. Transporty boli v tom istom roku 1942 na jeseň zastavené, a to aj zásluhou biskupa Vojtaššáka, ktorý upozornil listom od dvoch utečencov ministra vnútra a tým vládu. 45. výročie nám dalo podnet k tomu, aby sme vyslovili hlbokú ľútosť všetkým židovským spoluobčanom na Slovensku, ale i všetkým ostatným po celom svete nad tým, čo sa aj u nás stalo a čo sa nikdy nemalo stať.

Vtedajšia moc „Vyhlásenie“ odsúdila, dokonca v článku v Pravde 24. no-

vembra 1987 sa o ňom hovorí ako o provokácii pohrobkov klérofašizmu; vo „Vyhlásení“ sa pritom spomína nezákonnosť transportov, teda nejde o žiadnu obranu slovenského štátu. Jeho vtedajší kritici, významne motivovaní ideológiou KSČ, využili každú príležitosť na proticirkevný útok v súvislosti s osobou prezidenta Tisa. Ako v tomto kontexte vnímate logiku reakcií, ktoré vtedy zverejnila komunistická tlač?

„Vyhlásenie“ bolo uverejnené v októbri 1987 a rozletelo sa do sveta cez samizdaty, cez Voice of America, Slobodnú Európu, Vatikánsky rozhlas a inými cestami. Vyhlásenie u nás doma narazilo na odpor v režimovej tlači, najmä veľkým článkom nejakého Ľuboša Pokorného a potom, bohužiaľ, i v mene židovských náboženských obcí, českých v Rudom práve, slovenských v Pravde 25. novembra 1987. Verejnosť, najmä v cudzine, však prijala „Vyhlásenie“ opravdivo, ako opravdivo bolo mienené. Dr. Epstein, predseda alebo člen nejakej svetovej židovskej organizácie, s ktorým som sa neskôr stretol v Kanade v Cambridge a ktorý ma potom navštívil aj na Hrade v Nitre, označil naše vyhlásenie za jeden z najľudskejších dokumentov v tejto veci. V Izraeli ho vraj uverejnila takmer všetka vtedajšia tlač. U nás sa v samizdatových časopisoch vyjadro-

valo, že slovám „Vyhlásenia“ ťažko niečo vyčítať, že je písané citlivo, múdro a pravdivo, ne-snaží sa prenášať zodpovednosť jednotlivcov a skupín na celý národ, odsúdenie zločinov je jasné a dôrazné a ľútosť opravdivá. Na adresu Ľuboša Pokorného bolo napísané, že umelo pozliepal nejaké kombinácie, aby znehodnotil to humánne a kresťansky opravdivé i hlboké, čo signatári ako vážne osobnosti našej kultúry a verejného života vyjadrili a svojim podpisom potvrdili. Neboli to iba veriaci, medzi signatármi bol aj Miroslav Kusý, a títo ľudia chceli, aby sa rešpektoval ich postoj, vyplývajúci nie z hľadiska evanjelia. A v spomenutej reakcii ŽNO v Pravde stálo: „Odmietame štvavé vyhlásenia“... Pritom „Vyhlásenie“ podpísali také známe osobnosti ako Suchoň, Rúfus, Hložník, H. Ponická – tak sa komunizovalo!!! Oni na nás útočili stále, reakcia v médiách bola jedným z útokov. Keby boli chceli a my by sme boli vyrátali nejaký matematický príklad, aj ten by boli ešte rozobrali a obrátili proti nám. Taká bola doba: čokoľvek sme spravili, aj keď to bolo dobré, tak nám pripísali farizejstvo alebo nejaké pokútne zámery, pokrytectvo alebo ešte niečo horšie, že to robíme v službách nejakých zahraničných skupín, aby sme sa niekde presadili a podobne. Zásadne útočili proti nám.

Začali sme otázkou, prečo na Slovensku chýba vôľa zhodnotiť obdobie rokov existencie vojnového slovenského štátu, na záver bude dobré povedať, ako tento zámer docieľiť. Nakoľko je podľa Vás reálne, že sa súčasný stav zmení?

Toto hodnotenie stále pokračuje, pribúdajú knihy a štúdie. Aj o celkovej situácii a možnostiach vo vtedajšej Európe. Mnoho sa povedalo pri výročiach SNP, v Slovenských pohľadoch napríklad pri 50. výročí. Kedy budeme mať vyvážený obraz tohto obdobia, neviem. Ja som sa o to pokúsil pred Novembrom aj po ňom. V záujme budúcnosti národa by sme sa mali o to usilovať. O pravdivý obraz.

Nikam sa nedostaneme, ak tábory, ktoré zatracujú 14. marec 1939 a na druhej strane SNP, neustúpia zo svojich pozícií. Takto si rozštiepime dejiny ako Česi pre Husa a Bielu horu. Som za to, aby sa jedni miernili v pohľade na 14. marec, čo mohli volení a zodpovední zástupcovia národa ako poslanci v tej otrasnej situácii robiť, a to „blitz schnell“, aby sa pokúšali vidieť to reálnejšie z hľadiska záchrany národa, a druhí by sa mali usilovať pochopiť, že počas SNP existovali vážne obavy, kde sa ocitne Slovensko ako spojenec porazeného Nemecka.

Hodnotiť obdobie slovenského štátu nie je ľahké; ale keď my nevieme poriadne zhodnotiť ani obdobie pred a po vzniku Slovenskej republiky v roku 1993, tak ako môžeme chcieť hodnotiť zauzlené obdobie šiestich vojnových rokov slovenského štátu s množstvom tlakov, vplyvov, teroru a bezmocnosti.

V probléme, o ktorom sme hovorili, pokiaľ ide o mňa, moje stanovisko vyjadrené vo „Vyhlásení“ z októbra 1987 nebolo ojedinelé. Bolo a zostalo mojim trvalým postojom. Keď som 7. apríla 1989 odpovedal listom Česko-slovenskej televízii na útočný päťdielny seriál proti Cirkvi pod názvom „Križ vo svetle pravdy“, vo veci vyvážania a vraždenia občanov židovského pôvodu v Poľsku som medziiným napísal: „Správa o zločinnom vraždení Židov v Poľsku znela v 20. storočí, storočí civilizácie, priam neuveriteľne... Riešenie židovskej otázky za slovenského štátu je najväčšia škvrna a previnenie, ktoré sa v tomto období stali. Už vyvážanie židovských občanov s pôvodným úmyslom na práce sa priečilo kresťanskej morálke, pretože bolo kolektívnym trestom bez individuálneho zisťovania viny. Na zločinné vraždenie týchto ľudí v plynových komorách, ktoré potom v skutočnosti nasledovalo, nemožno nájsť primeraného slova hrôzy a odsúdenia.“ – Išlo o ohavné zločiny, ktorým padli za obeť aj stovky, ba tisíce veriacich kresťanov a kňazov.

Pravda – cesta k uzmierneniu

Prvé slobodné voľby v Juhoafrickej republike, ktoré sa uskutočnili v apríli 1994, zaznamenali po vyše tristo rokoch koniec vlády belošskej menšiny. Víťazom týchto volieb sa stala strana Africký národný kongres (ANC), ktorej vedúcou postavou ako aj predstaviteľom a charizmatickým symbolom boja proti režimu apartheidu bol Nelson Mandela. V máji 1995 snáď najznámejší politický väzeň na svete, ktorý strávil vo väzení 27 rokov (väčšinu na známom ostrove Robben), skladal prisahu ako prezident demokratickej krajiny.

Apartheid

Režim rasovej segregácie s jeho zákonmi potlačujúcimi politické, sociálne a ekonomické práva černošskej väčšiny začal svoje praktické pôsobenie v roku 1948, keď voľby vyhrala Národná strana. Po druhej svetovej vojne zaviedla juhoafrická vláda systém brutálnej rasovej diskriminácie nazývaný apartheid. Jednoznačne presadzovanie politiky apartheidu sa rýchlo transplantovalo do legislatívy krajiny. Strana od začiatku, hlavne v sociálnej oblasti, presadzovala represívne zákony v neprospech černošského obyvateľstva, čím sa rasová diskriminácia stala inštitucionálnou a stačil už len krok ku oficiálnemu praktizovaniu porušovania ľudských práv.¹⁾ Oficiálne zakázané boli miešané manželstvá, schvaľovanie zamestnaní „len pre bielych“ sa tiež vyskytovalo ako bežný jav. V roku 1950 zákon o rasovej registrácii obyvateľstva klasifikoval Juhoafričanov na bielych, čiernych (Afričanov) a farebných (miešancov a i.). Za túto prehľadnú evidenciu nieslo zodpovednosť ministerstvo vnútra.

Charakteristickou črtou juhoafrického apartheidu bol vznik nezávislých území s vlastnou samosprávou vyhradených pre nebelošské obyvateľstvo, nazývaných bantustany. Boli to v podstate novodobé rezervácie, ktoré úplne obmedzili politické práva černochoch v Juhoafrickej republike. Každý „čierny“ bol nútený nosiť takzvanú pasovú knižku obsahujúcu odtlačky prstov, fotku a informácie o prístupe do oblasti pre „bielych“. Zámerom bolo vymedziť černošských občanov ako obyvateľov toho ktorého územia bantustanu a obmedziť ich už aj tak dosť zredukované práva len pre túto vymedzenú oblasť. Prakticky takto stratili občianstvo a akékoľvek súvisiace občianske

kompetencie v rámci Juhoafrickej republiky, ale zároveň jednotlivé etnické vlády všetkých bantustanov spadali oficiálne pod hegemonnú vládu republiky. Takéto „elegantné“ riešenie vládnucej menšiny muselo čoskoro čeliť vážnym nepokojom v krajine. Černošské obyvateľstvo, ktoré nemohlo byť vlastníkom pôdy sa okrem toho stalo cudzincom vo vlastnej zemi a pre pohyb mimo bantustanu potrebovali špeciálne povolenie. Komplex súvisiacich zákonov jednoznačne podporoval „bielu“ časť obyvateľstva a jej ekonomické záujmy, využívajúc masu lacnej pracovnej sily. V roku 1953 prešiel do praxe zákon týkajúci sa bezpečnosti na verejnosti. Umožňoval prísnejšie uplatňovanie rôznych trestov v podobe pokút, uväznenia, zadržania i fyzického násillia voči protestujúcim. Jeden z takýchto neľudských zásahov, ktorý sa ale zvrhol na masaker a radikálnym spôsobom zmenil dejiny Juhoafrickej republiky, bola pokojná demonštrácia proti noseniu pasových knížiek v Sharpeville v roku 1960. Mimoriadny stav trval 156 dní, zaznamenal 69 mŕtvych a 187 zranených.

Tisíccky ľudí zahynuli vo väzbách, často následkom krutého mučenia. Časté boli odsúdenia na smrť, vyhostenia a doživotné väzenia. Odpoveďou na prvé väčšie masovo organizované vzdory bola hrubá sila. 16. júna 1976 sa

Mgr. Alexandra Šimanská

(1978), absolventka odboru filozofie FH TU v Trnave, pracuje v ÚPN.

Mladá obeť Hector Pieter-son, nepokoje v Sowetu.
Zdroj: Internet.

1) Zákony presadzujúce rasovú segregáciu: *O zákaze zmiešaných manželstiev* (1949), *O registrácii obyvateľstva* (1950), *O nemorálnosti* – zakazoval sexuálny styk medzi príslušníkmi rôznych rasových skupín (1950), ďalšie zákony súvisiace so vznikom bantustanov: *O stanovení územia pre jednotlivé skupiny* (1950), *O domorodej pôde* (1952) – všetky mestá boli vyhlásené za „biele“ oblasti, *O domorodcoch* (1952) – domorodec bez pasu na „bielom“ území bol zatknutý a odsúdený na minimálne jeden rok väzenia a iné zákony ako napríklad: *O oddelení spoločných zariadení* (1953), *O bantuskom vzdelaní* (1953) – rôzne financovanie a uplatnenie učiteľov s rovnakým vzdelaním.

udiali ďalšie masakry v Sowetu, kde bolo zabitých 176 Afričanov. Policajný prezident Jimmy Kruger zaznamenáva 10. augusta 1976: *“Nepokoje v Sowetu stále pokračujú. Deti sú dobre vycvičené a žiaci si zakladajú vlastné študentské rady. Hlavným nebezpečenstvom je rastúce černošské sebauvedomenie a nemožnosť zabraňovať incidentom, ktoré pripravujú priam s vojenskou precíznosťou. Tento odpor musí byť zlomený a myslím, že polícia by mala zakročiť drastickjšie a tvrdšie, čo bude mať za následok viac úmrtí. Schválené.”*²⁾ Osemdesiate roky zaznamenávali výrazný odpor proti apartheidu, do ktorého sa zapájajú i belosi. Nepokoje v rokoch 1985 – 1986 pripravili o život okolo 2300 ľudí. Ako odozva nastúpil prepracovanejší, sofistikovanejší systém, ktorý sa všetkými možnými spôsobmi, ilegálne metódy nevynímajúc, snažil potlačiť a rozložiť hnutie odporu. V praxi tak represia apartheidu vystupovala sčasti ako priznaná, ale i v skrytej podobe. Oficiálny útlak predstavuje vyše 80 000 ľudí (vrátane žien i detí) zadržovaných dlhú dobu bez procesu, vyše 10 000 zadržaných, ktorí boli mučení a pod rôznymi formami nátlaku, vyše 70 ľudí zomrelo vo väzbe, mnohí boli uväznení a popravení. Ďalej bola zakázaná alebo obmedzená činnosť niekoľkých novín, pozastavili prácu vyše sto organizácií, zakázali akékoľvek politické zhromaždenia na verejnosti a rozpustili množstvo súkromných stretnutí i pohrebov.

Proti týmto zjavným metódam sa ešte ale uplatňovala celá škála tajných akcií vykonávaných pod taktovkou štátu a jeho rafinovaných sfér vplyvu. Môžeme tu napríklad hovoriť o takzvanej mobilizácii „protiúderom“, kedy bolo nasadených viacero skupín, ktoré programovo organizovali páchanie násilia „čiernych proti čiernym“ a pripravovali pôdu pre realizáciu alternatívneho hnutia odporu pod vplyvom Národnej strany. Táto propaganda premyslene a vďaka médiám kreovala úspešne mienku verejnosti. Ďalšou stratégiou bolo využívanie civilistov pre páchanie násilia proti demokratizujúcim skupinám, takéto v podstate kriminálne gangy sa znenazdajky objavovali na predmestiach a útočili. Extra legálny teror predstavovali eskadry smrti ako štátom uznané policajné jednotky (takzvané Vlakplaas).³⁾ Výbor pre porušovanie ľudských práv (jeden z troch výborov Komisie pravdy a uzmierenia) zaznamenal okolo sto atentátov a dvesto pokusov o atentát na ľudí vystupujúcich proti režimu apartheidu

v krajine i mimo nej v rokoch 1974 až 1989. Obľúbenou taktikou bolo otrávenie nežiaducej osoby. Plukovník Eugene de Kock, známy veliteľ takejto jednotky bol neskôr uznaný vinným zo šiestich vražd, jedného pokusu o vraždu, dvoch priprav vražd a iných obvinení, nevynímajúc spreneveru. Štátny aparát mal prepracovanú mašinériu, fungujúcu na rôznych úrovniach, podľa dôležitosti „nebezpečnosti“, predovšetkým zacielenú na revolučné hnutie vedené Africkým národným kongresom.

V auguste 1989 sa nový prezident Frederik Willem de Klerk významne postavil za zmeny v politickom živote obyvateľstva. Postupne zrušil zákony súvisiace s rasovou segregáciou, sľúbil prepustenie politických väzňov, odvolal zákaz činnosti Afrického národného kongresu a po 27 rokoch dal prepustiť Mandelu, ktorý sa v ňom hneď ujal vedenia. Zlomové obdobie trvalo ešte pár rokov, prakticky do prvých slobodných volieb a bolo poznačené pretrvávajúcimi tajnými operáciami a štátnym terorizmom pokračujúcej vlády apartheidu, ktorý sa vyznačoval obzvlášť krutými akciami proti demokratizujúcim silám. V rokoch 1990 až 1993 bolo počas rôznych potýčok a incidentov usmrtených takmer 12 000 civilistov, zranených okolo 20 000 osôb.

Africký národný kongres podporuje činnosť Komisie pravdy a uzmierenia

Africký národný kongres (ANC), najstaršia politická celonárodná organizácia v krajine, bola sformovaná v roku 1912 aby presadzovala, podporovala a zachovávala jednotu v boji proti rasizmu, angažujúc sa za rovnaké práva pre všetkých Juhoafríčanov. Kongres bol od začiatku odhodlaný presadzovať svoje záujmy v rámci zákona, nenásilnými prejavmi odporu, čím si získal medzinárodné uznanie. ANC vypracoval rozsiahly program zameraný na potlačenie rasovej segregácie a diskriminačných foriem zavádzaných voči černoškému obyvateľstvu.⁴⁾ 21. marec v roku 1960 však priniesol spomínané tragické udalosti v Sharpeville a situácia sa začala meniť. ANC sa stal radikálnejším vo svojich postojoch i prejavoch na verejnosti (napr. organizované pálenia pasových knížiek), demonštrácie sa nevyhli násiliu medzi demonštrujúcimi a policajťmi. Nasledovalo uvalenie zákazu činnosti ANC. Zákon o nepovolených organizáciách z roku 1960 sám klasifikoval ANC a jeho činnosť sa stala na dlhý čas nezákonnou.⁵⁾ V 1961 boli zorganizované

2) African National Congress, Statement to the Truth and Reconciliation Commission, August 1996, s. 7.

3) Názov tejto policajnej jednotky bol zavedený podľa názvu farmy mimo Pretórie, kde boli odporcovia apartheidu zadržávaní, mučení a vraždení.

4) Vodca ANC A. Lutuli získal v roku 1961 Nobelovu cenu za mier.

5) V roku 1962 sa podarilo zatknúť N. Mandelu a v procese v roku 1964, v ktorom sa sám obhajoval, „získal“ doživotné väzenie.

vané prvé vojenské oddiely – Umkhonto we Sizwe (Kopija národa).⁶⁾ V medzinárodných súvislostiach však bola organizácia vnímaná ako oslobodzujúce hnutie a jej ozbrojený odpor legitimizovaný. Prax apartheidu bola považovaná za porušujúcu ľudské práva a boj proti nej bol oprávnený. Činy, ktoré sa uskutočnili v mene zachovania apartheidu nemôžu byť morálne ani politicky porovnávané s tými, ktoré sa uskutočnili v mene demokracie, mieru a spravodlivosti.

Katarzia

ANC, ktorý v roku 1994 vyhral prvé slobodné parlamentné voľby s 62,6% hlasov prezentoval jednoznačné stanovisko vo vzťahu k minulosti krajiny. Jedine odhalením a priznaním pravdy o skutočnostiach, ktoré umožňoval jeden z najohavnejších politických systémov v dvadsiatom storočí, môžeme vyjadriť úctu a rešpekt tým, ktorých základné ľudské práva boli zákonom kruto potlačené. Jedine v konfrontácii s minulosťou môže nastať skutočné uzmiernenie, seberealizácia národa a zároveň jeho jednota. Od vytvorenia oficiálnych záznamov o minulosti sa očakávali pre krajinu priam liečivé účinky v zmysle vnútornej očisty a oslobodenia sa od zla minulosti. Jedným z rozhodujúcich faktorov pre ďalšie udalosti v krajine bol fakt, že vojenská tajná služba Juhoafrickej republiky SADF (South Africa Defence Force) programovo a veľmi úspešne zničila materiály, ktoré by mohli spomínanej očiste napomôcť. „*Africký národný kongres podporuje činnosť Komisie pravdy a uzmiernenia. Vediac, čo sa dialo a prečo sa tak dialo, Juhoafrická republika bude lepšie pripravená zabezpečiť, aby sa hrozné činy minulosti nikdy neopakovali.*“⁷⁾ Takzvané Komisie pravdy vznikali pod rôznymi menami a boli zriaďované predovšetkým v krajinách, ktoré sa vymanili z dramatických okolností občianskych vojen, diktatúr, rôznych vnútroštátnych nepokojov či autokratických režimov.⁸⁾ Komisia pravdy a uzmiernenia v Juhoafrickej republike vznikla ako možnosť konfrontovania sa jej obyvateľov s tragickou minulosťou krajiny v rokoch 1960 – 1994. Neskôr sa toto obdobie predĺžilo až do roku 1997. Svoju pozornosť zamerala na všetky represívne formy prejavujúce sa počas režimu apartheidu, samotné prejavy rasovej segregácie, s tým súvisiace inštitucionálne násilie a jeho sociálne dopady (uväznení pre

porušovanie pasového zákona, násilné presídľovania, ...), ako aj podoby útlaku v súdnictve. Juhoafrický súdny systém bol očividne rasovo a ideologicky zaujatý v prospech praxe apartheidu a politické procesy neboli zriedkavosťou. V mnohých prípadoch hrali svoju rolu i dôkazy, ktoré boli získané pod nátlakom. Úlohou Komisie pravdy a uzmiernenia bolo získať a verejnosti poskytnúť čo najucelenejší obraz o hrubom porušovaní ľudských práv, navrátiť obetiam ich ľudskú i občiansku dôstojnosť a zväziť udelenie amnestie páchatelom po podrobných výpovediach a prieskume ich motivácií. Komisia prešetrovala všetky prípady individuálne, pričom ponúkla priestor pre vzájomné zmierenie sa i v zmysle priznania a vyjadrenia ľútosti. Táto komisia vypočúvala jednak svedectvá hlásiacich sa obetí, ale i svedectvá páchatelov zločinov. Títo sa mohli ku svojim skutkom verejne priznávať a ak sa preukázalo, že ich konanie bolo jednoznačne politicky podmienené, na tieto činy sa mohla vzťahovať amnestia. Vďaka svedectvám vinníkov sa podarilo osvetliť a vyriešiť množstvo zločinov, priznanie viny a vyjadrenie ľútosti mohlo páchatelovi zabezpečiť amnestovanie a tým tiež pomôcť jeho následnej spoločenskej akceptácii. Komisia ukončila svoju činnosť v roku 2002. Bolo udelených 849 amnestií, nevyhovelo sa 5 392 žiadostiam, často sa totiž šetrením preukázalo, že páchatelia klamú a posúvajú svoje kriminálne činy do inej roviny. Svedectvá sa verejnosti prezentovali priamo cez vysielanie štátnej televízie. Vedúcou osobnosťou Komisie pravdy a uzmiernenia sa stal veľký odporca režimu apartheidu, bojovník za ľudské práva a nositeľ Nobelovej ceny za mier

Komisia pravdy a uzmiernenia pod vedením arcibiskupa Desmond Tutu.
Zdroj: Internet.

6) „V živote národa môže nastať čas kedy mu zostávajú už iba dve možnosti: podrobiť sa alebo bojovať. Tento čas nastal aj v Juhoafrickej republike. Nepodriadime sa a nemáme inú možnosť ako odraziť útok všetkými prostriedkami našej sily na obranu našich ľudí, našej budúcnosti a našej slobody ...“ 16. 12. 1961 z manifestu Umkhonto we Sizwe.

7) African National Congress, Statement to the Truth and Reconciliation Commission, August 1996, s. 6.

8) Tento typ sa uplatnil s rôznymi špecifikami napríklad v Argentíne ako Národná komisia pre násilné zmiznutia, v El Salvadore a Paname ako Komisia pravdy, v Guatemale ako Komisia pre objasňovanie histórie, Komisia pravdy a zmierenia pôsobila tiež v Chile a Peru.

z roku 1984 anglikánsky kňaz Desmond Mpi-
lo Tutu, prvý „čierny“ juhoafrický arcibiskup.⁹⁾
„Ak sa má v novom Juhoafrickom právnom
systéme úspešne rozvíjať uplatňovanie ľud-
ských práv, je potrebné priznať všetky formy
zákonom povolennej diskriminácie a nespra-
vodlivosti, ktoré apartheid umožňoval.“¹⁰⁾

Počas prípravy činnosti Komisie pravdy
a uzmierenia vedenie ANC precízne zriadilo

Základné kategórie pre zločiny porušovania ľudských práv týkajúce sa Juhoafrickej republiky a režimu apartheidu

zabitie	atentát – poprava - iné zavraždenie (ubíť na smrť, upálenie, zabitie pomocou jedu alebo drog, utopenie, zabitie elektrickým prúdom, obesenie, zabitie pri explózii, zabitie vystavením extrémnym podmienkam, kombinovaná príčina zabitia, „necklacing“ – spôsob upálenia pomocou pneumatiky namočenej v benzíne a nasunutej obeti na hrudník okolo ramien, zabitie tzv. benzínovou bombou – hodená horiaca uzavretá fľaša naplnená benzínom, zastrelenie, dobodanie, imitovaná samovražda alebo imitovaná nehoda, ukameňovanie, umučenie, zabitie ťahaním za dopravným prostriedkom, iné – napr. sťatie alebo uskrtenie, neznáma príčina)
pokus o zabitie	Obet prežila pokus o svoju likvidáciu a je jasne preukázateľný zámer, že mala byť zabitá.
mučenie	Mučenie sa uskutočňovalo v rôznych typoch zajatia alebo väzby, formálnom alebo neformálnom (vezenie, policajná cela, zadržiavacie tábory, súkromné domy, kdekoľvek pomocou zviazania osoby alebo jej pripútania k niečomu). Mučenie sa uskutočňovalo za účelom získania informácií alebo prinútenia osoby niečo vykonať (priznanie sa k zločinu, podpísanie výpovede). Zahrňovalo psychologické metódy (napr. nedostatok spánku, vydieranie smrťou rodinných príslušníkov).
kruté zaobchádzanie	Tu reflektujeme všetky spôsoby krutého zaobchádzania, ktoré sa neudialo vo väzbe (napr. zranenie výbuchom auta, bitie počas zhromaždenia).
únos	Osoba je násilne a nezákonne vzatá, pričom sa nemyslí zaistenie alebo uväznenie. Ak osoba viac nebola nájdená, môžeme hovoriť o zmiznutí.
pridružené násilie	Toto sa nepovažuje za hrubé porušovanie ľudských práv, ale je dôležité ho vnímať ako pridruženú časť v kontexte páchania násillia (napr. väzba, sledovanie).
iné násilie	Popísané násilie, ktoré nemožno zaradiť do vyššie uvedených kategórií.
neznáme násilie	Nešpecifikované násilie.

subkomisiu pozostávajúcu zo šiestnástich členov, ktorá mala svoju presnú úlohu. Mala predovšetkým zabezpečiť, aby verejnosť porozumela zmyslu Komisie, jej pravidlám a pracovným metódam, organizovala praktické rozšírenie tejto činnosti a kooperáciu, vytvorenie skupín fungujúcich na jednotlivých regionálnych úrovniach a iniciovala vzájomnú komunikáciu medzi lokálnymi a medzinárodnými organizáciami pre ľudské práva. Ďalej niesla zodpovednosť pri vymedzení identifikácie obetí porušovania ľudských práv apartheidom, pričom mala vychádzať i zo skúsenosti iných krajín, ktoré prešli podobnými procesmi a v neposlednom rade mala zaisťovať, aby všetky relevantné zozbierané informácie boli starostlivo spracované a katalogizované pre ďalšiu prácu Komisie. ANC takto deklaroval zásadnú podporu pre Komisiu pravdy a uzmierenia, zároveň kategoricky voči nej vyjadril rešpekt a uznanie jej nezávislej činnosti, ako aj integrity jej členov. Oficiálne tiež vyzýval na všetkých úrovniach svojej pôsobnosti ku mobilizácii a spolupráci obyvateľstva, aby tak umožnil organizáciu efektívnej evidencie zločinov s ohľadom na zločiny proti ľudskosti.

Treba povedať, že opozícia a jej odboj, napriek všeobecnému uznaniu legitimacy tohto boja, zaznamenali v histórii i zločineckú časť svojej existencie. Ako zvyčajný trest skutočných, no často i domnelých zradcov a odporcov oslobodzujúceho hnutia, nevynímajúc ich príbuzných, známych i deti, sa používal tzv. náhrdelník (necklacing, necklace). Tento krutý spôsob zavraždenia znamenal, že gumové koleso (pneumatika) naplnené benzínom sa umiestnilo okolo ramien, hrudníka človeka a zapálilo sa. Praktizovalo sa často priamo v mene ANC a veľkou stúpenkyňou tohto spôsobu „vyrovnávania si účtov“ bola verejne i Winnie Mandelová, manželka Nelsona Mandelu (rozviedli sa v marci 1996). Africký národný kongres však oficiálne odsúdil tieto brutálne praktiky.

Zákon o podpore národnej jednoty a uzmierení

Činnosť Komisie bola ošetrená zákonom z roku 1995 o podpore národnej jednoty a uzmierení.¹¹⁾ Bol schválený 19. júla 1995, podporoval, zabezpečoval a vymedzoval prácu Komisie pravdy a uzmierenia, určoval jasný priestor pre vyšetrovanie a vypracovanie čo najobsiahlejšieho obrazu o podstate, príčinách a rozsahu hrubého porušovania ľud-

9) Neodmysliteľne spojený s metaforickým spojením – Dúhový ľud, ktoré označilo novú éru etnicky rôznorodej Juhoafrickej republiky pod vedením Afrického národného kongresu po roku 1994.

10) African National Congress, Statement to the Truth and Reconciliation Commission, August 1996, s. 7.

11) Promotion of National Unity and Reconciliation Act (1995).

ských práv, ku ktorému dochádzalo prakticky bežne od roku 1960 až po pád apartheidu v rámci rôznych konfliktov a udalostí, vyhľadávajúci akékoľvek stopy v rámci i mimo krajiny. Zákon tiež definoval samotné hrubé porušenie ľudských práv ako vraždenia, mučenia či kruté zaobchádzania s osobou, rovnako i pokus, sprisahanie, podnecovanie, provokovanie či príkaz na spáchanie týchto hrozných skutkov politicky motivovaných. Pôsobnosť Komisie bola konštruktívne zorganizovaná a jej činnosť bola ustanovená v troch výboroch: Výbor pre amnestiu (Amnesty Committee), Výbor pre kompenzáciu a ospravedlnenie (Reparation and Rehabilitation Committee) a Výbor pre porušovanie ľudských práv (Human Rights Violations Committee). Komisia viedla podrobné vyšetrovania a dôsledné vypočúvania so zreteľom na všetky okolnosti, možné činitele a celkový kontext, pričom ako relevantné vystupovali individuálne názory obetí pri objasňovaní motivácií zodpovedných osôb nariaďujúcich i vykonávajúcich násilie. Zo zákona tiež mohla byť udelená amnestia ľuďom, ktorí prejavili ochotu komplexne odhaliť a vypovedať relevantné fakty o zločinoch, ak sa preukázala priama súvislosť, že páchanie týchto zločinov bolo jednoznačne politicky motivované. Ďalším hľadiskom pomoci obetiam bolo to, že ľudia dostali možnosť istým spôsobom zdieľať násilie, vyjadriť veľkosť utrpenia, ktoré pretrpeli, čiastočne sa oslobodiť. V individuálnych

šetreniach bola posudzovaná adekvátna miera kompenzácie obete, rehabilitácia a možnosť opätovnej integrácie do spoločnosti, záchrana a priznanie ľudskej a občianskej dôstojnosti obetí porušovania ľudských práv. To všetko s dôrazom na informovanosť verejnosti o spáchaných zločinoch proti ľudskosti, ako aj o konkrétnych obetiach. Mala byť zverejnená celková činnosť Komisie, vyjadrenie výsledkov jej práce, skompletizovanie spracovaného materiálu a vyslovené posúdenie potrebnej miery prevencie v spoločnosti, aby hrozné zločiny porušujúce ľudské práva už nikdy neboli opakované. Základnou úlohou vyplývajúcou pre Komisiu bola podpora vzájomnej jednoty v rozmanitom národe a vzájomné uzmierenie v duchu porozumenia, ktoré by prekonal konflikty a rozdeľujúce činitele minulosti.

„Je teraz výzvou pre nás všetkých ochrániť výdobytky demokracie ako zrenicu v našom oku. Je výzvou pre všetkých, ktorí majú možnosť, prispieť ku snahám odčiniť škody spôsobené minulosťou. Vychádzajúc z predpokladu, že ľudská sloboda a dôstojnosť sú tie pravé hodnoty a naše obete boli určené k tomu, aby tieto hodnoty dosiahli, všetkým, ktorí trpeli tie najrozmanitejšie ujmy a závažné straty, má byť poskytnutá kompenzácia. Sme všetci strojcami nášho osudu. Lepšia budúcnosť záleží na každej poskytnutej pomocnej ruke – tvojej, mojej.“ Nelson Mandela¹²⁾

RESUME

Truth – the way to reconciliation

This article introduces readers to the political and social situation that started in South Africa in 1948 when the elections were won by National Party, and finished formally in 1994 with the fall of apartheid and the first free elections, which were won by the African National Congress (ANC). The ANC, founded in 1912 as a political organization, always asserted itself against racism, in addition to supporting and preserving unity against racism and fighting for the same rights for all South Africans. In 1960, the apartheid regime characterized the ANC as illegal and in 1961 the first underground military movements were organized. Apartheid and its official machinery operated extensively, carrying out huge human rights violations, nearly all evidence of which was destroyed during regime change.

In addition, the article stresses the ways of reconciliation that were necessary in free South Africa. The independent Truth and Reconciliation Commission was established, and it investigated all crimes of apartheid in addition to examining opposition movements, such as the movement of „necklacing.“ The commission was organized to hear all victims and, if possible, the perpetrators of crimes. „By knowing what happened and why it happened, South Africa will be better placed to ensure that the evil deeds of the past are never repeated,“ an ANC-issued statement says.

The typology of human rights violations in South Africa forms part of the text.

12) Statement by President Nelson Mandela on Receiving the Report of the Truth and Reconciliation Commission.

Ospravedlnenie Rómom za holokaust

Chcem ozajstnú demokraciu – demokraciu aj vo vnútri duše

Pál Csáky

(1956), poslanec Národnej rady Slovenskej republiky, v období rokov 2002 – 2006 bol podpredsedom vlády Slovenskej republiky pre európske záležitosti, ľudské práva a menšiny.

Na židovskom cintoríne vo Zvolene odhalili 8. apríla 2006 pamätník pripomínajúci rómsky holokaust. Pál Csáky, vtedajší podpredseda vlády Slovenskej republiky, v mene slovenskej vlády vyjadril ľútosť nad všetkým, čo sa stalo počas rómskeho holokaustu v rokoch 1944 a 1945. Požiadala o odpustenie rodiny pozostalých, príslušníkov rómskeho národa a ostatných, ktorých zavraždili za vojnového slovenského štátu len preto, že boli iní.

Foto: E. Stano.

Budovať skutočnú demokraciu nie je miestami ľahké. Býva to zložitý proces. Zdá sa, že ľudská bytosť je vnútorné nastavená tak, že ľahšie ukazuje na iných, keď hľadá príčinu negatívnych javov, ako by sa odhodlala hľadať ich zárodok hlavne a najskôr v sebe. Priznať sa k deformáciám minulosti, nájsť v nej krivdu a napraviť škody však nie je samoučelné: je to konanie, ktoré očistí naše myslenie, pomáha nám, aby sme jasnejšie videli svet okolo seba, našu prítomnosť a všetko čo robíme. Otvorí nám to nový rozmer v ktorom sa môžeme naučiť ako sa skutočne vyhnúť chybám z dôb nedávnych...

...aj preto som sa podujal doriešiť minulosťou zaťažené a komplikované vzťahy medzi pravoslávnu a gréckokatolíckou cirkvou. Som naozaj nesmierne rád, že v roku 2000 sa nám všetkým podarilo ukončiť tento spor podpísaním dohody medzi oboma cirkvami.

...aj preto som sa usiloval riešiť zložitý problém odškodnenia obetí holokaustu. Som presvedčený, že jedine týmto krokom sme mohli nemenne, ale hlavne dôveryhodne ukončiť bolestivú traumu, ktorá bola stále záťažou pre našu spoločnosť.

...aj preto sa snažím poukázať na niektoré nedoriešené aspekty udalostí, ktoré sa stali po II. svetovej vojne, nakoľko som si istý, že ozajstná demokracia by mala mať, musí mať, aj silný morálny rozmer. A práve preto som sa 8. apríla 2006 vo Zvolene verejne ospravedlnil aj za rómsky holokaust, lebo aj on je taký prvok našich dejín, ktorý považujem za neuzatvorený. Zdôraznil som vtedy a zdôrazňujem to aj teraz, že súčasné demokratické Slovensko v ničom nenadväzuje na existenciu vojnového Slovenskej republiky. Žiadny ústavný činiteľ dneška sa však nemôže tváriť, že tieto strašné veci sa nediali na našom území. Zlo vždy zostáva zlom! Je treba ho odsúdiť. A to aj vtedy, keď za neho nenesieme priamu zodpovednosť. Ospravedlnenie vnímam aj v inej rovine: ústavní činitelia takými krokmi jasne a nemenne vymedzujú svoje názory, formulujú nielen politiku štátu, ale aj myslenie občanov. Navyše v prípade Rómov ide o národnosť, ktorá zápasí s rôznymi formami otvorenej či latentnej diskriminácie ešte aj dnes.

O to dôležitejšie je jasné stanovisko vlády a ústavných činiteľov.

Vznik Múzea vývoja spoločenského vedomia

PhDr. Radoslav Ragač

(1973), absolvent archívnicka a histórie FiF UK Bratislava, vedúci Oddelenia archíválií po ostatných bezpečnostných zložkách Archívu ÚPN.

Múzeum vývoja spoločenského vedomia (ďalej múzeum), súčasť Slovenského národného múzea, bolo jedným z detí normalizácie v Československu v 70. rokoch. Jeho cieľom malo byť, slovami dokumentov, *popularizovanie materialistického svetového názoru s osobitným dôrazom na uskutočňovanie vedecko-ateistickej výchovy a propagandy* a vzorom obdobné múzeum v Leningrade.¹⁾

Návrh na zriadenie múzea vznikol na Ministerstve kultúry SSR 16. apríla 1973.²⁾ Podkladovým zdrojom boli plenárne zasadnutia ÚV KSČ a ÚV KSS z novembra 1972, ktoré sa venovali aj ideologickej činnosti a otázkam výchovy mladej generácie a vychádzali zo záverov XIV. zjazdu KSČ. Materiál predložený na rokovanie kolégia ministra vypracovali JUDr. Félix Vašečka, CSc., riaditeľ novozaložené-

1) Archív Slovenského národného múzea, fond Múzeum vývoja spoločenského vedomia (ďalej A SNM, MVS), šk. č. 1; *Návrh na zriadenie MVS* z 16. 4. 1973.

2) *Tamtiež.*

ho Ústavu vedeckého ateizmu SAV a správca Matice slovenskej Prof. PhDr. Jaroslav Čelko, CSc.. Po odsúhlasení materiálu odporučilo kolégium ministrovi materiál predložiť Ideologickej komisii ÚV KSS. Pôvodne malo múzeum vzniknúť pri Matici slovenskej. Ideologická komisia ÚV KSS, ktorá návrh schválila, však odporučila zriadiť múzeum pri Slovenskom národnom múzeu v Bratislave.³⁾

Myšlienka založiť vedeckú inštitúciu tohto typu - *Múzeum človeka a ľudskej spoločnosti (Múzeum náboženstva a ateizmu)* v Bratislave však nebola nová a pochádzala už z konca 50. rokov. Materiál zdôrazňuje, že to bolo na základe úspešnosti výstav o kritike náboženstva a cirkvi, avšak ani vynaložené *nadšenie* nevedlo k cieľu.⁴⁾ Iniciátorom vzniku bol v roku 1958 Slovenský výbor Spoločnosti pre šírenie vedeckých a politických poznatkov.⁵⁾

Priamym podnetom pre vznik tejto muzeálnej inštitúcie bolo uznesenie Sekretariátu ÚV KSS z 29. mája 1973 o vzniku Múzea.⁶⁾ Múzeum malo formálne vzniknúť k 1. júlu 1973. V uznesení sa priamo uvádza, že Ministerstvo kultúry SSR má vypracovať a predložiť na schválenie koncepciu a scenár expozícií múzea.⁷⁾ Ako jeho sídlo boli určené bývalé priestory Františkánskeho provincialátu v správe Matice slovenskej a Slovenskej národnej galérie na Pugačevovej ulici 2. V nasledujúcich troch rokoch postupne vznikali orgány múzea. Vedecká rada bola kreovaná v priebehu roku 1974, postupne vznikali aj libretá pripravovaných expozícií. Súčasťou budovy malo byť aj observatórium. Slovenské národné múzeum poverilo v roku 1974 Archeologické a Prírodovedné múzeum SNM, aby boli nápomocné pri budovaní múzea zabezpečením libriet a podkladov.

Autori koncepcie budovania múzea z roku 1976 definovali tri hlavné ciele jeho pôsobenia: výchovno-vzdelávací, odborný a metodický.⁸⁾

Z výchovno-vzdelávacieho hľadiska malo múzeum múzejnou formou konfrontovať *vedecké a náboženské a iné nevedecké názory* na prírodu, spoločnosť a myslenie v dejinách v širokom zábere od najstarších čias až po súčasnosť. Cieľom bolo osvojovanie si *vedeckého svetonázoru*.

Z odbornovo-výskumného hľadiska malo uchovávať pramenný materiál, vytvárať zbierky a byť informačným zdrojom.

Ministerstvo kultúry
Slovenskej socialistickej republiky

*Na pos. MŠ
ale v rámci MŠ - vyprac.*

Materiál pre rokovanie kolégia ministra

N á v r h

na zriadenie múzea vývoja spoločenského vedomia

Predkladá:

dr. Jozef M r a v í k
námestník ministra kultúry SSR

Materiál sa predkladá
mimo plánu

Návrh záverov:

Kolégium ministra kultúry
s ú h l a s í
s predloženým návrhom;
o d p o r ú č a
s. ministrovi predložiť
návrh Ideologickej komisii
ÚV KSS.

Vypracovali:

dr. Félix V a š e č k a , CSc.
riaditeľ Ústavu vedeckého ateizmu
SAV ;
Prof.dr.Ing.Jaroslav Čelko, CSc.
správca Matice slovenskej

Bratislava 16. 4. 1973

Z hľadiska metodiky malo múzeum popula-
rizačnú funkciu názornou múzejnou formou či
prípravou tematických materiálov a lektorskou
činnosťou.

Z obsahového hľadiska malo múzeum
dokumentovať špecifiká *náboženského sve-
tonázoru*, jeho *reakčnú sociálnu ako aj ilu-
zívnu t. j. proti poznávaciu funkciu*. Hlavnou
náplňou bolo múzea bolo poukazovať na tieto
špecifiká.

Autori koncepcie si uvedomovali aj viaceré
potenciálne ťažkosti. Sami upozorňovali na
limity zbierkových fondov, heterogénnosť ná-
metu či zvýšenú rozpornosť medzi libretom
a scenárom. Nabádali preto experimentovať
s formami prezentácie, nakoľko prezentovaný
odborný materiál bude *výnimočný* z muzeolo-
gického hľadiska a ponesie *pečať tak vysoké-*

*Návrh na zriadenie Múzea
vývoja spoločenského
vedomia.*

Zdroj: A SNM.

3) A SNM, MVSU, krab. 1 bez sign; Materiál *Koncepcia budovania Múzea vývoja spoločenského vedomia pri Slovenskom národnom múzeu v Bratislave* (nedat., rok 1976).

4) *Tamtiež*.

5) *Tamtiež*; Múzeum malo pôsobiť pri Ústrednom národnom výbore v Bratislave. Jedným z navrhovateľov jeho vzniku bol aj F. Vašečka.

6) A SNM, MVSU, šk. č. 1, bez sign; *Uznesenie zo 47. schôdze Sekretariátu ÚV KSS zo dňa 29. 5. 1973*.

7) Pozri pozn. 3.

8) *Tamtiež*.

ho stupňa filozofickej abstrakcie. Odporúčali preto vyhýbať sa opisnosti a v širokej miere zapájať múzejnú pedagogiku, orientovanú hlavne na mládež.

Múzeum malo byť rozdelené do piatich tematických blokov pokrývajúcich obdobie od praveku až do súčasnosti. Priestorové otázky múzea sa podarilo vyriešiť až v priebehu roku 1977, priestory však ešte potrebovali komplexnú obnovu a rekonštrukciu.

Prelomový bol pre zakladané múzeum až rok 1978. Začali sa riešiť kádrové otázky obsadenia postov v múzeu, ktoré malo zatiaľ

len jediného odborného pracovníka (od roku 1975), aby mohlo začať normálne fungovať.⁹⁾ Začali sa rozvíjať aj vedecko-výskumné aktivity a spolupráca o podobne orientovanými inštitúciami. V spolupráci s Filozofickou fakultou Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove vznikol scenár výstavy *Ateistické a antiklerikálne tradície v našom robotníckom hnutí* (autorka PhDr. V. Hudečková, CSc.).

Vznikla tak inštitúcia, ktorá sa aj za pomoci egyptskej múmie v expozícii vydala do boja o vnútorné hodnoty občanov Slovenska.¹⁰⁾

BOČEK, Karel: Ani gram uranu okupantům!

Praha, nakladatelství Akropolis 2005, s. 158.

PhDr. Petr Koura
(1978), absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe, odbor história-politológia. Pracuje v Ústave pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky.

Paměti významného českého jaderného inženýra a specialisty na uranový průmysl Karla Bočka mají poněkud zavádějící název. Titul knihy vychází z hesla, pod kterým autor organizoval v srpnu 1968 jakožto generální ředitel Československého uranového průmyslu stávkou pracovníků tohoto strategického odvětví proti „bratrské pomoci“ vojsk Varšavské smlouvy. Této události je ovšem v knize věnován poměrně malý prostor. Přesto stojí kniha za přečtení, neboť je strhujícím čtením o člověku, který bojoval proti dvěma totalitním systémům 20. století.

Karel Boček se narodil v roce 1926 v Praze v rodině krejčího, který byl poměrně aktivním členem KSČ a zapojil se v době nacistické okupace do protiněmeckého odboje. Bočkovi přechovávali pronásledované komunistické odbojáře - včetně někdejšího španělského interbrigadisty Jaroslava Klecana alias Mirka, kterého neblaze proslavil Julius Fučík ve své Reportáži, psané na oprátce. Strýcem Karla Bočka byl navíc ústřední instruktor ilegální KSČ Jan Žižka, který byl po svém zatčení v únoru 1943 utlučen gestapem při výslechu. V téže době byli zatčeni Bočkovi rodiče a sám Karel, pro kterého se stal pobyt ve věznici gestapa takřka určujícím životním zážitkem. Právě pasáže popisující gestapáckou mašinérii zevnitř očima sedmnáctiletého mladíka patří k nejcennějším pasážím knihy.

Zatímco Bočkovi rodiče byli posláni do koncentračního tábora, který oba přežili, jejich syn byl díky intervenci statečné babičky z

Pankráče propuštěn. Jeho věznění a perzekuce rodiny mělo však za následek přesný opak toho, co okupanti předpokládali - Karel Boček se záhy zapojil do protinacistického odboje, a to v rámci mládežnické odbojové organizace Předvoj, která byla výrazně orientována doleva. Boček se stal členem její hostivické skupiny, která prováděla drobné sabotážní akce. V samém závěru války, v dubnu 1945, byl v důsledku této činnosti zatčen protektorátními četníky v tramské chatě na Kačáku, kde spolu se svými přáteli ukrýval několik ukrajinských dělníků. Zatčení nepostrádalo dramatickosti - Boček se nejprve pokoušel klást četníkům ozbrojený odpor a posléze s nimi vyjednávat s poukazem na blížící se konec války. I když četníkům vyhrožoval pomstou partyzánů, skončil nakonec i se svými přáteli v rukou kladenského gestapa. „Televizní seriál Četnické humoresky, který tuto ozbrojenou složku první republiky líčí jako spolek dobrosrdečných kamarádů bojujících proti kriminalitě, vyvolává podle mého názoru příliš idylický dojem, velmi odlišný od mých osobních zkušeností,“ poznamenává autor. (str.33)

Po krutých výsledcích byl Karel Boček transportován do Malé pevnosti v Terezíně a do dokumentů mu byla vepsána zkratka XYZ. To znamenalo, že za prokázanou odbojovou činností by pravděpodobně dostal u německého lidového soudu trest smrti a v případě, že se spojenecká vojska přiblíží k Terezínu, má být bez soudu popraven. Přesto se mu podařilo s notnou dávkou štěstí přežít poslední popravu

9) A SNM, MVSV, šk. č. 1, bez sign; Materiál Ministerstva kultúry SSR z marca 1978 s názvom *Návrh koncepcie činnosti Múzea vývoja spoločenského vedomia*.

10) Po zániku múzea sa múmia dostala do zbierkových fondov Prírodovedného múzea SNM.

v Terezíně 2. května 1945, při níž bylo zastřeleno celkem 52 vězňů, převážně mladých lidí z okruhu Předvoje. Ještě v době květnového povstání Boček z Terezína odchází bojovat proti okupantům. Na celém líčení Bočkových osudů za druhé světové války je sympatické, že se nesnaží nic zapírat ani se stavět do lepšího světla. Otevřeně přiznává, že krátce po svém propuštění toužil po pomstě na četnicích, kteří jej zatýkali, a vyhledal je s úmyslem fyzicky je zlikvidovat. Nakonec to však nedokázal. Stejně syrově líčí i situaci, kdy se svými odbojovými přáteli (mimo jiné pozdějším vojenským historikem a disidentem Vojtěchem Menclem) málem zabili neopatrného odbojáře, kterého mylně pokládali za gestapáckého provokatéra. Boček dokonce přiznává, že jednoho zajatého německého vojáka několikrát nakopl do zadku jako „bezprostřední zadostiučinění“ za všechno, co od Němců schytl. Právě takové upřímné výpovědi mohou podle mého názoru přispět k zmapování smýšlení a pocitů české a slovenské společnosti v emotivní atmosféře května 1945.

Po válce se Karel Boček vrátil do gymnaziálních lavic. „*Já v té době - a nikomu to nepřípadalo nepřístojné - chodil do školy se samopalem, který jsem odkládal na věšák.*“ (str. 43) O rok později nastoupil na Vysokou školu báňskou v Ostravě, kde absolvoval obor hornictví. První zkušenosti pak sbíral v uranových dolech na Jáchymovsku, mimo jiné pracoval jako štajgr na dolu Bratrství. Jako přesvědčený komunista se však příliš nezajímal o zdejší politické vězně, i když připouští, že byl překvapen jejich poctivostí a pracovitostí. Zdá se, že Boček tehdy jako většina neperzekuovaných před tímto jevem dobrovolně zavíral oči a nepřipouštěl si, že by se komunistický režim mohl dopouštět nějakých násilností.

Čtenář dále na stránkách knihy sleduje Bočkovu kariéru v uranovém průmyslu a zároveň jeho postupné strážlivění z komunistického opojení, které bylo přizíváno konflikty se sovětskými představiteli. Vzpomínky jsou prokládány též pasážemi o vývoji dobývání uranu v Československu a nechybí ani postřehy o přednostech a nedostacích této strategické suroviny. Na samý vrchol uranového průmyslu vynesl Bočka reformní proces v roce 1968. Po příjezdu intervenčních vojsk států Varšavské smlouvy okamžitě rozhodl zastavit dodávky uranové rudy do Sovětského svazu.

Na demonstraci promluvil k horníkům slovy „*Nepoddal jsem se německým okupantům a nepoddám se ani ruským*“ a plně podpořil jejich rozhodnutí stávkovat. Popis těchto výjimečných událostí zabírají však v knize pouhé 4 strany. „*Všechno se pak zlomilo, když se z Moskvy po podpisu známého kapitulčního protokolu vrátili naši představitelé v čele s Alexandrem Dubčekem.*“ (str. 90)

Jelikož Boček trval na svých stanoviscích a odmítal kompromisy, byl v září 1969 vyloučen z KSČ a odvolán z funkce generálního ředitele Čs. uranového průmyslu. O rok později byl zatčen orgány Státní bezpečnosti a obviněn ze sabotáže a špionáže, za což mu hrozil velmi vysoký trest. 6. července 1971 se však Bočkovi podařilo něco neuvěřitelného - při studiu svého obžalovacího spisu v budově Generální prokuratury v Praze na Pankráci utekl oknem a ukryl se u své nedaleko bydlící přítelkyně. O měsíc později uprchl pod plachtou kamionu do západního Německa. Jeho útěk byl v kontextu nastupující normalizace něčím naprosto výjimečným - i proto jej Státní bezpečnost důkladně analyzovala a pořídila s využitím figurantů jeho fotodokumentaci, která je též k vidění v této knize (str. 107 - 111).

Závěrečnou část Bočkových vzpomínek tvoří popis jeho činnosti v zahraničí v 70. a 80. letech. Autor zde cituje též z dokumentů, které Státní bezpečnost shromažďovala k jeho osobě v rámci akce „BUK“. Vyplyvá z nich, že StB se chystala Karla Bočka při některé z jeho četných zahraničních cest unést a „předat k výkonu trestu“, neboť byl v Československu v nepřítomnosti odsouzen k 13 letům vězení. Poslední kapitolu pak tvoří pasáž o návratu Karla Bočka po listopadu 1989 domů a jeho definitivním přestěhování do Klince u Prahy.

Kniha Karla Bočka, napsána velice čtivým jazykem, nabízí nejen pohled na zajímavý životní příběh muže, který aktivně bojoval proti komunismu i nacismu, ale dává též nahlédnout do myšlenkového světa člověka, který se postupně vyvinul od zapáleného komunisty po jeho aktivního odpůrce. Autor nešetří ani sebe, ani společnost - v jeho knize najdeme bezpočet příkladů konkrétních osudů lidí, kteří se v různých fázích komunistické diktatury v Československu stali jejími aktivními přísluhovači, i když o skutečné náplni komunistických idejí pochybovali. Lze též ocenit, že kniha nepostrádá určitý vtíp a nadhled.

Ponuka prednášok pre stredné a vysoké školy

Ústav pamäti národa v spolupráci s Nadáciou Konráda Adenauera ponúka v školskom roku 2006/2007 bezplatné doplnkové prednášky pre stredné a vysoké školy na Slovensku. Rozsah prednášok je 1 a pol hodiny, resp. 2 vyučovacie hodiny.

ZOZNAM TÉM A PREDNÁŠAJÚCICH

1. Odkaz doby neslobody pre súčasnosť (M. Lehký)
2. Vyrovnávanie sa s komunistickou minulosťou na Slovensku (M. Gula)
3. Štátna bezpečnosť – deformácia bezpečnostnej služby štátu (M. Gula)
4. Dokumentácia zločinov komunizmu (M. Lehký)
5. Obete okupácie 1968 (P. Košícký)
6. Systém ochrany štátnej hranice s Rakúskom (1948 – 1989) a jeho obete (Ľ. Morbacher)
7. Tábory nútených prác v rokoch 1948 – 1953 (J. Sivoš)
8. Sviečková demonštrácia 1988 (P. Dubovský)
9. Likvidácia ženských a mužských reholí a kláštorov v r. 1950 – 1952 (P. Dubovský)
10. Biskup Michal Buzalka v dokumentoch ŠtB (M. Klobučník)
11. Monsterprocesy ako nástroj upevňovania komunistickej moci v 50-tych rokoch. Bernard Jaško a spol. (V. Palko)
12. Cirkevná politika a postup štátnych orgánov voči cirkvám na Slovensku po januári 1970 (E. Pastvová – Kesegová)
13. Únos ako metóda práce ŠtB (J. Kalina)
14. Perzekúcia príslušníkov západnej armády komunistickým režimom (J. Kalina)
15. Kontrašpionážne opatrenia voči diplomatom USA (M. Miklovič)
16. Agentúrna práca ŠtB v zahraničí / Rozvedka ŠtB (M. Slávik)
17. Protizidovské opatrenia na Slovensku v rokoch 1939 – 1945 (J. Hlavinka)
18. Štátna bezpečnosť do roku 1945 - UŠB (M. Medvecký)

Viac informácií, ako aj anotácie k jednotlivým témam nájdete na webovej stránke www.upn.gov.sk.

ŽÁČEK, Pavel: V čele ŠtB

Pád režimu v záznamoch dôstojníka tajnej polície (ÚPN, edícia Monografie)

Po takmer troch rokoch existencie Ústavu pamäti národa, charakteristických prevažne preberaním a sprístupňovaním archívnych dokumentov po bývalej ŠtB, ponúkame verejnosti novú, svojho druhu jedinečnú publikáciu, ktorá poodhaľuje pád komunistického režimu z pohľadu vysokého dôstojníka ŠtB.

Na základe stoviek strán originálnych materiálov Archívu ÚPN, hlavne Krajskej správy Štátnej bezpečnosti v Košiciach, je v monografii zrekonštruovaný profesijný rast perspektívneho dôstojníka komunistickej tajnej polície Miroslava Chovanca od jeho referentskej činnosti na úseku tzv. ochrany ekonomiky KS

ZNB Správy ŠtB v Košiciach (november 1972) až po zástupcu náčelníka II. Správy ZNB v Prahe – ústredného organizačného celku Štátnej bezpečnosti (apríl 1989).

V druhej, netypickej časti publikácie je faksimile Chovancovho autentizovaného zošita, v ktorom zaznamenával informácie služobnej povahy v kľúčovom období novodobých dejín – od 2. novembra 1989 do 2. februára 1990 – doplnené o výpovede z výsluchov Miroslava Chovanca pred Komisiou pre dohľad nad vyšetrovaním 17. novembra. Vďaka tomu môže čitateľ sledovať reakciu vedenia ŠtB na prudké zmeny vnútropolitckej situácie.

OPRAVA

V Pamäť národa č.1/2006 sme v štúdiu Imrich Sucký – lovec v sieťach ŠtB autora Mateja Medveckého uviedli mená v nesprávnom znení: dr. Michal Múdry „ŠEBÍK“, Oto Klein „KRAJNÁK“. Keďže nešlo o krycie mená, ale o priezviská, správne má byť uvedené: dr. Michal Múdry-Šebík, Oto Klein-Krajník. Autorovi i čitateľom sa ospravedlňujeme.